

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Made Sökk

Hans Kruusi poliitilised vaated ja tegevus 1917–1922

Magistritöö

Juhendaja: dotsent Jaak Valge

Tartu 2014

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Vasakpoolsed mõttevoolud 20. sajandi alguse sündmuste keerises	10
1.1. Vasakpoolsete mõtteviiside kujunemine	10
1.2. Marksism	11
1.3. Sotsialism ja kommunism Venemaal	15
1.4. Poliitilised liikumised Eestis	20
1.5. Tööerakond	21
1.6. Sotsiaaldemokraadid	22
1.7. Esseerid ja iseseisvad sotsialistid	23
1.8. Kommunistid	25
2. Hans Kruusi poliitiline tegevus	27
2.1. Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei	28
2.2. Iseseisva riigi rajamine	32
2.3. Äärmuslikud sõnavõttud töölistes	35
2.4. Eesti Iseseisev Sotsialistlik Töölise Partei	38
2.5. Kontaktid kommunistidega	41
2.6. Kominterni astumise küsimus	42
2.7. Poliitikast taandumine	44
3. Hans Kruusi poliitilised vaated	47
3.1. Kujunemine ühiskondlikuks mõtlejaks	47
3.2. Riigikord	50
3.3. Maaküsimus	51
3.4. Sõda ja suhted välisriikidega	53
3.5. Töölisklassi kaitsmine	55
3.6. Vaadete analüüs	57
Kokkuvõte	62
Summary	67
Allikad ja kirjandus	70
Arhiivimaterjalid	70
Publitseeritud allikad	70
Intervjuu	72
Käsikiri	72

Kirjandus	72
Lisa	76

Sissejuhatus

Hans Kruus on tähelepanuväärne Eesti ühiskonnategelane – Eesti ajaloolasena üsna kõrgelt hinnatud, kuid tema tegevus poliitikuna tekitab tänini üsna vastakaid arvamusi. Hans Kruus sündis Tartus 22. oktoobril 1891. aastal. Kruusi koolitee algas 1899. aastal Tartu linna II poeglaste algkoolis ehk nn Naruski koolis, hiljem jätkus see Jõune külakoolis. Aastail 1902–1906 õppis ta Kursi kihelkonnakoolis ning 1906–1907 Saadjärve ministeeriumikoolis. 1907. aastal asus ta õppima Tartu Õpetajate Seminari. Pärast seminari lõpetamist töötas ta paar aastat õpetajana, kuid seejärel sooritas vajalikud eksamid, et 1914. aasta sügisel astuda Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda ajalugu õppima. Kruus astus ülikooli ajal ka Eesti Üliõpilaste Seltsi. Ülikooliõpingute teisel aastal tegutses ta Noor-Eesti ringkonna ajakirja Vaba Sõna toimetajana. 1916. aastal katkesid tema tegevus toimetajana ning õpingud, sest ta mobiliseeriti suvel sõjaväkke.

1917. aastal algas Kruusi poliitiline tegevus. Ta oli saadik Eesti Maanõukogus, Asutavas Kogus ja I Riigikogus. Kruus kuulus sotsialistide-revolutsionääride erakonda. 1917. aasta alguses oldi veel osa ülevenemaalisest erakonnast, kuid septembris rajati eraldiseisev Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei. 1920. aasta aprillist oli Kruus ESRP asemele asutatud Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei liige. 1921. aasta suvel külastas Kruus EISTP saadikuna Kominterni III kongressi Moskvas, et taotleda oma erakonna vastuvõtmist Kominterni. Seda eesmärki ta ei saavutanud ning varsti selle järel lõpetas Kruus poliitilise tegevuse.

1921. aasta septembris asus Kruus tagasi Tartu Ülikooli, et viia lõpule oma ajalooõpingud. 1923. aastal lõpetas ta ülikooli ajaloomagistrina. Kruus asus tööle ülikoolis, kus temast sai professor ja hiljem prorektor. 1940. aasta juunipöörde järel määrati ta ministriks ja peaministri asetäitjaks nn Varese valitsuses. Sama aasta septembrist sai temast Tartu Riikliku Ülikooli rektor. Saksa okupatsiooni eel 1941. aastal evakueerus ta Nõukogude Liidu tagalasse.

1944. aastal naasmise järel jätkas ta esialgu rektorina. Seejärel sai temast ENSV välisasjade rahvakomissar, kellena ta osales 1946. aastal Nõukogude delegatsiooni liikmena Pariisi rahukonverentsil. Aastatel 1947–1950 oli ta ENSV Ülemnõukogu teise koosseisu saadik. Kohakaasluse alusel tegutses ta aastail 1944–1948 Eesti ajaloo professorina. Aastail 1946–1950 oli ta ENSV Teaduste Akadeemia president. 1950. aastal EKP Keskkomitee VIII pleenumil kuulutati Kruus koos mitmete teiste haritlaste ja nn juunikommunistidega

kodanlikuks natsionalistiks. Ta vabastati kõigist ametitest, visati välja parteist ning võeti ära tema aunimetused. Kruus vahistati sama aasta oktoobris ning ta vabanes 1954. aastal. Esialgu töötas Kruus vabanemise järel NSVL Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis ning alates 1958. aastast kuni surmani ENSV TA Ajaloo Instituudis. Sel perioodil oli märkimisväärne tema roll kodu-uurimise edendamisel. 30. juunil 1976. aastal suri Hans Kruus Tallinnas 84-aastasena.

Käesoleva töö eesmärgiks on analüüsida Hans Kruusi kui poliitiku põhilisi seisukohti ja nendest tulenenud märkimisväärsemaid ettevõtmisi poliitikutöös aastail 1917 kuni 1922. Kruusi poliitikukarjääris on palju tähelepanu pööratud tema tegevusele pärast 1940. aastat, kuid küllap aitaks selle paremale mõistmisele kaasa ülevaade tema varasemast poliitikutegevusest Eesti ajaloo neil pöördelise tähtsusega aastatel, kui saavutati Eesti iseseisvumine ja vabariigi rajamine. Seetõttu keskendubki käesolev magistr töö Hans Kruusi poliitikukarjääri esimesele etapile 1917–1922. Sellesse vahemikku jääb tema tegevus poliitiliste parteide (ESRP ja EISTP) asutamise ja eestvedajana. 1917. aasta suvest kuni 1919. aasta aprillini oli Kruus Eestimaa Kubermangu Ajutine Maanõukogu ehk Maapäeva liige. Oktoobripöörde järel, detsembris 1917 tegid sotsialistid-revolutsionäärid enamlastega põgusalt koostööd, kuid katkestasid selle 1918. aasta esimestel päevadel. Aprillist 1919 kuni detsembrini 1920 oli Kruus Asutava Kogu liige, kus ta esines korduvalt üsnagi radikaalsete väljaütlemistega. 1920. aasta 20. detsembrist oli Kruus I Riigikogu liige kuni kevadeni 1922. Seejärel katkestas ta aastateks poliitilise tegevuse. Magistr töö otsitakse vastuseid küsimustele, millega tegeles, mida püüdis saavutada ja millistele ettevõtmistele pööras tähelepanu Hans Kruus kui poliitik. Lisaks sellele uuritakse, millised olid Hans Kruusi peamised poliitilised vaated, mis ta vaateid mõjutas ning kas need muutusid aja jooksul. Selle põhjal püütakse mõista Hans Kruusi positsiooni poliitilisel kaardil. Seesugune analüüs aitab paremini mõista Hans Kruusi kui vastuolulist poliitikut, aga ka poliitilisi olusid Eesti vabariigi algusaastatel.

Et Kruusi vaateid määrata, on oluline tunda nii poliitiliste sündmuste kui ka ideede konteksti. Kuigi termineid võib erinevalt defineerida, on käesolevas töös kõige laiemal, nii-öelda katusmõistena kasutatud sõna „vasakpoolsus“. Vasakpoolse mõtte loos kujunesid pöördelise tähtsusega kirjutisteks Friedrich Engelsi, eriti aga Karl Marxi teosed. Nende põhiseisukohad klassivõitlusest, ühiskonna arengu etappidest, mis viivad revolutsioonini ja kodanliku korra kukutamiseni, millele järgneb sotsialistlik ühiskonnakorraldus, leidsid palju toetajaid, keda võib nimetada marksistideks. Oluline on tähele panna, et 20. sajandi alguses ei

olnud mõistete tähendus ja erinevad poliitilised suundumused veel selgelt välja kujunenud. Termineid, mis tänapäevases tähenduses on erineva või isegi vastandliku tähendusega, kasutati sajandi alguses kohati sünonüümsetena.

Enne I maailmasõda hakkas marksistlikus liikumises kujunema kaks vastandlikku suundumust. 1917. aasta lõpuks olid need selgelt välja arenenud. Üks suundumustest pooldas ühiskonnas muudatuste läbiviimiseks rahumeelset arenguteed, kasutades parlamentaarseid vahendeid ning tööliste organisatsioone. Teise voolu toetajad leidsid, et ühiskonnas saab muudatusi läbi viia üksnes vägivaldse revolutsiooni ja diktatuuri kehtestamise teel. Kuigi tegelikult on termin „sotsialism“ vanem kui Marxi ja Engelsi olulised teosed ja et seda on kasutatud nimelt vasakpoolsete ideede kirjeldamiseks, võib leida, et marksism on sotsialismi üks harudest. Käesolevas töös on aga kirjanduse eeskujul¹ sotsialismi mõistet kasutatud just marksismi haru kohta, mis pooldas evolutsioonilist arengut rahumeelsel teel. Sellest harust kujunes ideoloogia, mida tänapäeval nimetame tavaliselt sotsiaaldemokraatiaks. Sotsiaaldemokraadid on liikumise mõõdukama suuna esindajad. Marksismi õpetusest jäi nende maailmavaatesse püsima eesmärk jõuda sotsialistlikku ühiskonda. Sinna jõudmiseks pooldasid nad parlamentaarset teed ja demokraatlikku riigikorda. Revolutsioonilist, ebademokraatlikku ja vägivaldset arenguviisi pooldavat haru nimetatakse aga kommunismiks. Kommunistid rõhutasid klassivõitluse, revolutsioonilise võimuhaaramise ja proletariaadi diktatuuri tähtsust. Nende kahe mõtteviisi vastandlikkus ja lahknemine said eriti selgeks pärast seda, kui kommunistliku mõtteviisi pooldajad 1917. aastal Venemaal riigipöörde läbi viisid. Sotsiaaldemokraadid seda pööret ei toetanud, kommunistid aga küll.

Hans Kruusi poliitikukarjääri kohta aastatel 1917–1922 on kirjutatud võrdlemisi vähe. Mingil määral puudutavad seda teemat erinevad Kruusi elulookirjeldused. 2005. aastal ilmus „Eesti mõtteloo“ sarjas Kruusi artiklite valimik „Eesti küsimus“², mille sissejuhatuses annab Toomas Karjahärm tervikliku ülevaate Hans Kruusi elust ja tegemistest nii poliitiku kui ka ajaloolasena.³ Kirjeldus ei ole kuigi detailne, vaid markeerib vaatlusalusest perioodist kõige põhilisemad ettevõtmised ja tegemised. Karjahärm nimetab põhjusena, miks Kruus ühines esseeridee parteiga, erakonna toetust rahvaste enesemääramisõigusele ja riigi ülesehituses föderatsiooniprintsiibi eelistamist. Hilisemal perioodil võttis ta juba suuna omariiklusele,

¹ Vt näiteks: Archie Brown. Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011, lk 40.

² Hans Kruus. Eesti küsimus. Koostajad Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005.

³ Toomas Karjahärm. Hans Kruus kaugvaates. – Hans Kruus. Eesti küsimus. Koostajad Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 7–19.

kusjuures nägi eesmärgina kauges tulevikus sotsialismi. Sinna tuli jõuda aga riikliku elu ja legaalse klassivõitluse kaudu. Ometigi märgib ka Karjahärm Kruusi tegevuses mitmeid prokommunistlikke avaldusi ning peab põhjuseks, miks ta astus välja Riigikogust, parteist ja poliitilisest tegevusest, tutvumist Nõukogude Vene tegelikkusega.

Veelgi napima tutvustuse Kruusi eluloost annab teoses „Eesti ajalugu elulugudes“ Allan Liim, kes nimetab samuti, et Kruusi tegevus Asutavas Kogus ulatus mõnikord nõukogude võimu toetamiseni.⁴ Sarnaselt markeerivad pinnapealselt Kruusi elulookirjelduses tema poliitlist tegevust vaatlusalustel aastatel Kruusi juubeli puhul välja antud artiklite kogumikud „Ajaloos järskudel radadel“⁵ ning „Studia historica in honorem Hans Kruus“⁶. Et need on avaldatud nõukogude perioodil, on tegu lisaks pinnapealsusele ka hinnangutes tendentslike, kommuniste ülistavate ja Eesti vabariiki põlgavate teostega.

Heino Arumäe on analüüsinud Hans Kruusi motiive 1940. aastal niinimetatud Varese valitsusse astumisel, püüdes samuti avada põhjuseid Kruusi valikute taga ning selgitada tema maailmavaatelist seisukohti.⁷ Käesolevas töös vaatluse all olev periood jääb aga artiklis analüüsimata. Samuti keskenduvad Kruusi poliitikukarjääri hilisemale etapile Tõnu Tannbergi sisukad artiklid.⁸

Kruusi poliitilise tegevuse hindamisel on väärtuslikuks materjaliks teosed, mis uurivad poliitilisi erakondi vaatlusalusel perioodil. Nende teoste abil on võimalik põhjalikumalt tutvuda Kruusi erakondade tegevuse ja programmiliste seisukohtadega ning näha, kuidas asetuvad need teiste erakondadega võrreldes. Üks märkimisväärsemaid on selles vallas Mati Grafi uurimus „Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934 koos eellooga (1905–1917) ja järellooga“⁹, mis tutvustab kõigi parteide kujunemislugu ja seisukohti läbi Eesti Vabariigis tegutsemise aastate, lisaks annab ülevaate vabariigis toimunud poliitilistest sündmustest ning

⁴ Allan Liim. Hans Kruus – Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostaja Sulev Vahtre. Tallinn: Olion, 1997, lk 202–203.

⁵ Ajaloo järskudel radadel. Toimetanud Juhan Kahk. Tallinn: Eesti Raamat, 1966.

⁶ Studia historica in honorem Hans Kruus. Toimetanud Juhan Kahk, Artur Vassar. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1971.

⁷ Heino Arumäe. Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitilisest naivismist. – Looming nr 10, 1991, lk 1381–1390.

⁸ Tõnu Tannberg. „Kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideerivaid diplomaate...“ Dokumente Eesti NSV Välisministeeriumi algusaegadest 1944–1948. – Tuna 4/2009, lk 109–114.

Tõnu Tannberg. Miks Hans Kruusist ei saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissari juba 1944. aasta kevadel? – Tuna 3/2001, lk 72–87.

⁹ Mati Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934 koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940). Tallinn: TPÜ kirjastus, 2000.

võimul olnud valitsustest. EISTP tegevust ja eriti koostööd kommunistidega on kõnealusel teoses üpris pinnapealselt tutvustatud. Viimasele pöörab märksa põhjalikumalt tähelepanu Olaf Kuuli, eeskätt oma teoses „Sotsialistid ja kommunistid Eestis“¹⁰. Ükski ülalmainitud teostest ei anna aga põhjalikku ülevaadet Hans Kruusi poliitilisest tegevusest, tema motiividest ega esita tema poliitiliste vaadete terviklikku analüüsi.

Käesoleva magistritöö kirjutamisel on oluliseks allikaks olnud Kruusi enda kirjutised, mis ilmusid peamiselt tema erakonna häälekandjas. Mõnes olulisema maailmavaatelise küsimuse kohta on Kruus oma seisukohti avaldanud eraldiseisvas trükises. Kuna erakond oli korduvalt sunnitud oma ajalehe sulgema, kandis leht vaatlusalusel perioodil erinevaid nimesid: 1917. aastal Töö Lipp, 1918–1919 Võitlus, 1919 Tööraha Võitlus, 1920 Töö ja Võitlus ning Tööliste Võitlus. Tema seisukohtade analüüsimisel on uuritud tema sõnavõtte saadikuna esinduskogudes. Maanõukogu, Asutava Kogu ja Riigikogu istungite protokollid on avaldatud publitseeritud allikatena. Et Kruus ja ta erakond suhtlesid tihedalt kommunistidega, osutus tänuväärseks allikaks Kominterni Eesti sektsioonide (Moskvas ja Leningradis) materjalid (ERAF f. 6495 ja f. 25), kus leidub teavet erakonna põhiseisukohtade kohta, koosolekute ja EISTP kongressi protokolle, kommunistide omavahelist kirjavahetust EISTP kohta ning eesmärkidest nende kasutamiseks oma legaalse aparaadina. Sarnast infot leidub ka Viktor Kingissepa fondis (ERAF f. 26). Kaasaegsete hinnanguid poliitilistele sündmustele leidub Vabadussõja Ajaloo Komitee materjalide hulgas (ERA f. 2124). Süüdistustest Hans Kruusile Ajutise Valitsuse vastu töötamise kohta leidub uurimismaterjali Riigiarhiivi fondis Kohtukoja Prokuratuur (ERA f. 71). Peale arhiivimaterjalide on töö koostamisel olnud allikaks Kruusi mälestused. Ta on avaldanud mälestusi oma elust kuni 1917. aastani,¹¹ artiklis¹² Gustav Suitsu kohta on ta meenutanud üsna palju ka iseenda elust ja tegevusest 1917–1918. aastal. Kruusiga tehtud intervjuu põhjal avaldas Karl Martinson tema mälestusi 1993. aastal Tartu Ülikooli kvartalikirjas „Acta Publica Universitatis Tartuensis“¹³

¹⁰ Olaf Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn: Olaf Kuuli, 1999.

¹¹ Hans Kruus. Sajand lõppes, teine algas. Mälestusi lapse- ja koolipõlvest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.
Hans Kruus. Ajaratta uutes ringides. Mälestusi 1907–1917. Tallinn: Eesti Raamat, 1979.

Hans Kruus. Peetrilinnas ajaloo suurpäivil. Veebruar-märts 1917. Päevaraamatulised ülestähendused. Tartu: Noor-Eesti, 1917.

¹² Hans Kruus. Murdekuudel 1917–1918. Mälestusi ühenduses G. Suitsuga. – Looming 9, 1933, lk 1026–1041.

¹³ Professor Hans Kruusi mälestused. Toimetanud Karl Martinson. – Ülikool. Tartu Ülikooli kvartalikirja Acta Publica Universitatis Tartuensis ½, lk 1–53.

Käesolev magistritöö jaguneb kolmeks peatükiks. Neist esimene tutvustab lähemalt vasakpoolse mõtte arengut ja selle erinevaid suundi, andes põgusa ülevaate vasakpoolsetest erakondadest Euroopas ja Venemaal. Seejärel tutvustatakse erakondade kujunemislugu. Teises peatükis tutvustatakse Hans Kruusi poliitikutegevust, kusjuures rohkem saavad tähelepanu sündmused, millel oli rohkem kajapinda. Kolmas peatükk keskendub Hans Kruusile poliitilise mõtlejana, kirjeldades tema peamisi poliitilisi seisukohti ning tema kujunemislugu nende ideedeni jõudmisel. Suurem tähelepanu on pööratud nendele hoiakutele, mis tollal ühiskonnas rohkem esil oli ja mille üle on Kruus ise rohkem oma arvamust väljendanud. Arusaadavalt on üsna palju pööratud tähelepanu nii Kruusi vaadetele kui ka tegevusele seoses kommunistidega, mis võis küll kohati jääda avalikkuse eest varju, ent on kindlasti huvitav nii tema poliitikast lahkumise kui ka parkümmend aastat hiljem poliitikasse naasmise kontekstis.

1. Vasakpoolsed mõttevoolud 20. sajandi alguse sündmuste keerises

1.1. Vasakpoolsete mõtteviiside kujunemine

20. sajandi alguseks olid vasakpoolsed liikumised kujunenud ühiskonnas arvestatavaks jõuks. Vasakpoolseid liikumisi iseloomustab soov vähendada ühiskonnas ebavõrdsust. Kapitalismi pidasid nad ebavõrdseks majandussüsteemiks, kuna võim ja vara koguneb selles väikesele ühiskonnagrupid, samas kui enamus kannatab vaesuse käes. Nad rõhutasid koostöö ja indiviidi vabaduse tähtsust. Nende arvates ei piisa pelgalt vabadusest välisest survest, vaid tõeline vabadus on võimalus teiste vabade indiviidide hulgas areneda. Et ühiskonnakorraldust parandada, pooldasid nad varade ümberjagamist või eraomanduse kaotamist, kooperatiivset tootmist, pakkusid välja uusi töö ja hariduse korraldamise kavasid.¹⁴ Ühiskonnas soovitud muudatuste ellu viimiseks pakuti välja erinevaid poliitilise võitluse vahendeid, sealhulgas üldstreike, massirahutusi, parlamentaarseid vahendeid ja ka vägivaldset revolutsiooni. Ühed arvasid, et muutusi peab läbi viima poliitikas, teised aga tööstuses, kolmandad mõlemas. Mõned tahtsid muudatusi kehtestada ülevalt, riigi kaudu, teised aga alt, ametiühingute, kooperatiivide ja teiste rohujuuresandi asutuste abil.¹⁵ Maailmasõja puhkemise eel ei olnud veel suurt konflikti nende vahel, kes eelistasid vasakpoolseid poliitilisi eesmärke ellu viia rahumeelse arengu teel, ja nende, kes soovisid revolutsiooni.¹⁶

Vaatamata varasemate mõtlejate ühiskonnakriitikale ning parema korralduse otsingutele, loetakse tõeliseks murranguks vasakpoolse idee arengus 18. sajandi lõppu, mil toimusid pöördelised sündmused, mis viisid Euroopa kiiresti uue muutuse poole: poliitiline revolutsioon Prantsusmaal ja tööstuslik revolutsioon Inglismaal.¹⁷ Prantsuse revolutsiooni tuules kerkis esile erinevaid mõtlejaid, kes pakkusid välja lahendusi ühiskonna parandamiseks. Visionäär François-Noël Babeuf (1760–1797) ehk Gracchus Babeuf arvas, et kogu omand tuleks kollektiviseerida ning saavutada võrdsus nii vaimses kui materiaalses vallas: kõigi varade võrdne jagamine kõigi kodanike vahel. Keegi ei tohtinud olla rikkam, võimukam ega ka intelligentsem. See tooks kaasa igasuguste piiride, lukkude, vaidluste,

¹⁴ Vincent Geoghegan. *Socialism*. – Robert Eccleshall, Alan Finlayson, Vincent Geoghegan, Michale Kenny, Moya Lloyd, Iain MacKenzie, Rick Wilford. *Political Ideologies: An introduction*. Third edition. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2003, lk 75–78.

¹⁵ Samas, lk 79–80.

¹⁶ Donald Sassoon. *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. New Edition. London, New York: I.B. Tauris, 2010, lk 20.

¹⁷ Albert S. Lindemann. *A History of European Socialism*. New Haven, London: Yale University Press, 1983, lk 8.

varguste, kadeduse, ihnuse, uhkuse, kuritegude jne kadumise.¹⁸ 19. sajandi alguse mõtleja Henri de Saint-Simon (1760–1825) seadis eesmärgiks töötegijate ühingu ning ühiskondliku fondi töövahenditest maast ja kapitalist. Tema arvates tuli pärandatav varandus sundvõõrandada. Prantsuse poliitik Louis Blanc (1811–1882) kujutles ühiskonda, milles eraettevõtted surutaks tasapisi majandusest välja, ent valitsemist jätkataks demokraatlike meetoditega, loodaks töötavate inimeste ühendusi ning inimestele makstaks vastavalt nende vajadustele, mitte tehtud töö järgi. Filosoof Charles Fourier (1772–1837) leidis, et inimesed peaksid koonduma lahingurivvi ja moodustama kogukonnad, mis end ise valitseksid. Anarhismi isaks nimetatud Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) kuulutas: „Omand on vargus.“ Tema oli igasuguse valitsuse ja seaduste vastane, pidades parimaks ühiskonna korralduse viisiks sõltumatute kommuunide vabasid föderatsioone.¹⁹

Terminit „sotsialism“ hakati esimest korda kasutama inglise ja prantsuse keeles 1820. aastate lõpul ja 1830. aastate alguses.²⁰ Üks selle esimesi kasutajaid oli Briti sotsialismi rajajaks nimetatud Robert Owen (1771–1858). Tema juhtimisel viidi ellu kogukondliku elu eksperimente, kus puudus eraomand (näiteks New Harmony kogukond 1825. aastal). Oweni seisukoht oli, et inimest ja tema loomust kujundab väliskeskkond ning ühiskond peakski asuma inimesi vormima. Ta kavandas üksmeele ja koostöö külad, kus vanemad kasvataks lapsi ainult kuni kolmanda eluaastani, seejärel toimuks nende arendamine kogukonna poolt. Tema kavandatud külades puudus eraomand ning isegi söömine pidi toimuma ühiselt. Owen uskus, et sellises kogukondlikus eluvormis muutub inimloomus paremaks ja kaob julmus. Et tema ideed kaldusid pigem utoopilise sotsialismi valda, siis need eksperimendid kukkusid läbi, kuid sotsialismi idee arenes edasi.²¹

1.2. Marksism

Vasakpoolsete mõttevoolude kujunemisse on kahtlemata äärmiselt sügava jälje jätnud 19. sajandi mõtlejad Karl Marx (1818–1883) ja Friedrich Engels (1820–1895), kelle kirjatööde põhjal kujunenud marksistlik ideoloogia on mõjutanud erinevaid mõttevoolusid, eeskätt sotsialismi ja kommunismi. Nad vastandusid varasematele vasakpoolsetele mõtlejatele ja kritiseerisid nende utoopilisust ja spekulatiivsust, toonitades endi mõtteviisi modernsust ja

¹⁸ Muravchik, 2002, lk 13–35.

¹⁹ Robert Service. Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Tallinn: Varrak, 2010, lk 33–34.

²⁰ Geoghegan, 2003, lk 81.

²¹ Muravchik, 2002, lk 36–64.

teaduslikkust. Sellegipoolest said nad inspiratsiooni varasemate mõtlejate teostest: Maximilien Robespierre ja teised Prantsuse revolutsiooni aegsed radikaalsed poliitikud mõjutasid nende arusaamu poliitikast, majanduses tekitas neis poolehoidu David Ricardo, filosoofias aga Hegeli teosed. Nad rõhutasid aga, et nad ei piirdunud nimetatud mõtlejate ideede kriitikata imetlemisega, vaid sünteesisid neid.²² Marxi ja Engelsi teostes on nähtud ka jälgi Rousseau' mõtteveisist ning mõjutusi 15. sajandi kirjamehe Niccolò Machiavelli teostest selles osas, et loobuti moraalist kui tegutsemise aluspõhimõttest.²³

Marxi ja Engelsi kõige mõjukamaks teoseks oli 1848. aastal ilmunud „Kommunistliku partei manifest“. Selle üks peaseisukohti oli, et kogu senine ühiskondade ajalugu on olnud klassivõitluste ajalugu. See tähendab, et läbi kogu ajaloo on ühiskonna arengu erinevatel etappidel toimunud võitlus erinevate ühiskonnaklasside vahel, kusjuures klasside olemus ja võitluse põhjus on seotud tootmisviisidega. Seega leidsid nad, et kuigi inimarengu esimene etapp oli primitiivne kommunism (st kõik olid võrdsed), järgnes sellele antiikühiskond, mis sõltus orjatööst, seejärel tuli feodaalühiskond, mis rajas tootmise pärisorjade tööle, ning pärast seda kujunes kodanlik ühiskond, milles kapitalistide klass eksploateerib palgatöölisi. Nad uskusid, et kodanlikus ühiskonnas viib klassivõitlus selleni, et kehtestatakse revolutsioonilisel teel proletariaadi diktatuur ning see viib lõpuks klasside kadumise ja klassideta ühiskonnani.²⁴

Marx ja Engels nõudsid ühiskonnakorralduses mitmeid reforme. Maa eraomandus ja pärimisõigus tuli kaotada. Nad nõudsid astmelist tulumaksu ning vabrikute ja tootmisriistade riigistamist. Haridus pidi nende arvates olema üldine ja tasuta. Nad tahtsid, et töökohustus oleks kõigile kehtestatult ühesuguselt. Nende lõppeesmärgiks oli aga ülemaailmse kommunistliku ühiskonna loomine. Nende seisukohtade järgi pidi kommunistlikus ühiskonnas igasugune hierarhia puuduma. Selles pole enam riike ning poliitika lõpeb ära. Inimestel ole seal vahet tiitlite ja mõjuvõimu poolest ning valitseb üleüldine võrdsus.²⁵ Siinkohal tasuks selgitada, miks Marx ja Engels rääkisid just kommunismist, kirjutasid „Kommunistliku partei manifesti“ ning pidasid paleuseks kommunistlikku ühiskonda ega valinud võtmetermineks sotsialismi. Nimelt oli sotsialism kujunenud 1840-ndate lõpuks juba arvestatavaks nähtuseks ning oli nende arvates pigem keskklassi liikumine. Marx ja Engels

²² Service, 2010, lk 30.

²³ Samas, lk 38–39.

²⁴ Brown, lk 34–35.

²⁵ Service, lk 43–44.

soovisid end ühtlasi ka distantseerida erinevatest utoopilistest mõtlejatest ja teooriatest, mis seonduvad sotsialismi mõistega.²⁶

Vaatamata põhjalikule uurimustööle ning enda tööde teaduslikkuse toonitamisele sisaldab marksistlik õpetus palju vastuolusid ja vastamata küsimusi: jäi lahtiseks, kas Marx ja Engels pooldasid vägivaldset võimuhaaramist ja diktatuuri kehtestamist või siiski rahumeelset võimu ülevõtmist. Selgusetuks jäi ka, millised peaksid välja nägema võimuinstitutsioonid ja poliitika, sedastatud oli vaid, et marksistlik režiim peab võimule tulema. Selgeid seisukohti ei olnud rahvusküsimuse ega agraarpoliitika osas. Seetõttu on väidetud, et nende mõtteviis oli sama spekulatiivne nagu sotsialistlikel utopistidel, keda nad naeruvääristasid.²⁷ Nende õpetusele oli iseloomulik usk ettemääratusse – arusaam, et proletaarne revolutsioon on möödapääsematu ja sellele järgnev kommunism on inimajaloo paratamatu lõppetapp –, mida on võrreldud koguni erinevate religioonidega.²⁸

Nimetatud vastuolude tõttu ei olnud marksistid sugugi üksmeelne grupp. 1864. aastal asutatud Rahvusvaheline Töölise Ühing ehk Esimene Internatsionaal, mille kesknõukogu liige oli Karl Marx ise, lagunes üsna peagi arvukate erimeelsuste pärast. Prantsuse revolutsiooni sajandal aastapäeval 1889. aastal asutati Teine Internatsionaal, tuntud ka Sotsialistlikku Internatsionaali nime all. Sealgi tekkisid lahkkelid rahumeelset arengut pooldavate sotsialistide ja nende vahel, kellele oli oluline revolutsiooniline klassivõitlus. Rahumeelset arengut toetas näiteks saksa poliitikateoreetik Eduard Bernstein, kes tundis hästi Marxi ja Engelsi teoseid ning osutas mitmetele ebakõladele nende kirjutistes. Ta leidis, et kapitalism on jõudnud uude staadiumisse, mida Marx ei olnud ette näinud. Parlamentaarse demokraatia areng võimaldas töölisklassil kodanluse vastu võidelda seaduslikul viisil, võimu saab seega üle võtta rahumeelselt olemasoleva riigi raames. Ta osutas ka sellele, et väikeste ja keskmise suurusega ettevõtete arv kasvab ning vastupidiselt marksistlike doktriinide ennustusele kahest täiesti vastandlikust ühiskonnagrupid suurenes vahepealsete sotsiaalsete gruppide hulk, mis aitas tema arvates ühiskonda stabiliseerida. Nõnda rõhutas Bernstein, et marksismi tuleb kohandada selliselt, et see arvestaks kõigi muutustega, mis ühiskonnas on toimunud, ning vägivaldset revolutsiooni pole tarvis, vaid oma eesmärged saavutada rahumeelselt ja seadusandlike vahendeid kasutades. Kuigi Bernstein loobus marksistliku

²⁶ Brown, lk 35–36.

²⁷ Service, lk 52.

²⁸ Samas, lk 30, 40.

õpetuse determinismist ja ebademokraatlikust suunast ja kritiseeris seda, kinnitas ta, et toetab marksistliku õpetuse põhiolemust.²⁹

Bernsteini lähenemisviisi hakati nimetama revisionismiks. Tema seisukohad järkjärgulisest parlamentaarsest arengust, väikepõllumajanduse kasvust, ühiskonnaklasside keerukast süsteemist ja verise revolutsiooni ebavajalikkusest said aluseks sotsiaaldemokraatia kujunemisele.³⁰ Arusaadavalt ei olnud selline lähenemine paljudele (ka mõõdukatele) marksistidele meeltemööda. Tšehhi päritolu mõtleja, austromarksismi koolkonna üks nimekaim esindaja Karl Kautsky (1854–1938) oli üks Bernsteini seisukohtade ründajatest. Ta ei olnud aga nii äärmusliku mõtteviisiga kui nii mõnigi teine Bernsteini kriitik ning tegelikult olid ta seisukohad samuti parlamentarismi pooldavad. Tema arvates sobis parlamentaarne režiim proletariaadi diktatuuri kehtestamiseks sama hästi nagu see on olnud kodanluse diktatuuri kehtestamiseks.³¹

Maailmasõja puhkemise eel oli niisiis vasakpoolse liikumise seas kujunenud kaks erinevat suunda: kommunistid, kes toetasid revolutsiooni ning olid valmis kasutama vägivalda; ning sotsialistid, kes eelistasid evolutsioonilisi muutusi ning rahumeelset teed eesmärkide saavutamiseks. Samas ei olnud enne 1917. aasta revolutsiooni Venemaal sotsialiste ja kommuniste lahutavad eraldusjooned veel nii selgelt välja kujunenud. Termineid „sotsialism“ ja „kommunism“ kasutati sageli sünonüümidena ning termin „sotsiaaldemokraatia“ ei eristanud veel demokraatliku mõtteviisiga sotsialiste kommunistidest.³² Hoolimata sellest, et Marx ja Engels kirjutasid kommunismist, ei olnud veel kusagil organisatsiooni, mis oleks end kommunistlikuks nimetanud. „Nimetusid „sotsialism“, „sotsiaaldemokraatia“, „kommunism“ ja isegi „anarhism“ kasutasid vasakpoolsete vastased läbiseigi“.³³ Kuigi marksism oli vasakpoolse liikumise seas domineerivaks saanud, leidis sotsialiste, kes ei olnudki marksistid, näiteks Vene sotsialistide-revolutsionääride erakonna liider Viktor Tšernov, kes uskus, et revolutsiooni peamine jõud pole mitte proletariaat, vaid talurahvas, ning et Venemaa külakogukond võib olla

²⁹ Gillis J. Harp. Determinism or democracy? The Marxism of Eduard Bernstein and Sidney Hook. – History of European Ideas 25 (1999), lk 243–250.

³⁰ Geoghegan, lk 87.

³¹ Sassoon, 2010, lk 19.

³² Brown, lk 33; 43; 50.

³³ Service, lk 64.

ühendussillaks teel sotsialistlikku ühiskonda.³⁴ Seega vastandus ta marksistliku teooria seisukohale kapitalistliku faasi vajadusest sotsialismini jõudmiseks.

Sellele vaatamata oli marksism Euroopa vasakpoolsete seas kiirelt ja laialt levinud. Määravaks sai asjaolu, et marksismist sai edukaima sotsialistliku erakonna Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei (SSDP) ametlik ideoloogia. SSDP oli juba enne sõja puhkemist olnud tugev ja edukas partei. Erakonna kaalukusele aitas kaasa tõsiasi, et tegutseti Euroopa ühes mõjukaimas riigis, erakonna tegevus oli väga hästi korraldatud, erakonna liikmeskond oli arvukas ja seda saatis suur valimisedu. Kõik see inspireeris sotsialiste mujalgi SSDP-d eeskujuks võttes oma erakondi looma. SSDP programm, Erfurti programm kujunes üle Euroopa sotsialismiaktivistide seas üheks loetuimaks tekstiks.³⁵

Sõda aga lõhestas erakonda: 1917. aastal eraldus erakonnast vasakpoolne tiib ja moodustas Saksamaa Iseseisva Sotsiaaldemokraatliku Partei. Viimastest eraldus omakorda Spartakistide Liit, kes pooldas 1918. aasta Saksamaa novembrirevolutsiooni ajal nõukogude eeskujut. Aasta lõpus moodustasid spartakistid Saksamaa Kommunistliku Partei. Revolutsioon aga ei läinud nende tahtmist mööda ning kehtestati parlamentaarne riik. Sellele järgnenud valimistel 1919. aasta alguses võitis selgelt Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei. Kuna iseseisvad sotsiaaldemokraadid ei nõustunud koostööks kodanlike erakondadega, loodi koalitsioon SSDP ja tsentriparteide vahel. Seetõttu ei saanud sotsiaaldemokraadid väga radikaalseid vasakpoolseid reforme läbi viia. Küll aga saavutati Weimari Vabariigi loomine, mille põhiseaduses kehtestati mitmeid sotsiaalseid õigusi. 1920. aasta lõpus liitus suur osa Saksamaa Iseseisva Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmetest kommunistliku parteiga, ülejäänud ühinesid 1922. aastal taas sotsiaaldemokraatliku parteiga.³⁶

1.3. Sotsialism ja kommunism Venemaal

Vene sotsialismi rajajaks peetakse 19. sajandi keskpaiga kirjanikku ja mõtlejat Aleksander Herzenit (1812–1870). Tema arusaamad said aluseks mõtteviisile, mida tuntakse populismina.³⁷ Ta leidis, et Venemaa ei pea parema elu saavutamiseks järgima Lääne samme, vaid just tänu Venemaa mahajäämusele jõuab sotsialism Venemaale. Sotsialismi saavutamise eelduseks oli Herzeni arvates vene talupoegade vilets olukord ja kogukondlik elukorraldus.

³⁴ Brown, lk 59.

³⁵ Sassoon, lk 9–11.

³⁶ Samas, lk 34–35; 48–50.

³⁷ John Gooding. *Socialism in Russia: Lenin and His Legacy, 1890–1991*. Gordonsville: Palgrave Macmillan, 2002, lk 19.

Arusaamast, et Venemaa arengule on iseloomulik oma tee, mis ei järgi Lääne eeskujut, et Vene külakogukond on sotsialismi aluseks ning et talurahvas on revolutsiooniks küps, kujunes vool, mida nimetatakse narodnikluseks.

1880. aastatel hakkas aga Venemaalgi levima marksistlik mõtteviis. Leiti, et Venemaa majandus liigub kapitalismi suunas ning pead on tõstmas proletariaat, seega pole mõtet loota, et taluraha toel ühiskonna arengusse murrang tuleb. Venemaa marksismi isaks on nimetatud Georgi Plehhanovit (1856–1918), kes leidis, et ajaloolise arengu astmeid ei saa vahele jätta ja toetus marksistlikele seisukohtadele, mille kohaselt pidi Venemaa kõigepealt arenema kapitalistlikuks ning alles see loob vajalikud tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks. Enneaegne sotsialistlik revolutsioon võis aga tema arvates viia koletu diktaatorluseni. Seetõttu pidi sotsialismi jõudmine toimuma alles kaugemas tulevikus.³⁸

1898. aastal asutati Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei. Peagi kujunes parteis vägagi mõjukaks mõtlejaks Vladimir Uljanov (1870–1924), paremini tuntud varjunimega Vladimir Lenin. Kuigi ta oli marksist ning teda oli märkimisväärselt mõjutanud näiteks Georgi Plehhanov, olid talle mõju avaldanud ka revolutsioonimeelsed populistlikud vaated, mida esindas Pjotr Tkáčšov. Lenin oli nõus tema seisukohaga, kui tähtis roll on väikesel revolutsionääride ringil. Samuti oli pigem populistide tegevusest inspireeritud ja Plehhanovile vastanduv Lenini terrorit soosiv hoiak. Tema arvates õigustas eesmärki abinõud ning kõikvõimalikud võitlusviisid, mis aitasid kaasa oma eesmärkide saavutamisele, olid head. Oma seisukohti väljendas ning levitas ta 1900. aastal koos Juli Martovi ja Aleksandr Potressoviga asutatud ajalehes Iskra (Säde) ja 1902. aastal avaldatud traktaadis „Mis teha?“. Viimase pealkiri on sihilikult valitud sarnane vanema vene revolutsionääri Nikolai Tšernõševski romaaniga „Mida teha?“, mis oli samuti Leninile suurt mõju avaldanud.³⁹

Lenini arvates pidi partei olema range distsipliiniga, kinnine ning koosnema professionaalsetest revolutsionääridest, kes aitaksid töölisklassi seas levitada sotsialismi ning neid organiseerida, sest ilma abita jõuavad nad ainult „ametiühingu-teadlikkuseni“, st mõistmiseni, et on tarvis moodustada ametiühinguid, võidelda tööandjaga oma õiguste eest jne, mitte aga klassiteadliku arusaamani revolutsiooni tarvilikkusest. 1903. aastal toimunud VSDTP teisel kongressil lõheneski erakond kaheks. Lenini kontseptsiooni toetajad saavutasid kongressil väga napi häälteenamuse, aga sellest piisas, et Lenin saaks oma fraktsiooni

³⁸ The Cambridge history of Russia. Volume II Imperial Russia, 1689–1917. Toimetaja Dominic Lieven. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, lk 141.

³⁹ Brown, lk 47–51.

nimetada enamlasteks ehk bolševikeks. Nende vastasleer vähemlased ehk menševikud võisid küll nõustuda sellega, et partei programmis mainiti „proletariaadi diktatuuri“, kuid nad tõlgendasid seda fraasi sootuks teisiti – tõenäoliselt sarnasemalt sellega, mida olid silmas pidanud Marx ja Engels.⁴⁰ Menševike arvates oli kapitalistlik ühiskond kodanluse diktatuur selles mõttes, et majanduse, seadusandluse ja poliitika põhisuund on kodanluse huve soosiv. Nende eesmärk oli küll kukutada monarhia, aga nad ei arvanud, et sotsialistlik valitsus peaks kehtestama klassipõhiseid piiranguid. Niisiis olid nad küll samuti marksistid, aga märksa mõõdukamate seisukohtadega, sarnanedes pigem Euroopa marksistide seas esilekerkinud mitteradikaalse (sotsialistliku) suunaga.

Kuigi vahepealsetel aastatel oli üritatud VSDTP kaht fraktsiooni ühendada, tegutsesid 1912. aastast alates bolševikud juba täiesti eraldiseisvalt. Vene ühiskonnas esinenud pinged eskaleerusid 1917. aasta alguses Veebruarirevolutsioonina. Selle järel moodustatud Ajutises Valitsuses olid koalitsioonis esseerid, menševikud ja kadetid (konstitutsioonilised demokraadid). Bolševike liider Lenin ei viibinud ka selle pöördelise sündmuse ajal Venemaal ning tal õnnestus Petrogradi naasta alles aprilli alguses, kus ta esines avaliku üleskutsega kukutada Ajutine Valitsus ja asendada see sotsialistliku valitsusega. Nende aprilliteeside nime all tuntud nõudmiste hulka kuulusid veel seisukohad, et maa peaks kuuluma talupoegadele, töelistel peaks olema kontroll tööstustootmise üle, kõigil rahvastel peaks olema enesemääramisõigus, sõda tuleks lõpetada ning nõukogud tuleks muuta riigivõimuorganiteks.⁴¹ Nõnda oli ta loobunud marksistlikust seisukohast, et kodanlus peab võimul olema üsna kaua, et ühiskond oleks küps sotsialistlikuks revolutsiooniks. Lenin jõudis oma eesmärkideni pool aastat hiljem, oktoobris, kui teostus bolševistlik revolutsioon.

Selleks ajaks oli Lenin oma retoorikat täiendanud. Marxi ja Engelsi teoste valikulise käsitluse toel otsis ta tõendeid, et nad olid toetanud vägivaldset revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri. (Tegelikult võib väita, et Marxil ja Engelsil polnud ei vägivaldse revolutsiooni ega proletariaadi diktatuuri osas lõplikku seisukohta.) Lenin väitis, et ainult tema on Marxi ja Engelsi „õpetustest“ õigesti aru saanud ja nende õpilane. Ta kinnitas, et kodanlik kord tuleb kukutada relvastatud ülestõusuga. Üleminekuks sotsialismile tuleb kindlasti kehtestada diktatuur. Lenini vaadete kohaselt järgnes kapitalismi kukutamisele kaks etappi: kõigepealt sotsialism ning seejärel jõutakse kommunismi.⁴² Oma seisukohad võttis ta kokku teoses „Riik

⁴⁰ Service, lk 72–73.

⁴¹ Samas, lk 82.

⁴² Samas, lk 84–86.

ja revolutsioon“, mis ilmus 1918. aastal. Nõnda kujunes vasakpoolse mõtte uus haru – marksism-leninism ehk kommunism.

1917. aastal võttis Lenini partei endale ametlikult nimeks Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölise (bolševike) Partei ja aasta hiljem juba Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei. Sellega rõhutati vahet enda ja teiste sotsialistide vahel. 1919. aasta märtsis moodustati Kolmas Internatsionaal ehk Kommunistlik Internatsionaal ehk Komintern, mille eesmärk oli juhtida ja kontrollida ülemaailmse sotsialistliku liikumise vasakpoolset tiiba. 1920. aasta juulis toimunud Kominterni teisel kongressil kiideti heaks 21 tingimust, mida tuli täita, et Kominterni liikmeks pääseda. Mis puudutas ideoloogiat ja strateegiat, nõudsid 21 punkti üsna vähe, kuid seevastu olid need ranged organisatsioonilistes küsimuste suhtes. Neid võib kokku võtta nõnda: vabaneda kõigist reformistidest ja tseentristidest, nõustuda rahvusvahelise organisatsiooni nõutud distsipliiniga, toetada nõukoguderiiki, olla valmis illegaalseks tööks ja nimetada end kommunistideks.⁴³ Kominterni eesmärgiks oli luua rahvusvaheline kommunistlik organisatsioon, mis oleks tugevalt tseentraliseeritud ja mille liikmed alluksid organisatsiooni korraldustele. Esialgu teistes riikides erakondi, mis kannaks kommunistliku partei nime, veel polnud, kuid olemasolevates sotsialistlikes või töölisparteidest kommunistlike vaadetega liikmeid siiski. Komintern korraldas nendes erakondades lõhenemise ja suunas seejärel vasakpoolse äärmuse moodustama kohalikku kommunistlikku parteid, pakkudes sellele mitmekülgset (ka rahalist) tuge.⁴⁴ Kominterni nn punase tõusulaine periood lõppes 1923. aastal, kui oli selge, et kommunistid ei tule võimule peale Nõukogude liiduvabariikide üheski teises Euroopa riigis.⁴⁵

Rääkides sotsialistlikest erakondadest Venemaal, on siinkohal paslik teha lähemalt juttu sotsialistide-revolutsionääride ehk esseeride parteist. 1901. aasta lõpul asutatud Venemaa Sotsialistide-revolutsionääride Partei koondus ajalehe Revolutsionnaja Rossija ümber. Erakond tugines endisele populistlikule ja narodniklikule teooriale ning kandis edasi terroristliku organisatsiooni Rahva Tahe (Narodnaja Volja) traditsioone. Erakonna struktuur oli üsna lõtv, kohalikel sektsioonidel oli üsna suur tegevusvabadus. Ka esseeride neopopulistlik ideoloogia oli üsna eklektiline ning seda ei vormitud jäigaks doktriiniks. Erakonna silmapaistev juht ja mõtleja oli Viktor Tšernov (1873–1952), kelle arvates kuulusid talupojad samuti revolutsioonilise klassi sekka ning tõeline konflikt paiknes nende kihtide

⁴³ Sassoon, lk 32–33.

⁴⁴ Service, lk 141.

⁴⁵ Brown, lk 105.

vahel, kes elatuvad oma tööst, ja nende, kes elasid kaasinimeste tööst.⁴⁶ Seega arvati revolutsioonilise klassi sekka niihästi töötav talupoegkond kui ka töölisproletariaat, eristudes selle poolest selgelt sotsiaaldemokraatidest.

Kuna sotsialistid-revolutsionäärid tähtsustasid talurahva rolli, on arusaadav, et nende programmis pöörati suurt tähelepanu agraarküsimusele. Esserid tuginesid Vene talurahva meelsusele ja kogukondlikele tavadele, nõudes kogu maa rahva omandiks kuulutamist ehk sotsialiseerimist. Igasugune maa müümine ja ostmine tuli keelata. Nende kava kohaselt pidid talurahvakogukonnad säilima ja pikapeale muutuma kooperatiivideks. Maal ei tohtinud olla konkreetset omanikku, selle haldajaks peaks olema riik, kes peab tagama igale kodanikule õiguse maatükile, mida ta suudab oma perega harida, ilma lisatööjõudu palkamata. Maa jaotamisega pididki tegelema kogukonnad või sarnased ühendused.⁴⁷

Esseeride programmis oli veel arvukalt nõudmisi; lisaks üldistele sotsiaalsetele nõudmistele ka selliseid, mis eristasid esseere teistest erakondadest. Nad toetasid ideed, et Venemaast saaks föderatsioon, kusjuures igal rahvusel peaks olema õigus teatud osale riigieelarvest kohaliku kultuuri ja hariduse jaoks. Esseerid nõudsid, et madalama sissetulekuga kodanikud oleksid maksustamisest vabastatud. Lisaks sellele nägid nad ette miinimumpalga ning tervistkahjustavatel töödel lühendatud tööpäeva. Nad soovisid kodanikele mitmekülgsed võimalusi riigi töös kaasa lüüa, näiteks referendum- ja rahvaalgatuse õigus ning kõigile riigiametnikele kohustust rahvale aru anda.⁴⁸

1917. aastal oli sotsialistide-revolutsionääride partei Venemaal kõige populaarsem ja kõige arvukama liikmeskonnaga erakond. Koos vähemlastega osalesid esseerid veebruarirevolutsiooni järel loodud Ajutise Valitsuse töös. Novembris toimunud Venemaa Asutava Kogu valimistel saavutasid nad võidu, saades kõige rohkem hääli. Valimisedu tõid mitmed erinevad tegurid, näiteks vastamine talurahva vajadustele ning äge agitatsiooni- ja propagandatöö talurahva seas. Kuna erakonna poliitika oli üsna paindlik, jäi kohalikele agitaatoritele selle raamides üksjagu manööverdamisruumi. Esseeride poolt hääletati paljuski ka seetõttu, et paljud nende kandidaadid olid kohalikud, seega ei hääletatud poliitiliste

⁴⁶ Hans Rogger. *Russia in the age of modernisation and revolution 1881–1917*. London; New York: Longman, 1997, lk 151–153.

⁴⁷ S. V. Titiukin. *Where Were the Socialist Leading Russia in the Early Twentieth Century?* – *Russian Studies in History*. Spring 2004, Vol. 42 Issue 4, lk 38–45.

⁴⁸ Samas.

veendumuste kohaselt ja toetus esseeride erakonnale ei pruukinudki tähendada toetust erakonna keskkomiteele.⁴⁹

Juba 1917. aasta suvel tekkis sotsialistide-revolutsionääride parteis vasakesseeride tiib, kes olid erakonna peavoolust radikaalsemate vaadetega ning toetasid koostööd enamlastega. Oktoobripöörde järel eraldusidki vasakpoolsed esseerid ja moodustasid oma iseseisva organisatsiooni, mis asus enamlastega koalitsiooni. Nad osalesid esimese nõukogude valitsuse töös novembrist 1917. Märtsi alguses 1918. aastal lahkusid nad valitsusest, protestiks Brest-Litovski rahu vastu. Nende alternatiiv bolševismile oleks olnud vasaku tiiva sotsialistide laia koalitsiooni loomine, ent vaatamata headele kavatsustele sattusid nad kõigest Lenini etturiteks. Neid on nimetatud isegi revolutsiooni don Quijotedeks, kes olid poliitiliselt naiivsed ekstremistid, kelle sihid olid utoopilised ja ebarealistlikud. Seega olid nende võitlused asjatud, kuna nende eesmärgid polnudki saavutatavad ega elujõulised.⁵⁰

1.4. Poliitilised liikumised Eestis

20. sajandi alguseks olid peamised ühiskondlikud mõttevoolud jõudnud ka Eestisse, mille mõjul tekkisid vastavad rühmitused ja parteid. Eesti poliitikas domineerisid rahvuslus ja sotsialism. 1905. aasta revolutsiooni tulemusena keiser Nikolai II välja antud 17. oktoobri manifest lubas rahvale mitmesuguseid kodanikuõigusi ja -vabadusi. Tänu sellele loodi Eesti esimesed seaduslikud erakonnad. Neist kõige esimene oli Eesti Rahvameelne Eduerakond, mis ühendas mõõdukamaid liberaale, eesotsas Jaan Tõnissoni, Villem Reimani, Heinrich Koppeli ja Oskar Kallasega. Üleriiklikes küsimustes oli neile eeskujuks konstitutsiooniliste demokraatide programm. Sotsiaaldemokraadid-föderalistid asutasid Eesti Sotsiaaldemokraatliku Töölise Ühisuse, mille eestvedajateks olid Peeter Speek, Gottlieb Ast, Karl Ruga ja Eduard Vilde. Sotsiaaldemokraadid, kes kuulusid VSDTP-sse, said tegutsema hakata avalikult. Nendeks olid näiteks Karl Ast, August Rei, Hans Pöögelmann, Aleksander Kesküla ja Nikolai Janson. Nagu ülevenemaalises parteis, tekkis ka siin kaks suunda – enamlased ja vähemlased. Tekkis ka teiste ülevenemaaliste parteide kohalikke organisatsioone. Tsaarivõimu repressioonide tõttu enamik Eesti erakondi kadus ning tegutses väikeste rühmadena ning illegaalselt.

⁴⁹ Sarah Badcock. „We’re for the Muzhiks’ Party!“ Peasant Support for the Socialist Revolutionary Party During 1917. – Europe-Asia Studies. 01, 2001, nr 53 (issue 1), lk 133–149.

⁵⁰ Sally A. Boniece. „Don Quixotes of the Revolution“? The Left SRs as a Mass Political Movement. – Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, Volume 5, Number 1, 2004 (New Series), lk 185–194.

Veebruarirevolutsioon tõi kaasa uued demokraatlikud vabadused ja üldise hääleõiguse ja Eestis hakati jälle erakondi asutama. Alljärgnevalt tuleb põhjalikumalt juttu just vasakpoolsetest erakondadest, kuid poliitilise konteksti mõismiseks tasuks ära märkida ka parempoolsed ja tsentristlikud erakonnad. Eesti Rahvameelse Eduerakonna baasil asutati Eesti Demokraatlik Erakond. 1917. aasta suvel asutati ajalehe Tallinna Teataja toetajaskonna baasil Radikaaldemokraatlik Erakond, mis novembris 1918 ühines koos Eesti Demokraatliku Erakonnaga ning asutati Eesti Rahvaerakond. Kuigi mitte väga massiline, oli siiski kõigis Riigikogu koosseisus oma esindus 1919 asutatud Kristlikul Rahvaerakonnal. Eesti talumehed astusid aga Eesti Maarahva Liitu, mis 1920. aastal reorganiseeriti Põllumeeste Kogudeks.

1.5. Tööerakond

23. aprillil 1917 pidasid Eesti radikaalid oma erakonna asutamiskoosoleku. Partei asutajate sekka kuulusid Jüri Vilms, Rudolf Paabo, Otto Strandman, Juhan Kukk, Eduard Laaman, Konstantin Konik jt. Erakonna nimeks sai Eesti Radikaalsotsialistlik Partei. 30. septembrist 2. oktoobrini peeti erakonna I kongress, kus erakonna nimeks määrati hoopis Eesti Tööerakond. Erakonnaga ühinesid Peterburis (tol ajal Petrograd) rajatud Eesti Vabariiklaste Liidu Eestisse asunud liikmed. Erakonna programm nägi ette, et Eestist saaks demokraatlik vabariik osariigina Venemaa föderaaldemokraatlikus vabariigis. Kõik valdkonnad, mis ei kuulu kogu föderatsiooni pädevusse, pidid kuuluma Eesti osariigi kompetentsi. Metsad, tarvitamata maad ning normist suuremad maaomandused kavatseti riigistada ja anda maaharijatele põlisrendiks. Nõuti, et haridus oleks ilmalik, kõigis astmeis rahvakeelne ja tasuta ning et riik kindlustaks elanikud haiguste, õnnetuste ja vanaduse vastu.⁵¹

Pärast enamlaste riigipööret võtsid tööerakondlased enamlaste suhtes selgelt eitava seisukoha. 10.–11. detsembril peetud Eesti Tööerakonna konverents teatas, et on vaja luua iseseisev erapooletu vabariik, mis tegi Tööerakonnast esimese Eesti poliitilise partei, kes asus iseseisva Eesti riigi loomise seisukohale.⁵² 1918. aasta kevadel hukkus erakonna liider Jüri Vilms, pärast seda oli erakonna eesotsas Otto Strandman, aga ka Julius Seljamaa, Ants Piip jt.

1919. aasta valimistel sai Tööerakond Asutavasse Kogusse saata 30 esindajat. Riigikogu valimised 1920. aastal Tööerakond võitis, saades 22 parlamendi kohta. Tööerakond kuulus peaaegu kõigisse vaatlusalusel perioodil tegutsenud valitsuskoalitsioonidesse (välja arvatud rahvaerakondlaste ühe erakonna vähemusvalitsus). Pärast seda, kui vajalikud

⁵¹ Rein Toomla. Eesti Erakonnad. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999, lk 128–129.

⁵² Graf, 2000, lk 80.

uuendused, eeskätt maareform, olid ellu viidud, hakkas erakonna populaarsus langema.⁵³ Kuna esialgsed sihid olid ellu viidud, hakkas erakond edaspidi tsentri suunas nihkuma.⁵⁴

1.6. Sotsiaaldemokraadid

1917. aasta algul olid Eesti sotsiaaldemokraadid veel kuulunud Venemaa Sotsiaaldemokraatlikku Töölise Parteisse. 31. mail 1917 asutati Eesti Sotsiaaldemokraatlik Ühing, mis jäi esialgu seotuks ülevenemaalise erakonnaga. Eesti sotsialistide suhtumine asjasse oli eripalgeline – mõned leidsid, et kuna Venemaa sotsiaaldemokraatlik partei on lõhenenud, oleks vaja kohalikku iseseisvat organisatsiooni; teised aga, et on vaja ühte terviklikku ja tugevat ülevenemaalist parteid ning rahvuslikud küsimused ei tohiks sellest tähtsamaks kerkida.⁵⁵

8.–10. oktoobril toimus Eesti Sotsiaaldemokraatliku Ühingu kongress, millel moodustati oma erakond nimega Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei. 1917. aastal nägi partei programm ette Eesti saamist osaks Venemaa föderatiivses demokraatlikus vabariigis, kusjuures seadusandlus ja täidesaatev võim pidid olema osariikide käes. Kirikute, kloostrite, rüütelkonna ja kroonumaad, aga ka kõik suurmaaomandused kavatseti hüvituseeta võõrandada ja osariigi valitsusele anda. Mahukaid nõudmisi esitati sotsiaalpoliitika valdkonnas: 8-tunnine tööpäev, ületunnitöö ja öötöö keelustamine, naistöötajate kaitse, tööliste riiklik kindlustamine jms.⁵⁶

Novembris 1918 astusid sotsiaaldemokraadid Ajutise Valitsuse koosseisu, olles sedasi üks esimesi riike Euroopas, kus sotsiaaldemokraadid läksid kodanlusega koalitsiooni.⁵⁷ Kriitika Ajutise Valitsuse tegevuse ja ülemäärase valge terrori üle oli viinud sündmuste käigu nii kaugele, et 1919. aasta alguses arutati Maanõukogus Ajutisele Valitsusele umbusalduse avaldamist. Lõpuks seda siiski ei tehtud, kuid sotsiaaldemokraatide positsioon oli valitsuses nõrgenenud. Seetõttu otsustas erakond valitsusest lahkuda ja asus ette valmistuma Asutava Kogu valimisteks.

Sotsiaaldemokraate saatis valimistel suur edu ning Asutavas Kogus said nad kõige rohkem kohti – 41. ESDTP osales taas valitsuskoalitsioonides, olles liige Otto Strandmani ja

⁵³ Eduard Laaman. Erakonnad Eestis. Sissejuhatus poliitikasse IV. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1934, lk 453.

⁵⁴ Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 67.

⁵⁵ Graf, 2000, lk 37–38.

⁵⁶ Toomla, 1999, lk 127–128.

⁵⁷ Graf, 2000, lk 112.

Jaan Tõnissoni valitsuses. 2. juulil 1920 aga lahkusid nad valitsusest, põhjendades seda sellega, et sotsialistlike parteide rahvusvaheliste otsuste kohaselt osalevad sotsialistid kodanlikes valitsuses vaid erandjuhtudel ning nüüd on erandolukord läbi, sest sõda ja hädaolukord sai mööda.⁵⁸ Järgmised Asutava Kogu valitsused olid Rahvaerakonna ja Tööerakonna vähemusvalitsused, mis said tegutseda üksnes tänu sotsiaaldemokraatide toele. Esimese Riigikogu koosseisu valimistel 1920. aasta lõpul sai ESDTP-le osaks ränk langus, kuna pooldajaskond kahanes ligi kaks korda ja Riigikokku saadi vaid 18 esindajat.⁵⁹

ESDTP pooldajateks olid töölised, poolproletaarlased, osa väikekodanlustest ja ka talurahvas. Liikmete arvult oli tegu ühe suurema erakonnaga. Sotsialistide propagandatöö oli küllaltki tõhus – nende häälekandja Sotsiaaldemokraat oli üks loetavamaid päevalehti.⁶⁰ Mõjukamad erakonna liikmed olid Mihkel Martna, Karl Ast, August Rei ja Aleksander Oinas.

1.7. Esseerid ja iseseisvad sotsialistid

Eesti sotsialistid-revolutsionäärid ehk esseerid kuulusid samuti esialgu ülevenemaalise erakonna sekka, kuid 1917. aasta kevadel kerkis Tartu organisatsioonis, kus domineerisid eestlastest üliõpilased ja haritlased, mitte vene madrused ja soldatid nagu mujal, esile idee Eesti esseeride erakonna rajamisest. Esimesel esseeride Eesti osakondade kongressil iseseisva erakonna rajamiseni ei jõutud, küll aga loodi erakonna Eesti osakondade keskkomitee. 17.–20 septembril 1917 peeti teine esseeride Eesti osakondade kongress, kus asutati Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride partei.⁶¹

Sotsialistide-revolutsionääride programm nägi ette, et Venemaast saaks demokraatlik föderatsioon, mille koostisosa Eesti oleks. Pärast enamlaste riigipööret olid aga nemad üks esimesi erakondi, kes ütles selgelt välja mõtte iseseisvumisest.⁶² Maaküsimuses leidsid nad, et maa peab minema terve rahva omanduseks ja maa kasutamine toimuma töönormi alusel. Lisaks sellele toetasid nad progresseeruvat maksusüsteemi, alla teatud normi olevate sissetulekute maksuvabastust, kaudsete maksude kaotamist, 8-tunnist tööpäeva, tööpalkade alammäära jms.

⁵⁸ Ants Ruusmann. Eesti Vabariik 1920–1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn: TPÜ kirjastus, 1997, lk 26.

⁵⁹ Eesti ajalugu VI, lk 69.

⁶⁰ Ruusmann, 1997, lk 24–25.

⁶¹ Graf, 2000, lk 48.

⁶² Toomla, 1999, lk 131.

Enamlaste võimuhaaramisse ei suhtunud Eesti Sotsialistide-Revolutionääride partei hästi, kuna see oli liiga vägivaldne ning lõhestas revolutsiooni. Kui aga bolševikud tegid esseeridele ettepaneku ühiselt valitseda, võeti ettepanek vastu, põhjendades otsust sellega, et ollakse küll enamlaste valitsemisviisi, aga mitte oktoobrirevolutsiooni kui töörahva revolutsiooni vastu. Kuna püüti kaitsta sotsialismi aadet, Eesti töörahva huvisid ja kaotada ära mõttetu terror, leidis erakond, et ei ole mõtet valitsusest kõrvale jääda. 10.–11. detsembril toimunud erakonna kongressil avaldus erakonna lõhestatus suhtumises koostöösse enamlastega. Erakonna parempoolsed liikmed olid kategooriliselt vastu koostööle enamlastega ning eraldusid erakonnast. Veebruaris 1918 toimunud Eesti Asutava Kogu valimistel osalesid parempoolsed ja pahempoolsed esseerid eraldi nimekirjadega. 1918. aasta algul tutvustasid esseerid enamlastele Eesti iseseisvumise ja Eesti töövabariigi ideed, millesse enamlased suhtusid täiesti eitavalt. Seepeale ESRP koalitsioonist enamlastega välja ning peagi taastus koostöö erakonna pahem- ja parempoolse tiiva vahel.⁶³

Asutavasse Kogusse said esseerid 7 kohta. Erakonna seisukohad pehmenesid ja vähendati radikaalsust, leides, et demokraatia on väärtus, mida töörahval kaitsta tuleb, eeskujuks võeti Saksamaa sotsialism ja distantseeruti kommunistidest, leides, et enamlaste võimuhaaramine oli vale samm.⁶⁴ Kuna sotsialistide-revolutionääridele aluse pannud narodniklik ideoloogia oli minetatud, vajab erakond reorganiseerimist. 1920. aasta aprillis ühinesid Eesti Sotsiaaldemokraatlikust Tööliste Parteist välja heidetud liikmed, kes olid Tallinna linnavolikogus sügisel moodustanud iseseisvate sotsialistide fraktsiooni, ja veel mõned ESDTP-st lahkunud vasakpoolsemate vaadetega liikmed esseeridega ning moodustasid Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei. Erakonna juhiks sai Hans Kruus. Erakonna ideeliseks eeskujuks olid Saksamaa iseseisvad sotsialistid. Rõhutati, et proletaarse revolutsiooni toimumiseks on vajalik sotsialistliku revolutsiooni võit Lääne-Euroopas.⁶⁵

Olles vasakpoolseim erakond, püüti teha koostööd kommunistidega. Märtsis 1920 tehti EKP-le ühinemissettepanek, mille viimane aga tagasi lükkas. Sama aasta kevadel soovis erakond enda vastuvõtmist Kominterni. Seda soovi ei täidetud, vaid 1922. aasta aprillis peetud EISTP kongressil said kommunistid erakonna oma mõju alla. Erakonnast välja heidetud liikmed asutasid oma erakonna Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei.⁶⁶

⁶³ Graf, 2000, lk 72–75.

⁶⁴ Samas, lk 136–140.

⁶⁵ Samas, lk 234–235.

⁶⁶ Ruusmann, 1997, lk 27–28.

1.8. Kommunistid

Põrandaaluse poliitilise jõuna tegutsesid vaatlusalusel perioodil kommunistid, kelle tegevus keelustati Eestis ametlikult 1918. aasta lõpus. Kuna Nõukogude Venemaa oli ametlikult tunnustanud Eesti Vabariigi iseseisvumist, tuli muuta organisatsiooni alluvussuhteid. Varem oli Eesti kommunistide organisatsioon kuulunud Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei koosseisu, aga nüüdsest polnud see enam otstarbekohane.⁶⁷ Iseseisva organisatsiooni moodustamine oli juba alanud 16. novembril 1918 Tallinnas toimunud Kommunistliku Partei Eesti organisatsioonide konverentsil, kus valiti erakonna Eesti Keskkomitee. Oma organisatsiooni formeerimine viidi lõpule 5. novembril 1920. aastal toimunud kongressil, kus võeti vastu partei programm ja põhikiri, määrati keskkomitee koosseis.⁶⁸ Keskkomiteesse valiti Jaan Anvelt, Hans Pöögelmann, Viktor Kingissepp, Jaan Kreuks, Otto Rästas, Rudolf Vakman ja teised. EKP sai nüüdsest ka Kommunistliku Internatsionaali sektsiooniks, kuid see ei tähendanud erakonna sisulist iseseisvumist – kui varem oldi osakond Venemaa parteis, siis nüüd alluti Kominterni keskorganite otsustele ja juhistele, kusjuures juhtiv roll oli selles endiselt VKP-l.⁶⁹ Venemaalt saadeti kommunistidele organisaatoreid ja raha.⁷⁰

Tegu oli jätkuvalt põrandaaluse organisatsiooniga. Legaalseks tegevuseks loodi mõni variorganisatsioon, näiteks 1920. aasta Riigikogu valimistel osalesid kommunistid Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu varjus. Viimane oli kommunistide mõju alla läinud juba 1920. aasta aprillis. Peale selle loodi mitmeid teisi kommunistlikke organisatsioone, näiteks Tööraha Ühine Väerind, Ülemaaline Töölisühingute Üldliidu Kesknõukogu, Noorproletaarlaste Ühing, Illegaalne Eestimaa Kommunistlik Noorsoo Ühing, mitmeid spordiseltse ning karskusselts Valvaja.⁷¹

Kommunistid lootsid peagi saabuvat sotsialistlikku revolutsiooni ning tegutsesid sellele kaasa aitamise nimel. Selle nimel toimus aktiivne agitatsioon ja propagandatöö, levitati lendlehti ja trükiseid, palgati agitaatoreid, püüti erinevaid organisatsioone oma mõju alla saada. Kõige selle juures oli kommunistide tegevuses oluline roll konspiratsioonil. Eesti valitsus nägi kommunistides põhjendatult oma vaenlast ning püüdis nende tegevust takistada.

⁶⁷ Kuuli, 1999, lk 33.

⁶⁸ Jüri Ant. Eesti 1920. Iseseisvuse esimene rahuaasta. Tallinn: Olion, 1990, lk 109.

⁶⁹ Kuuli, 1999, lk 33–35.

⁷⁰ Ruusmann, 1997, lk 29.

⁷¹ Ruusmann, 1997, lk 30.

1920. aastatel toimus hulgaliselt arreteerimisi ja mitmeid kommunistide kohtuprotsesse, keelustati kommunistide kontrolli all olnud organisatsioone jne.

2. Hans Kruusi poliitiline tegevus

Hans Kruusi poliitiline tegevus algas, kui ta osutus 1917. aasta suve hakul toimunud Maanõukogu valimistel valituks Eestimaa Ajutise Maanõukogu saadikuks. Peale selle oli ta Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee liige. Ta asus ka koos mõttekaaslastega oma poliitilist parteid organiseerima. Kuigi radikaalsete vaadetega Kruus oli teiste erakondade seisukohtade suhtes sageli skeptiline, eelistas ta siiski pigem nendega koos rahva esinduskogus töötada kui üritada poliitilisi ja ühiskondlikke eesmärke nii-öelda põrandaalustel viisidel saavutada. 1918. aasta sügisest määrati ta siseministeeriumi juurde asutatud Saksa käsilaste eeluurimise ameti juhatajaks.⁷²

1919. aasta aprillis Asutavasse Kogusse valitud esseeride erakonna seitsme esindaja hulka kuulus ka Kruus. Asutava Kogu liikmena töötas Kruus põhiseaduse komisjonis. Et olud olid muutunud ning erakonna vaated teisenenud, toimus 1920. aasta kevadel esseeride erakonna liikmete liitumine ESDTP-st lahkunud liikmetega ja uue erakonna, Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei rajamine. Hans Kruusist sai uue erakonna keskkomitee esimees. Aasta lõpul toimusid esimese Riigikogu valimised, kuhu sai ka Kruus saadikuks. Nende seadusandlike kogude saadik olles esines Kruus sageli oma vaadetest lähtuvate sõnavõttudega: kritiseeris teravalt maareformi ja nõudis selle radikaalsemat korraldust, kõneles sõja lõpetamise ja rahu sõlmimise eest, püüdis kaitsta tööliste õigusi jne.

Kõneledes Kruusi poliitilisest tegevusest, ei saa vaatlusalusel perioodil mööda vaadata tema kontaktidest ja koostöökatsetest kommunistidega. 1917. aasta lõppu jääb põgus koostööepisood enamlastega, mis katkes üsna kiirelt: järgneva aasta alguses lahkusid sotsialistid-revolutsionäärid koalitsioonist enamlastega ning algas tegevus Eesti iseseisvumise nimel. Vaatamata avaliku koostöö lõppemisele, üritasid Kruus ja ta mõttekaaslased edaspidigi teha kommunistidele lähenemiskatseid, mis päädisid Kommunistliku Internatsionaali 3. kongressil osalemisega 1921. aastal. Sellele järgnes kiire taandumine poliitilisest tegevusest – 1922. aastal astus ta välja nii Riigikogust kui parteist ja pühendus ajalooõpingutele. Alljärgnevalt ongi lähemalt vaadeldud märkimisväärsemaid seiku ja sündmusi Hans Kruusi poliitilise tegevuse käigust.

⁷² Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll, 18.11.1918. – ERA f. 31, n. 1, s. 9, l. 18.

2.1. Eesti Sotsialistide-Revolutsoonäärde Partei

Oma erakonna rajamise idee tekkis 1917. aasta kevadel ning eestlastest esseerid tutvustasid seda mõtet Venemaal. 25. maist 4. juunini toimus Moskvas Sotsialistide-Revolutsoonäärde Partei III kongress, kus Eesti osakondi esindasid Hans Kruus ja Erich Joonas. Seal kõneles Kruus partei oluliste tegelaste Mihhail Gotzi, Boriss Kamkovi, Vladimir Zenzinovi ning Nadežda Brüllova-Šakolskajaga eraldiseisva Eesti erakonna loomisest. Erilist vaimustust ei olevat idee küll leidnud, kuid sellega oldi valmis leppima.⁷³ Selle plaani eestvedajateks oli esseeride erakonna Tartu osakond, kus oli võrreldes teiste piirkondlike organisatsioonidega eestlaste osakaal suurem.

Sotsialistide-Revolutsoonäärde Partei Komitee kutsus Eesti esseere üles osalema üleüldisel Eesti organisatsioonide kongressil, kus üheks päevakorra punktiks pakuti välja Eesti organisatsiooni küsimus – sotsialistide-revolutsoonäärde partei ühise Eesti organisatsiooni loomine koos põhikirja ja keskkomitee rajamisega.⁷⁴ Juuni alguses toimunud sotsialistide-revolutsoonäärde partei Tallinna organisatsiooni Eesti liikmete koosolekul leiti, et organiseerimistöö paremaks korralduseks oleks tarvis luua erakonna Eesti osakond, kuid hoida alles tihedad sidemed parteiga.⁷⁵ 17.–20. septembril 1917 toimus erakonna Eesti osakondade teine kongress, kus võeti vastu otsus partei Eesti osakonnad kuulutada iseseisvaks Eesti Sotsialistide-Revolutsoonäärde Parteiks. Valiti erakonna 12-liikmeline keskkomitee koosseisus Hans Kruus, Gustav Suits, Jaan Kärner, Erich Joonas, Hugo Raudsepp, Aleksander Podrätšik, Villem Ernits, Karl Freiberg, Jaan Treial, Hugo Reiman, Oskar Mälk ja Aleksander Ennemuist.⁷⁶ On selge, et Hans Kruusil oli erakonna programmi kujundamisel suur mõju, sest mitmed vastuvõetud resolutsioonid ühtivad Kruusi sõnavõttudega.

Noore erakonna jaoks kujunesid katsumuseks oktoobrisündmused. 25. oktoobril 1917 toimus Petrogradis enamlik riigipööre, mille käigus kukutati Ajutine Valitsus. Analoogsed sündmused toimusid ka Eestis. 27. oktoobril võttis Viktor Kingissepp Eestimaa kubermangukomissar Jaan Poskalt võimu üle. Peterburis toimunud riigipöördele reageeris Hans Kruus üsna kiiresti, avaldades enda hinnangu toimunud sündmustele. Ta leidis, et enamlased olid olnud revolutsiooni läbiviimisega liiga rutakad, nimetades nende korraldatud pööret „ülihädaohtlikuks katseks“, mis seab ohtu kogu sotsialistliku liikumise ning tõelise

⁷³ Kruus, 1933, lk 1027.

⁷⁴ Sots-Rev. partei Eesti osakondadele. – Töö Lipp nr 43, 17.07.1917, lk 4.

⁷⁵ Sots.-rev. partei Tallinna organis. Eesti liikmete koosolek 7. juun. 1917. a. – Töö Lipp nr 21, 10.06.1917, lk 4.

⁷⁶ Sots.-Rev. Partei Eesti Osakondade 2-ne kongress. – Töö Lipp nr 100, 21.09.1917, lk 1–2.

revolutsiooni elluviimise. Ta avaldas kahtlust, kas enamlastel õnnestub oma loosungit „Rahu, leiba, maad!“ ellu viia ning uskus, et enamlaste võim ja mõju jääb lühikeseks. Kruus märkis, et enamlastel on riigis ja ühiskonnas olnud oluline roll opositsioonilise jõuna ning seeläbi olidki nad poliitilist kurssi vasakule kallutanud. Ta ennustas, et võimule tõustes enamlaste mõju ühiskonnas aga väheneb, kuna enam ei piisa rahulolematutele rahvahulkadele meelepäraste loosungite hüüdmisest, vaid on vaja võtta vastutus, mis seni oli olnud teiste õlgadel. „Enamlusel ei ole enam mingisugust kaitsekilpi. Nüüd on nemad need, kelle juurde tullakse nõudmistega. Ja kindel on, et nad kaugeltki seda täita ei jõua, mida nad lubavad.“⁷⁷

Ometigi oli sotsialistide-revolutsionääride tegevus enamliku riigipöörde järel pehmelt öeldes vastuoluline. Kuigi kõrgeimaks võimuorganiks oli kuulutatud Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee, tegutses Maanõukogu esialgu edasi. 15. novembril 1917 kuulutas Maanõukogu ennast ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis. Kõik määrused, käsud ja dekreedid pidid kehtima ainult siis, kui Maanõukogu on need välja kuulutanud, ning kui Maanõukogu ennast ei ole koos, antakse õigus Maanõukogu juhatusele. Selle Eesti jaoks pöördelise tähtsuse otsuse hääletamisel jäid esseerid erapooletuks. Sotsialistide-revolutsionääride partei keskkomitee kiitis nende teguviisi heaks ja teatas, et on selle vastu, et Maanõukogu ennast Eestis kõrgemaks poliitiliseks võimuks tunnistas.⁷⁸ Lisaks otsustas Maapäev, et kokku tuleb kutsuda Eesti Asutav Kogu, kes määraks Eesti riikliku korra ja looks demokraatliku ja täieõigusliku võimu.

Samas arvustasid esseerid ka enamlaste käitumisviisi: juba 9. novembril oli Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei Keskkomitee oma resolutsiooniga nimetanud enamlaste valitsust vägivaldsel teel võimu haarajaks. Erakond nõudis vägivaldse valitsemisviisi lõpetamist ja uue valitsuse loomist kõigi sotsialistlike erakondade kokkuleppel. Ühtlasi tunnistati vajalikuks Eesti Asutava Kogu kiire kokkukutsumine.⁷⁹ Sotsialistid-revolutsionäärid mõistsid selgelt hukka peksmise ja sõimamise, mis said osaks Maanõukogu liikmetele 15. novembri koosoleku järel, ühtlasi ka samas peetud kõned, mis protesteerisid Maanõukogu ja ta liikmete vastu. Sotsialistide-revolutsionääride partei leidis, et tuleks luua uus sotsialistlik kokkuleppevalitsus ning et Eesti Asutava Kogu kokkutulekuni peaks ainsaks kõrgema võimu

⁷⁷ Hans Kruus. Uus riigipööre. – Eesti Sõjamees nr 38, 28.10.1917, lk 1.

⁷⁸ Eesti sots-rev. partei seisukoht. – Sotsiaaldemokraat nr 69, 23.11.1917, lk 4.

⁷⁹ Eesti S.R.P. Keskkomitee resolutsion praeguse silmapilgu kohta. – Töö Lipp nr 116, 9.11.1917, lk 4.

kandjaks olema täidesaatev komitee, milles oleksid esindatud linna- ja maatöölised, väikemaapidajad, eesti sõjamehed ja sotsialistlikud erakonnad.⁸⁰

Enamlased tegid esseeridele ja sotsiaaldemokraatidele ettepaneku tulla juhtima Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee osakondi. Sotsiaaldemokraadid lükkasid selle pakkumise tagasi, kuid vaatamata oma kriitilistele arvamusalvustele enamlaste ja nende valitsemisviisi kohta, otsustasid esseerid nende koalitsioonipartneriks astuda. See andis poliitilistele konkurentidele võimaluse kritiseerida sotsialistide-revolutsionääride parteid võimuahnuses.⁸¹ Sotsialistid-revolutsionäärid põhjendasid oma otsust sellega, et ehkki ollakse vastu enamlaste valitsemisviisile, tõlgendavad nad oktoobrisündmusi kui töörahva revolutsiooni. Seetõttu ei tohi jääda passiivseks kõrvalvaatajaks, vaid asuda üles ehitama niisugust korda, mis parandaks rahva elu ja olu. „Kui langeb praegune töörahva valitsus, mille eesotsas enamlased, siis langeb terve Vene revolutsioon, saab kauaks ajaks hoobi sotsialismi aade.“⁸² Kõrvale jääda ning enamlasti arvustada oleks küll kergem, kuid sellega seataks ohtu revolutsioon. Seega asuti koos enamlastega valitsema ning seejuures lubati mitte ära unustada ka oma seisukohti. Valitsusse asudes lubati nõuda mõttetu terrori kaotamist, kohalike nõukogude ümbervalimisi, nõnda et need tõesti esindaks Eesti töörahvast ja sõjaväelasi, ning ära hoida enamlaste väärsumme.⁸³

Sotsialistide-revolutsionääride otsus enamlastega ühisesse valitsusse astuda ei sündinud kergelt. Enamlaste valitud suund valitsemiseks ja revolutsiooni läbiviimiseks tekitas neis kahtlusi. Ilmselt kallutasid esseere valitsusse minemise poole ka pragmaatilised kalutlused: erakonna liikmete hulk oli hakanud kahanema, selle võrra vähenes ka partei mõju, 9. novembril oldi sunnitud rahapuudusel peatama erakonna häälekandja Töö Lipp väljaandmine.⁸⁴ 12.–14. novembril toimunud Ülevenemaalise Asutava Kogu valimistel saavutas ESRP küllaltki nigela tulemuse, kogudes 5,8% häältest.⁸⁵ Aastaid hiljem, Eesti vabariigi päevil on Hans Kruus valitsusse astumise põhjusena välja toonud ka mitte nii pragmaatilist lootust, et õnnestub sündmuste käiku mõjutada ning pehmedada enamlaste

⁸⁰ Eesti sots-rev. partei seisukoht. – Sotsiaaldemokraat nr 69, 23.11.1917, lk 4.

⁸¹ Jüri Vilms. Eesti sotsialistid-revolutsionäärid võimujahil. – Päevaleht nr 266, 27.11.1917, lk 1.

⁸² Meie seisukoht. – Eesti Teataja nr 8, 01.12.1917, lk 1.

⁸³ Samas.

⁸⁴ Graf, 2000, lk 73.

⁸⁵ Samas, lk 90.

poolt elluviidavat terrorit ja väitnud, et „See oli lõhkise südame otsus.“⁸⁶ Kruusi südame murtust on tagantjärele võimatu hinnata, kuid esseeride erakonna tegi see otsus tõepoolest lõhki.

Nagu mainitud, ei olnud sotsialistid-revolutsionärid enamlastega koostöö tegemise osas sugugi üksmeelsed. Kahe vastandliku leeri olemasolu erakonna sees oli nenditud juba enne Eesti esseeride II kongressi⁸⁷, kuid kolmandal kongressil 10.–11. detsembril tulid vastuolud erakonnas eriti selgelt esile. Partei keskkomitee ja Põhja-Eesti organisatsioonid ehk pahempoolsed esseerid pooldasid koostööd enamlastega. Nende sekka kuulusid peale Hans Kruusi veel näiteks Jaan Kärner, Martin Bleimann, Johannes Semper, Erast Meister, Vladimir Sternfeldt. Lõuna-Eesti organisatsioonid ehk parempoolsed esseerid olid aga enamlastega koostöö tegemise vastu. Parempoolsed esseerid olid Erich Joonas, Rudolf Jaska, Aleksander Podrätšik, Aleksander Kärner, Osvald Leik.

Enamlastega koostöö toetajad ütlesid Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei III kongressil, et ehkki esseerid olid võimu enneaegse nõukogudele minemise vastu, ei olnud nad nõukogude võimu vastu põhimõtteliselt. Nüüd tuli arvestada tegeliku olukorraga ning mitte jääda passiivseks pealtvaatajaks. Et nii enamlaste kui sotsialistide-revolutsionääride ideoloogia rõhutab sotsiaalset revolutsiooni, on sihid ühised ning koostöö võimalik. Oktoobripööret ei peetud kõigest enamlaste avantüüriks, vaid tegu olevat ikkagi kogu töörahva vastuhakuga. Esseerid töörahva erakonnana pidid ka nüüd töörahva poole hoidma ja selleks et saavutatut kindlustada ja laiendada, tuleb paratamatult nõukogusid toetada. Rõhutati ka, et oponentide suhtumine enamlusse on ebaratsionaalne.⁸⁸

Enamlaste vastaste seisukoht oli aga, et enamlased teostavad diktatuurivalitsust, milles koalitsioonipartnereid olla ei saa. Enamlastega koostööd tehes kaotavad sotsialistid-revolutsionärid oma identiteedi ja iseseisvuse. Seega tuleks enamlaste võim kukutada. Toonitati ka, et Ajutine Valitsus jõudis ära teha suure töö ning rahva ülestõus ei tekkinud klassiteadvusest, vaid rahva kergeusklikest lootustest, mis tekkisid enamlaste demagoogiliste lubaduste peale. Asutavas Kogus oli suur osa töörahva esindajaid, nii et enamlaste võitlus Asutava Kogu vastu on ka võitlus töörahva vastu. Parempoolsed esseerid olid seisukohal, et

⁸⁶ Hans Kruus, 1933, lk 1031.

⁸⁷ Jaan Kärner. Partei Eesti organisatsioonide 2. kongressi puhul. – Töö Lipp nr 95, 15.01.1917, lk 1–2.

⁸⁸ Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei III. kongress Tallinnas 10. ja 11. dets. – Eesti Teataja nr 20, 15.12.1917, lk 1–2.

oktoobrisündmused ei olnud sotsiaalne revolutsioon ning selle järel ei ole kehtestatud mitte proletariaadi, vaid Lenini-Trotski diktatuur.⁸⁹

Lõpuks võeti vastu resolutsioon, mis toetus vasakpoolsete esseeride seisukohtadele. Selles öeldi, et Venemaa on jõudnud sotsiaalse revolutsioonini. Kuna sotsialistlikku korda saab kehtestada vaid siis, kui revolutsioon levib üle Euroopa, tuleb Eesti töörahval sellele kaasa aitamiseks võim Eestis enda kätte võtta. Töörahvas peab koonduma valla- ja maakonna töörahva ja sõjaväelaste nõukogude ümber. Samuti peaks nõukogude ümber koonduma kõik sotsialistlikud jõud. Samas hoiatati aga revolutsiooni vaenlaste vastu mõttetu terrori rakendamist, mis tekitaks vaid korralagedust.⁹⁰

Järgmiseks vaidluspunktiks sai suhtumine Eesti Asutavasse Kogusse. Erakonna parem tiib rõhutas, et Asutav Kogu peab igal juhul olema kõige kõrgem võimuasutus, kuid parempoolsed olid nõus Asutavat Kogu toetama ainult sellisel juhul, kui see toetab revolutsiooni – juhul kui Asutavas Kogus peaks domineerima parempoolsed ning seniseid revolutsioonilisi saavutusi kärbitakse, tuleks selle vastu võitlusse astuda.⁹¹ Erakonna parem tiib otsustas mitte kongressi otsustele alluda ning tekkis lõhe. Parempoolsed sotsialistid-revolutsionäärid lahkusid kongressilt, jättes endale tegevusvabaduse. Vasakpoolsed esseerid jätkasid partei tegevust, säilitades järjepidevuse. Organisatsiooniline side parempoolsetega katkes ning Eesti Asutava Kogu valimistele mindi eraldi nimekirjadega. Erakonna vasak- ja paremtiib ühinesid pärast seda, kui 1918. aasta alguses loobuti koalitsioonist enamlastega.⁹²

2.2. Iseseisva riigi rajamine

1917. aasta lõpuks olid Hans Kruus ja tema kaasmõtled hakanud Eesti iseseisvumist toetama, käies selleks välja Eesti Töövabariigi idee. Töövabariigi projekt, mille peamiseks väljatöötajaks oli Gustav Suits, nägi ette, et Eesti tuleks oma ajaloolistes piirides kuulutada iseseisvaks töövabariigiks, mis oleks rahvusvaheliselt neutraalne ja mida kindlustaks rahuleping Saksa ja Venemaa vahel. Samuti tuli rahulepingus ära määrata, et mõlema riigi okupatsiooniväed Eesti territooriumilt võimalikult kiirelt välja viidaks ning kumbki osapool ei ehitaks Eesti pinnale enam sõjalisi rajatisi. Selle tagamiseks tuli kutsuda rahuläbirääkimistele Eesti küsimuse arutamise ajaks osalema ka Eesti saadikuid. Eesti väeosadele tuli tagada vaba

⁸⁹ Samas.

⁹⁰ Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei 3. kongress. Eesti Teataja nr 21, 16.12.1917, lk 1.

⁹¹ Samas.

⁹² Graf, 200, lk 74–75.

pääsemine kodumaale. Tuli nõuda kummagi Eestis sõdiva suurriigi tagatis, et saadaks teostada Eesti Asutava Kogu valimised, ka Saksa okupatsiooni piirkonnas. Projekt nägi ette, et Asutav Kogu võiks Eesti vabariigi sise- ja välispoliitiliste suhete määramiseks kokku astuda hiljemalt 15. veebruaril. Peale selle tuli toime panna kõigi Eesti elanike rahvahääletus riikliku sõltumatuse või mõne teise riigiga liitumise lõplikuks otsustamiseks. Kõigile Eesti vabariigi rahvusvähemustele tuli tagada rahvuskultuuriline autonoomia, samuti eestlastele, kes elavad Venemaal. Kuni Eesti Asutav Kogu kokku tuleb, tuli anda võim Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu ja selle Täidesaatva Komitee kätte. Nõukogu tuli aga laiendada selliselt, et see esindaks kõiki sotsialistlikke parteisid, omavalitsusasutusi ning linna- ja maarahva nõukogusid. See pidi olema ajutiseks parlamendiks, mille ees oleks vastutav ajutine täidesaatva võimu organ Täidesaatev Komitee. Üleskutsega Eesti vaba riikliku enesemääramise ja rahu Läänemeresel toetamiseks tuli pöörduda tööliste maailma, eeskätt Saksa sotsiaaldemokraatia poole.⁹³

1917. aasta lõpuks toetasid eesti poliitikud selgelt Venemaast eraldumise teed. 31. detsembril 1917 ja 1. jaanuaril 1918 toimus koosolek, kus osalesid Maanõukogu vanematekogu liikmed ja kõigi parteide esindajad, välja arvatud enamlased. Koosolekul otsustati, et on Eesti iseseisvus on vaja lähemal ajal välja kuulutada. Sotsialistid-revolutsionäärid aga teatasid seal, et loodavad eraldi tegutsedes saada paremaid tulemusi ja plaanivad valitsusparteina lähipäevil tutvustada oma Töövabariigi projekti enamlastele. 2. jaanuaril käiski esseeride esindus Eesti Tööraha Nõukogu Täidesaatvale Komiteele tutvustamas märgukirja Eesti iseseisvumise küsimuses. Enamlaste suhtumine sellesse ideesse oli äärmiselt negatiivne, päädides koguni ähvardustega: „kui sotsialistid-revolutsionäärid oma iseseisvuspropagandat ei jäta, küllap siis nende jaoks Tallinnas laternaposte juba jätkuvat.“⁹⁴ Päev hiljem lõpetas ESRP koalitsiooni enamlastega.

Oma seisukohtadest ei taganatud ning erilised lootused nende levitamiseks pandi eesseisvatele Eesti töörahva põllumajanduskongressile ja II Eesti sõjaväelaste kongressile. 5. jaanuaril 1918 toimus Eesti töörahva põllumajanduskongress. Poliitilise olukorra üle arutledes kujunes peaküsimuseks Eesti iseseisvus, mille vastu enamlased tegid ägedat propagandat. Esseeride töövabariigi seisukohti tutvustas kongressil Hans Kruus, esitades argumente iseseisvuse poolt. Ta rõhutas, et paljas tõik, et kodanlased iseseisvust pooldavad, ei tähenda,

⁹³ Eesti Töövabariik. Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei märgukiri Eesti iseseisvuse küsimuses. Koostanud Gustav Suits. Tallinn: Töö ja Võitlus, 1918, lk 13–15.

⁹⁴ Kuuli, 1999, lk 16.

et tööliklassid sellele vastanduma peavad. Ta kõne vilistati maha – arvatavasti olid mahavilistajad, vahelekiisajad, jalgadetrampijad enamlaste organiseeritud.⁹⁵ Vastupidiste tulemustega oli aga Eesti sõjaväelaste II kongress 7.–13. jaanuaril. Kongressil peeti maha ägedad vaidlused, kuid lõpuks võeti vastu esseeride esitatud resolutsioon, millega nõuti Eesti kuulutamist iseseisvaks töövabariigiks. Protesti märgiks lahkusid enamlased sellelt kongressilt.⁹⁶

Vaatamata Eesti enamlaste vastuseisule, soovisid esseerid oma Eesti Töövabariigi ideed Petrogradis tutvustada. 24. jaanuaril 1918 siirdus Gustav Suits pahempoolsete sotsialistide-revolutsionääride keskkomiteesse, Kruus aga Rahvakomissaride Nõukogusse, kus tal õnnestus pääseda rahvasajjade komissari Jossif Stalini vastuvõtule. Kruus esitas Stalinile märgukirja Eesti iseseisvuse kohta ning vastas ta arvukatele küsimustele Eesti olude kohta, esseeride suhtumise kohta enamlastesse ja nõukogude võimu ning töörahva põllumajanduskongressi ja Eesti sõjaväelaste kongressi otsuste kohta. Vestluse käigus selgus, et mõne nädala eest olevat Vene rahvakomissarid kaalunud Eesti iseseisvaks kuulutamist, et luua puhver, juhuks kui sakslased peaksid Eesti mandrialasid okupeerima. Siis aga leiti, et rahutuste tõttu Saksamaal ei ole enam sakslastest ohtu. Kui Kruus avaldas kahtlust, kas Saksamaa revolutsioon õnnestub, ja küsis, mida tehakse, kui sakslased taas rahuläbirääkimistel ja sõjarindel ründavaks muutuvad, olevat Stalin kostnud: „Loodame Eesti töörahva toetusele ja varuks on meil teie projekt.“⁹⁷ Tegu oli pigem luhtaläinud käiguga – esiteks tundus Kruusile Stalin liiga „väikese“ ehk vähetähtsa tegelasega, teiseks paistis, et tema suhtumine Eesti iseseisvumisse oli ükskõikne. Endale osaks saanud leige suhtumise tõttu loobusid Kruus ja Suits esialgsest plaanist projekti ka enamlaste keskkomitees tutvustada.

Vaatamata sellele, et koostöövõimalused enamlastega olid nurjunud, ei olnud Kruus ja esseerid väga altid eestlaste teiste erakondadega ühiselt tegutsema. Kui Eesti 24. veebruaril tõepoolest iseseisvaks kuulutati ning moodustati Eesti Ajutine Valitsus, jäid sotsialistid-revolutsionäärid sellest valitsusest kõrvale. Ka pärast Saksa okupatsiooni, kui Maanõukogu hakkas 20. novembril arutama uue Ajutise Valitsuse loomise küsimust, teatas Hans Kruus esseeride fraktsiooni nimel, et kuna nad töötavad töövabariigi mõtte eest, ei võta nad osa Ajutise Valitsuse koostamisest.⁹⁸ Uue valitsuse ametisse kinnitamisel jäid esseerid

⁹⁵ Kruus, 1933, lk 1037.

⁹⁶ Kuuli, 1999, lk 16.

⁹⁷ Kruus, 1933, lk 1040.

⁹⁸ Maanõukogu protokoll nr 60, 20.11.1918. – Maanõukogu protokollid 1917–1919, lk 279.

erapooletuks, kuid sellele vaatamata olid nad selgelt Eesti iseseisvust pooldaval seisukohal. Sotsialistide-revolutsionäärade silmis oli jätkuvalt kõige olulisem tagada töörahva heaolu. Et parasjagu oli aga aeg selline, et töörahvas oli korraldamata ja killustunud ega suutnuks ise võimul olla, tuli toetada „kõige vastuvõetavamad võimu“, milleks oli Asutava Kogu kokkutulemiseni Eesti Ajutine Valitsus.⁹⁹

1918. aasta sügisel võis tõdeda, et Eesti esseeride partei vaated on võrreldes varasemaga muutunud. Narodnikute vaated, mis olid olnud sotsialistide-revolutsionäärade õpetuse aluseks, ei mänginud enam Eesti esseeride seisukohtades nii olulist rolli. Leiti, et sotsialismi teostamine ühel maal, eriti mahajäänud maal nagu Venemaa, pole võimalik ning hakati lootma revolutsiooni teostumist ja levikut selliselt, nagu see oli Saksamaal sündinud. Pigem võis erakonna ideaaliks ja eeskujuks pidada Lääne-Euroopa pahempoolseid sotsialiste, eriti aga Saksamaa Iseseisvat Sotsiaaldemokraatlikku Parteid.¹⁰⁰ Sotsialistid-revolutsionäärid muutusid teiste erakondade silmis tõsiseltvõetavamaks partneriks, kui nad deklareerisid seniste vaadete teisenemist. Esseeride esindajana teatas Hans Kruus 1919. aasta 4. veebruaril Maanõukogus, et erakonna seisukohad demokraatia suhtes on võrreldes möödunud aastaga muutunud ning demokraatia on väärtus, mida ka töörahvas peab kaitsma. Ta kinnitas taas, et sotsialistid-revolutsionäärid ei tööta Ajutise Valitsuse vastu.¹⁰¹ Päev hiljem hääletasid esseerid koos teiste erakondadega selle poolt, et enamlased Maanõukogust välja heita.

2.3. Äärmuslikud sõnavõttud töölistkõsimustes

Vaatlusalusel perioodil toimus mitmeid tööliste meeleavaldusi ja muid ettevõtmisi, mille eesmärgiks tööliste koostööd ning olukorda parandada. Sageli järgnes neile palju kõmu ning süüdistusi liigeses radikaalsuses ja vasakpoolsuses, isegi kommunistide mõjuobjektideks olemises. Kui see ka oli tõsi, siis Hans Kruus neid sündmusi nii negatiivselt ei tõlgendanud. Pigem püüdis ta neid üritusi näidata kui katseid parandada tööliste klassiteadvut ja edendada elutingimusi. Seetõttu võitles ta aktiivselt erinevate ürituste korraldamise lubamise eest ja kaitses nende õiguspärasust. Kruus süüdistas korduvalt „kõdandlikku“ valitsust töölistklassi represseerimises. Tema arvates kannatasid just töölistad kõige enam sõja ajal rakendatud

⁹⁹ Hans Kruus. Töörahvas ja Ajutine Valitsus. – Võitlus nr 2, 16.11.1918, lk 2.

¹⁰⁰ Graf, 2000, lk 136.

¹⁰¹ Maanõukogu protokoll nr 74, 04.02.1919. – Maanõukogu protokollid 1917–1919, lk 374.

karistuste ehk valge terrori all. Kruusi arusaamade kohaselt kasutati sõjaväljakohtuid klassivõitluse vahendina, rakendades sõja kattevarjus vägivalda tööraha vastu.¹⁰²

Asutavas Kogus oli enamiku erakondade nõusolekul otsustatud, et kuna on käimas sõda, on 1. mail 1919 rahvakogunemised ja rongkäigud keelatud. Kruusi arvates tulnuks aga meelevaldused lubada, et „töölise püha pidustamisele kindla seadusliku aluse anda“.¹⁰³ Keelule vaatamata kavatses tööliste ametiühingute kesknõukogu meelevaldusi korraldada, kusjuures levisid kuuldused, et ei kavatseta üksnes tööliste püha tähistada, vaid poliitilist laadi üritus korraldada. Nõnda koguneski rahvas sel päeval rongkäiguks, kuid aeti laiali. Mitmeid ametiühingute tegelasi arreteeriti; paljudele neist esitati süüdistus vaenlastega suhtlemise ja neilt rahalise toetuse saamise eest. Hoolimata valitsusliikmete põhjendustest, et käesoleval hetkel seadnuks tööliste ülestõusud riigi väga raskesse olukorda ning et rahutuste tekitamise taga on tõenäoliselt enamlased, kes mõjutavad Ametiühingute Kesknõukogu, ei olnud Kruusi arvates selline samm vastuvõetav. Ta väitis ka, et korraldatud ürituse seos enamlastega on kaheldav.¹⁰⁴ Samaselt protesteeris ta ägedalt 1920. aasta augustikuus toimunud tööliste streigi mahasurumise vastu. Tema arvates rõhus valitsus töölisi üsna ebaõiglaselt selleks, et demonstreerida võimu tugevust.¹⁰⁵

Mai alguses 1920. aastal toimus maaatöölise ametiühingute esimene kongress. Seal pidas Kruus mitu radikaalset sõnavõttu, mille tõttu järgnes talle hulgaliselt sekeldusi. Kongressi esimesel päeval kõneles Kruus maatöölise olukorrast ning tegi ettepaneku võtta selle kohta vastu resolutsioon. Selles kirjeldas ta, et põllutöölise klassiteadvus ei ole veel piisav, samuti on põllutöölise ametiühingute võrgustik hõre ning olemasolevate organisatsioonide tegevus nõrk. Peale selle olevat Eesti tööliikumine, eriti aga maaproletariaat, tohutu surve all. Maatöölisi rõhuti juba Saksa okupatsiooni päevil, aga ka Eesti vabariigi päevil on proletariaati sedavõrd terroriseeritud (näitena toob Ametiühingute kongressi laialiajamise, tööliste väljasaatmise ja tapmise), et ei julgeta tegutseda ning klassiliselt organiseeruda. Viimase muudab keerukamaks see, et puudub häälekandja, mis esindaks maatöölise huve, ning maaharilaste leige suhtumine. Seetõttu avaldas Kruus oma resolutsioonis protesti Eesti tööliste liikumise rõhumise vastu, kutsus maatöölisi üles

¹⁰² Hans Kruus. Klassivõitlus sõjaringkonna kohtu ees. – Töö ja Võitlus nr 11, 9.07.1920, lk 164–165.

¹⁰³ Asutava Kogu protokoll nr 30, 01.07.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 101.

¹⁰⁴ Samas, vg 102.

¹⁰⁵ Asutava Kogu protokoll nr 155, 07.09.1920. – Asutava Kogu V istungjärk. Protokollid nr. 155–170. Tallinn: Täht, 1920, vg 13.

hoogsamale enesekorraldamisele ning aktiivsemale tegutsemisele proletariaadi huvide kaitsmisel.¹⁰⁶

Kongressi kolmandal päeval, 11. mail 1920 pani ta kongressile ette resolutsiooni, milles ta rõhutas tööliste võitlust kapitalismi vastu kogu maailmas ning kinnitas, et kapitalistlik kord tuleb kukutada ja kehtestada sotsialistlik ühiskond. Ta toonitas klassivõitluse olulisust ning leidis, et kogu töölisklass peab tegutsema ühiselt, senikaua kui riigi võim nende kätte läheb. „Töörahas saab aru, et kodanlik-kapitalistliku korra paikamised ja kahvatud töö- ja palgaolude parandamised iseenesest jõuetud on täies ulatuses töölisteklssi seisukorda lõpulikult parandama. Ainult põhjalik ühiskondlik revolutsioon ja kapitalistliku korra kukutamine suudab sellele kindlamad ja püsivamad alused panna.“¹⁰⁷ Ta rõhutas, et töölisklassi ühisrinde loomine tähendab muuhulgas ka seda, et koostöö „kodanlusega“ tuleb välistada, ja seega ei tohiks sotsialistlikud erakonnad osa võtta niinimetatud kodanlikest valitsustest.

Kruusi sõnavõtule järgnes äge vaidlus tema ja sotsiaaldemokraat Mihkel Martna vahel. Viimane seletas, et tema erakond astus valitsusse just iseseisvuse heaks: „Valitsusse minnes läks meie partei seda meie rahva ja tööliste klassi huvi (*iseseisvust*) teostama.“¹⁰⁸ Terava sõnavahetuse lõpetas Karl Ast, kes pidas vaoshoituma ja tasakaalukama kõne, selgitades omaltki poolt, et Hans Kruusi väited sotsiaaldemokraatide rolli kohta valitsuses ei vasta tõeale ning et Kruus teeb tühje sõnu. Ast selgitas, et nad on valitsuses tööerakonnaga läbirääkimisi pidanud, et maareformi osas kompromisse saavutada, toetanud rahu ja kategooriliselt seisnud 8-tunnise tööpäeva eest: „Meie tegime tööd, teie sõnu.“¹⁰⁹ Sellele vaatamata võeti koosolekul Kruusi resolutsioon vastu, saades 61 poolt- ja 39 vastuhäält.¹¹⁰

Kruusi kõnedes esinenud loosungit, et tuleb kehtestada tööliste diktatuur, mõisteti üleskutsena riigikorda kukutama ja võimudele vastu hakkama. Seetõttu algatati sama aasta suvel Kruusi suhtes eeluurimine. Kongressi juhataja Karl Ast tõendas, et Kruusi ülesastumine kongressil ei olnud siiski otsene agitatsioon riigikorra vastu ning et Kruus olevat selgitanud, et

¹⁰⁶ Asutava Kogu liikme Hans Kruusi kõned Esimesel Üleriiklisel maatöölise ametiühingute kongressil, 1920. – ERA f. 71, n. 1, s. 473, l. 9–9p.

¹⁰⁷ Samas, l. 10.

¹⁰⁸ Esimene üleriikline maatöölise ametiühisuste kongress. – Sotsiaaldemokrat nr 109, 16.05.1920, lk 2.

¹⁰⁹ Samas.

¹¹⁰ Esimene üleriikline maatöölise ametiühisuste kongress. – Sotsiaaldemokrat nr 110, 18.05.1920, lk 3.

ta ei pea riigipööret Eestis võimalikuks ning nõukogude valitsust ei saa Eestis sisse seada.¹¹¹ Hans Kruus selgitas ise oma kõnede kohta, et need nentisid hetkel valitsevat olukorda ning nende eesmärgiks oli äratada maatöölises klassiteadlikkust. Peale selle olid ta kõned toonitanud, et Eesti proletariaat on seotud rahvusvahelise ühiskondlik-poliitilise olukorraga ja seetõttu ei saa sinne töölisklass võimu haarata enne, kui ka suurriikides pole eeldusi sotsialistliku korra koheseks teostamiseks. Kruus kinnitas, et kuna ta tol silmapilgul ei näinud ta teiste rahvaste juures vastavaid eeldusi ja seetõttu ei kutsunud ka otseselt kohe kehtivat riigikorda kukutama.¹¹² Kuna Kruusi kõned ja resolutsioonid ei sisaldanud kohest üleskutset Eesti riigi ja ühiskondliku korra kukutamiseks, vaid kirjeldasid töörahva arusaamu kogu maailmas, lõpetati uurimine kuriteo tundemärkide puudumisel.¹¹³

2.4. Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei

Kuna erakonna ideoloogia oli võrreldes oma algusaegadega tunduvalt edasi arenenud ning sotsialistide-revolutsionääride nime kandmine mõjus anakronismina, oli tarvis oma poliitilist organisatsiooni uuendada. Tallinna linnavolikogus oli osa sotsiaaldemokraatidest moodustanud iseseisvate sotsialistide fraktsiooni, kes heideti seejärel erakonnast välja. Lisaks nendele lahkus osa vasakpoolsemate vaadetega sotsiaaldemokraate veel oma erakonnast. Aprillis 1920 ühinesid nad sotsialistide-revolutsionääridega ning moodustati uus erakond – Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei.

Erakonna esimeheks sai Hans Kruus, sekretäriks Martin Bleiman. Uus partei võttis oma tegevuse aluseks Kommunistliku Internatsionaali põhimõtted, rõhutades, et tuleb kehtestada proletariaadi diktatuur ja rajada sotsialistlik ühiskond. Siiski hoiatati enneaegse võimuhaaramise katsete eest. EISTP seisukoht oli, et Eestis võib sotsialistlik revolutsioon võidukas olla alles kaugemas tulevikus. Kõigepealt peab revolutsiooni saatma edu Euroopa rahvaste seas ning alles seejärel saab see ka Eestis sündida.¹¹⁴ EISTP-st kujunes kõige vasakpoolsem legalne partei.

Erakond üritas arendada koostööd kommunistidega, kuid üpris tulutult. Kuigi erakond sai kommunistidelt raha oma tegevuse arendamiseks, ei edenenu sisuline koostöö selliselt,

¹¹¹ Karl Asti tunnistus Hans Kruusi sõnavõtte kohta Esimesel Üleriiklisel maatöölise ametiühingute kongressil, 15.09.1920. – ERA f. 71, n. 1, s. 473, l. 13.

¹¹² Hans Kruusi seletuskiri sõnavõtte kohta Esimesel Üleriiklisel maatöölise ametiühingute kongressil, 1920. – ERA f. 71, n. 1, s. 473, l. 17.

¹¹³ Tallinn-Haapsalu Rahukogu määrus 12.04.1922. – ERA f. 71, n. 1, s. 473, l. 20 p.

¹¹⁴ Kuuli, 1999, lk 37.

nagu isesotsid lootnuksid. Kommunistid tegid EISTP-le mitmesuguseid etteheiteid: nad pidasid erakonna tegevust liiga ettevaatlikuks ja leidsid muuhulgas, et EISTP pole piisavalt rõhutanud, et proletariaadi diktatuur tuleb kehtestada nõukogude vabariigi vormis. Peale selle polevat üldse nende parteid vaja, kuna kommunistliku internatsionaali alusel tegutsev partei on ju kommunistliku parteina juba olemas¹¹⁵ 20. märtsil 1921 tegi EISTP EKP-le ettepaneku ühineda, esitades ühinemistingimused. Kommunistid lükkasid ettepaneku tagasi, kuna neile polnud EISTP tingimused ja soovimatus ühendada legaalseid ja illegaalseid töömeetodeid vastuvõetavad.¹¹⁶ 1921. aasta aprilli otsustas EISTP vastu võtta 21 punkti, mis olid eelduseks, et astuda Kominterni. Siiski jäi ka see peamiselt eesti kommunistide vastutegevuse tõttu ära.

Kuna EKP oli erakond, kelle „taotlused ja suhtumine Eesti Vabariiki olid selged ja ühemõttelised – hävitada Eesti demokraatlik riik“¹¹⁷, tekib küsimus, kas EISTP soov teha kommunistidega koostööd ja koguni ühineda tähendas iseseisva Eesti riigi mittetunnustamist. Arvestades, et „kosjaminejad“ olid tõepoolest iseseisvad sotsialistid ise, kelle ettepaneku kommunistid aga tagasi lükkasid, võib selline mulje jääda tõesti. Samas rõhutati ühinemissettepanekus, et kuigi ollakse nõus nii-öelda põrandaaluse tööga, oli oluline, et säiliks legaalne tegevus ning ühinenud organisatsioon tegutseks „põranda peal“. Kuna kommunist Otto Rästas püüdis näidata, kuidas läbirääkimistel ühinemise küsimuses olid EISTP saadikud valmis ühinemise nimel igast seisukohast taganema¹¹⁸, ei saa siinkohal antud küsimusele lõplikku vastust anda.

Kommunistidel oli EISTP organisatsiooniga hoopis omad plaanid, nagu üks kaasaegne on meenutanud: „Pimedad pidid isesotsid olema, kui nad ei näinud, kuidas kommunistid nende kaelakohal nuga ihusid.“¹¹⁹ Eesti kommunistlik organisatsioon töötas ägedalt selle vastu, et EISTP Kominterni vastu võetaks. Nimelt kavatsesid kommunistid teha EISTP-st oma legaalset ripatsorganisatsiooni. Selleks hakati parteisse saatma kommunistlikult meelestatud liikmeid. Erakonna lõplik lõhestamine toimus EISTP 3. kongressil aprillis 1922. Lahkhelid kujunesid küllaltki teravaks, muuhulgas vaieldi Kruusi tegevuse üle Kominterni

¹¹⁵ Samas, lk 37–38.

¹¹⁶ Graf, 2000, lk 235.

¹¹⁷ Mari-Leen Tammela. Kommunistlik töölisterrühm I Riigikogus (1920-1923) – Riigikogu toimetised 19, 2009, <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=13747> (14.05.2014)

¹¹⁸ Otto Rästase kiri Kominterni Eesti osakonnale, 28.03.1921. – ERAF f. 25, n. 1, s. 110, l. 38p–39.

¹¹⁹ Vabadussõja Ajaloo Komitee kogutud artiklid. „Kirjutis kommunistide tegevuse kohta 1. Riigikogu ajal“. – ERA f. 2124, n. 3, s. 1927, l. 62.

kongressi järel.¹²⁰ Erakonna kongressil olid kommunistlikud liikmed enamuses ning seetõttu koosnes uus valitud keskkomitee samuti peaaesjalikult kommunistlikust parteist üle tulnud tegelastest.

Sedasi kujunes olukord, kus erakonna keskkomitee koosnes kommunistlikest tegelastest, samas kui erakonna Riigikogu fraktsioonis olid aga niinimetatud „parema tiiva“ esindajad. Peagi kujuneski nende kahe vastandliku asutuse vahel konflikt, milles erakonna riigikogu rühm otsustas mitte alluda uue komitee otsustele ja tegutseda endises suunas. Olukord lõppes sellega, et need erakonna liikmed, kes ei soovinud kommunistlikus suunas astuda, kas astusid või visati lihtsalt erakonnast välja.¹²¹

Planeerides EISTP-ga koostööd (et mitte öelda nende ärakasutamist), nägid kommunistid Kruusis mitte potentsiaalset koostööpartnerit, vaid tülikat või koguni ebameeldivat segajat. Mais 1921 teatas kommunist Otto Rästas, et Kruusi ei saa usaldada: „olge temaga ettevaatlikud ja tagasihoidlikud. Kaitske seisukohta, et isesotsa proovi peale panna ja mitte leppida palja lubamistega, sest Kruus ei ütle kunagi ära.“¹²² Sama aasta juunis imestas Viktor Kingissepp samuti, miks EISTP Kruusi kõrgelt hindab ja temast kinni hoiab, pidades nimelt Kruusi takistuseks, ankruks, mis tahab erakonda legaalsena hoida.¹²³ Kingissepp süüdistas Kruusi lausa poliitilises prostitutsioonis, kuna tema silmis oli vastuvõetamatu, et Kominterni kongressile saadetakse erakonda esindama ja kommunistidega koostööd sõlmima inimene, kes pole vastu ka koostööle „kodanlike erakondadega“ ning kirjutab Jaan Tõnissonist positiivses võtmes ja väidab, et revolutsiooni ei tohi enneaegselt läbi viia. Kingissepp oli peaaegu et prohvetlik, öeldes irooniliselt: „Küll Hans Kruus Moskvas ära näeb, et seal diplomaatiaga midagi ära teha ei ole. Aga töölised, kes iseseisvate parteisse kuuluvad, peavad oma Keskkomiteele ära näitama, et ka Tallinnas diplomaatilise sabaliputamise asemele võitluse terasmõök võtta tuleb.“¹²⁴

Pärast seda, kui Hans Kruus erakonnast oli lahkunud, tegutses EISTP endise nime all umbes aasta, 1923. aasta suvel nimetati ta ümber Eesti Tööraha Parteiks. 1924. aasta alguses suleti see koos mitmete teiste kommunistlike organisatsioonidega. Erakonnast lahkunud

¹²⁰ Eesti Iseseisva Sotsialistliku Töölise Partei III kongressi protokoll, 1922. – ERAF f. 6495 n. 1 s. 110, l. 3.

¹²¹ Vabadussõja Ajaloo Komitee kogutud artiklid. „Kirjutis kommunistliku organisatsiooni tegevusest 1920-ndail aastail“. – ERA f. 2124, n. 3, s. 1929, l. 42–48.

¹²² Otto Rästase kiri Kominterni Eesti sektsioonile 18.05.1921. – ERAF f. 25, n. 1, s. 110, l. 45.

¹²³ Viktor Kingissepa kiri Jaan Anveltile 20.06.1921. – ERAF f. 26, n. 1, s. 22, l. 1.

¹²⁴ Viktor Kingissepa kiri „Kommunistid ja iseseisvad sotsialistid“, 1921. – ERAF f. 26, n. 1, s. 22, l. 36.

liikmed asutasid juulis 1922 uue erakonna – Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei. Aja jooksul hakkas see lähenema sotsiaaldemokraatide erakonnale ning erakonnad ühinesid 1925. aastal, hakates kandma nime Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei.

2.5. Kontaktid kommunistidega

1919. aastal algas Kruusi ja Kingissepa vaheline kirjavahetus, mis lõppes 1921. aprillis. Kirjades kõneldi aktuaalsetest poliitilistest sündmustest ja probleemidest, tööliikumisest, kritiseeriti poliitilisi erakondi – muuhulgas peegeldus ka Kingissepa terav kriitika esseeride ja isesotside suhtes – ning Kruus edastas Kingissepale vajalikku informatsiooni. Kirjavahetus käis Kingissepa organiseeritud konspiratiivsete kullerite vahendusel. Esialgu kandis Kruus Kingissepa kirju endaga kaasas, eeldades, et Asutava Kogu liikmena on tal isikupuutumatus, mistõttu on kirjad kindlas kohas. Kui aga Kruusi korter juulis 1920 läbi otsiti, hakkas ta puutumatuses kahtlema ning hävitas kirjad.¹²⁵

Kahel korral korraldati Kruusi ja Kingissepa kohtumised. Esimene neist toimus ühel juulioöl 1919. aastal Pelgulinna asuvas tööliskorteris. Arutleti rahupropaganda üle ja otsustati, et kommunistid saadavad EISTP-le rahuküsimuses ametliku kirja, mille viimased edastavad teistele Asutava Kogu rühmadele. Kruusi ja Kingissepa teine kohtumine peeti 1920. aasta septembri alguses. Selle kokkusaamise konspiratiivsus oli eelmisest veelgi suurem. Kruusi teejuhiks oli mitu erinevat inimest, kes jälgisid, et neil jälitajaid ei oleks, ning liiguti kõrvalisi, mitte otseseid teid pidi ning lõpuks jõuti linnast hoopiski välja. Kruusi suureks üllatuseks osutus viimane teejuht Viktor Kingissepaks – Kruus ei olnud teda ära tundnud. Kõneldi taas päevapoliitikast. Kruus uuris isesotside ja kommunistide koostöö võimalusi, kuid Kingissepp tõrjus võimaluse, et EISTP-st võiks saada kommunistide legaalne tugipunkt, kuna erakond pole piisavalt radikaalne, taotleb endale Kominternis autonoomiat ning püüab tingimata olla legaalne erakond. Vaieldi teistegi puuduste üle, mida Kingissep Kruusi parteile ette heitis.¹²⁶

Kommunistide üldine suhtumine Kruusi ja ta mõttekaaslastesse paistis olevat üleolev, ka selle kohtumise järel oli Kingissepp naernud Kruusi „õlitatud frisuuri“ ja viigitud pükse, öeldes ta kohta „Salongihärra, aga heinakuhja ääres poliitikat ajades on kohmetu nagu

¹²⁵ Hans Kruus. Ta seisis proletaarse võitluse komandopunktis. Mälestusi Viktor Kingissepast (1919–1920). – Elukutse – riigikukataja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast (75. sünnipäevaks). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk 132–143.

¹²⁶ Samas.

külapoiss!¹²⁷ Kommunistide arvates ei saanud Kruus ja teisedki iseseisvad sotsialistid kommunismi ideest õieti arugi: „... narr on nendega kirjavahetust pidada, J. P-le (Jaan Piiskarile), H. K-le (Hans Kruusile) ja sarnastele kommunismitunde anda, millel, paraku, tuntavaid tagajärgi olla ei saa.“¹²⁸ Seda enam naeruväärsena mõjus kommunistidele Kruusi püüdlik agarus kommunistidele läheneda ning näidata, et tema ja ta erakonna põhimõtted on kommunistide omadega üsna sarnased.

Kruusi ja Kingissepa kirjavahetuse üks eesmärkidest oli Kruusi käest „põrandapealset“ teavet saada ehk teisisõnu loodeti Kruusi kasutada informaatrina. Nähtavasti ei olnud Kingissepp aga saadud tulemustega rahul, kuna kirjutab: „Tehku Gukovski katse Hans Kruusi kasutada informaatrina. Minule vastab ta vaikusega isegi kui tühiseid asju küsin, mis sotsisi veidi kompromiteeriks“¹²⁹ Ta täpsustas antud korraldust, et Kruusi „demoraliseeritaks“ rahaliste annetustega informatsiooni kuludeks määratud fondist ning antaks talle konkreetne ülesanne tuua kommunistidele Inglise-Eesti salakaubalepingu tekst.¹³⁰

Nõukogude perioodil ilmunud mälestuste- ja dokumendikogumikus Viktor Kingissepast kirjeldas Kruus neid kontakte vaimustunult ning märkis nende innustavat mõju. Ta on meenutanud, et nimelt jutuajamine Kingissepaga sütitas teda sedavõrd, et viis ta küllaltki skandaalse väljaütlemiseni 7. septembril 1920 Asutavas Kogus.¹³¹ Arutledes tööliste streigi mahasurumist, läks Kruus streikijate seisukohti kaitstes sedavõrd tuliseks, et teatas: „Nõukogude võim pannakse Eestis maksma. See pannakse maksma revolutsioonilisel teel ja revolutsioonilistes oludes. Ja proletariaat oskab küllalt selleks kohast silmapilku valida.“¹³²

2.6. Kominterni astumise küsimus

Tuleb siiski tunnistada, et vaatamata vasakpoolsusele ning radikaalsusele muutus Kruus vaatlusalusel perioodil veidi mõõdukamaks ja ettevaatlikumaks. Kui EISTP arutas 1921. aasta aprillis Kominterni astumise küsimust ja selleks nõutavat 21 punkti täitmist, esines ta kommuniste kritiseeriva sõnavõtuga. Ta teatas, et Kommunistlikul Internatsionaalil

¹²⁷ Otto Rästas. Põrandaalused. Üks etapp Eestimaa Kommunistliku Partei põrandaalusest tööst. Tallinn: Eesti Riiklik kirjastus, 1961, lk 109.

¹²⁸ Kommunistide kiri iseseisvate sotsialistide asjus 15.07.1921. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 77, l. 92.

¹²⁹ Viktor Kingissepa kiri Kominterni Eesti osakonnale, 16.06.1921. – ERAF f. 25, n. 1, s. 112, l. 25p.

¹³⁰ Samas.

¹³¹ Kruus, 1963, lk 143.

¹³² Asutava Kogu protokoll nr 155, 07.09.1920. – Asutava Kogu V istungjärk. Protokollid nr. 155–170. Tallinn: Täht, 1920, vg 15.

on küll oluline tähtsus rahvusvahelise tööliste ühendajana, kuid tema ei toeta Kominterni 21 punkti vastuvõtmise tarvidust. Ta selgitas, et Kolmanda Internatsionaali taktika ei ole õige, kuna nõuab liiga äärmuslikku tsentraliseerimist, koguni endale allumist ja käsutäitmist, selle asemel et olla töölisliikumise keskuseks. Lisaks sellele rõhutas ta legaalselt tegutsemise tähtsust: „Eesti K[ommunistlikus] parteis on lollpead, kes ära annavad kõik legaalsed tegevuse võimalused. Ei tohi mingil tingimusel neid võimalusi ära anda.“¹³³ Ta nõudis, et kui 21 punktiga nõustatakse, siis selle mööndusega, et EISTP jääks autonoomseks. Pikkade arutelude, pool- ja vastuargumentide kaalumise järel otsustas kongress lõpuks siiski „vastuvõtta 3-da Internatsionaali 2-sel üleilmlisel kongressil üles seatud vastuvõtmise tingimised“¹³⁴ ning saata oma erakonda Kommunistliku Internatsionaali 3. Kongressile esindama Hans Kruusi ja Martin Bleimanni.

Kominterni 3. kongressi päevil toimus EKP ja EISTP delegatsioonide koosolek, kus arutati erakondade vahelisi suhteid. Sellel osalesid Hans Pöögelmann, Jaan Anvelt, Paul Krüger EKP-st ning Martin Bleimann ja Hans Kruus EISTP-st. Arutluse all olid mitmesugused etteheited, mida kommunistid isesotside erakonnale oli teinud. Kruus püüdis koosolekul oma erakonna seisukohti selgitada, „puudusi“ vabandada, kuid tões ometigi, et on küsimusi, mille osas erakonnas tõepoolest esineb kahtlusi. Pöögelmann omalt poolt rõhutas erakondade vaadete lahknevusi ning tegi EISTP tegevusele etteheiteid.¹³⁵ Kuigi isesotsid püüdsid end näidata kommunistidele võimalikult soodsas valguses, jäi nende erakond Kommunistlikusse Internatsionaali vastu võtmata.

Selle nimel, et EISTP-d Kominterni vastu ei võetaks, olid Eesti kommunistid väga aktiivselt tööd teinud. Juba enne EISTP olulist 2. kongressi oli kommunistidel välja töötatud kava, millisel määral isesotsidega koostööd teha ning kuidas kasutada neid selleks, et saada legalne ajaleht, mille koostamisel endale võtta loomulikult domineeriv roll.¹³⁶ Välja töötati ka kava, takistamaks erakonna Kominterni vastuvõtmist. Eesti Kommunistlik Partei esitas lisaks Kominterni astumise 21 punktile omalt poolt veel 11 nõudmist, mis pidid olema samuti Kominterni pääsemise eeltingimuseks, milles nõuti muuhulgas kriitikat oma mitmete liikmete (Hans Kruus, Hugo Raudsepp, Jaan Kärner), keda süüdistati liigses kodanluse-sõbralikkuses,

¹³³ EISTP kongressi protokoll., 1921. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 77, l. 128–129

¹³⁴ Samas, l. 131.

¹³⁵ EKP ja EISTP Kominterni 3. kongressi delegatsioonide koosolek, 26.06.1921. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 77, l. 89–89p.

¹³⁶ Otto Rästase kiri Kominterni Eesti osakonnale, 28.03.1921. – ERAF f. 25, n. 1, s. 110, l. 39.

enda eelkäija, esseeride partei poliitika, iseseisva Eesti jms suhtes; toetust revolutsioonile, nõukogude vabariigi loomisele, kommunistliku parteile nii Eestis kui Nõukogude Venemaal, punasele terrorile jne. Argumentidena EISTP-le vastutöötamiseks kavatseti muuhulgas kasutada nende eelkäijate esseeride tausta, allkirju Eesti iseseisvuse aktil, seisukohti maaküsimuses nende tegevust parlamendis jne.¹³⁷ Kõik see oli järjekordne samm kommunistide plaanis muuta EISTP endast sõltuvaks legaalseks organisatsiooniks. Juulis 1921 öeldi see omavahelises kirjavahetuses ka selgelt välja, öeldes, et ISTP-d „pole mitte ainult tarvis sellep[ärast] võita, et seal mõni tosin revolutsioonilisi töölisi leidub, vaid et teda ühtlasi meie legaalse apparaadina peab ära kasutama. /--/ Meie lähem ülesanne on legaalne poliit[iline] partei luua. Selleks on ISP kohane apparaat.“¹³⁸ Kuigi EISTP oli koostööettepanekuid tehes andnud EKP-le võimaluse, et nad hakkaksid kommunistide legaalseks partnerorganisatsiooniks, eelistasid kommunistid seda teha nii-öelda oma tingimustel, jäädes ise ainsaks revolutsiooni toetavaks rühmitiseks, kellel on Kominterni poliitiline, aga ka rahanduslik toetus.

Kommunistliku Internatsionaali kolmandal kongressil osalemise järel naasis Kruus ülikooli, et jätkata õpinguid ning riigikogu tööst enam osa ei võtnud. Sellega andis ta erakonda imbinud EKP liikmetele alust enda arvustamiseks. Erakonna 3. kongressil tehti etteheiteid, miks Kruus üldse Kominterni kongressile saadeti, kui ta sinna minna ei tahtnud ning selle järel aruannet ei esitanud, millega võinuks töölisi sütitada ja revolutsioonilist meeleolu rahva hulka viima. Oli ka neid, kes Kruusi kaitsesid ning esitasid süüdistusi erakonna sihiliku lõhestamise osas.¹³⁹ Nende hääl aga ei jäänud kõlama ning lõpuks erakond lõhenes.

2.7. Poliitikast taandumine

1922. aastal Kruus enam tööle Riigikogus ei naasnud. Riigikogu 1922. aasta esimese istungjärgu teisel koosolekul 10. märtsil teatas juhatus, et Hans Kruus on oma Riigikogu liikme volitused maha pannud ning tema asemele on kutsutud Jaan Kalla.¹⁴⁰ Kuigi ametlikult lõppes Kruusi tegevus Riigikogu saadikuna 1922. aasta kevadel, ei olnud ta selleks ajaks juba umbes aasta jagu Riigikogu tööst osa võtnud. Samuti astus Kruus välja Eesti Iseseisvast

¹³⁷ Kominterni kiri Eesti kommunistidele, 1921. – ERAF f. 25, n. 1, s. 109, l. 32.

¹³⁸ Kommunistide kiri iseseisvate sotsialistide asjus 15.07.1921. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 77, l. 92.

¹³⁹ EISTP III kongressi protokoll, 1922. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 110, l. 3–4.

¹⁴⁰ I Riigikogu V istungjärg (9. märts – 8. aprill 1922). Protokollid nr. 91–116. Tallinn: Täht, 1922, vg 62.

Sotsialistlikust Tööliste Parteist. Järgnevatel aastatel pühendus ta ainult mittepoliitilisele tegevusele, jätkates algul õpinguid, seejärel teadustegevust Tartu ülikoolis.

Hans Kruusi üks tuntumaid tsitaate on: „Kuradi kommunistid on minu elu kolm korda ära rikkunud. Esimest korda 1921. aastal, kui meid Kominterni vastu ei võetud, teine kord 1940. aastal, kui asjad läksid teisiti, kui me lootsime, ja kolmas kord 1950. aastal.“¹⁴¹ Tekib küsimus, mis Kominterni III kongressil siis ikkagi juhtus, mis sundis Kruusi nii radikaalseid muudatusi elus ette võtma ning veel aastakümneidki hiljem seda säärase kibestumusega meenutama. Täiesti ühest ja ammendavat vastust sellele küsimusele anda ei saa, küll aga võib välja pakkuda mõned oletused.

Üks üsna levinud arusaam on, et Moskvast käies tutvus Kruus Nõukogude Venemaa tegelikkusega ning pettus nii põhjalikult, et loobus poliitilisest tegevusest.¹⁴² Heino Arumäe täiendab seda väitega, et Kruusi üritati luurajaks värvata, mis Kruusile pelutavalt mõjus.¹⁴³ Teiseks võib välja tuua, et arvatavasti oli Kruusi jaoks muserdav tõsiasi, et peamine põhjus, miks EISTP-d Kominterni vastu ei võetud, oli Eesti enda kommunistide vastuseis ja sellele vastu töötamine. Kruus on ka ise kinnitanud, et see tekitas temas tõrke kommunistliku partei vastu.¹⁴⁴ EISTP kongressil Kominterni astumise 21 punkti vastuvõtmise üle arutledes oli Kruus muuhulgas avaldanud arvamust, et Kominterni 3. kongressil kavatsetakse ehk vastuvõtmistingimusi pehmendada¹⁴⁵ Küllap oli kaine arvamus ka arusaamine, et Komintern ei kavatsengi oma tsentraliseerimiskavadest loobuda. Ta on kirjeldanud, et Moskvast naastes tähtsaks temas kahtlused sotsialistliku korra ülesehitamise võimaluses, vähemasti sellisel moel, nagu tema oli seda lootnud. Ta leidis, et iseseisvate sotsialistide partei ei ole selleks suuteline, kuna oli näinud, et sotsialistliku korra maksmapanemine nõuab tohutult jõudu ja võimsat organisatsiooni. Selle juures oli ta kahtlema hakanud ka iseenda jõus.¹⁴⁶

Ära ei tohiks unustada, et kommunistid pildusid Kruusi tegevusele kaikkaid kodaraisse mitte üksnes Moskvast, vaid ka kodus tema enese erakonnas. Küllap mõistis Kruus, et sääraustes tingimustes olnuks partei ridades edasi tegutsemine olnud vägagi raske. Kommunistid olid ju EISTP-sse saatnud liikmeid, kes asusid erakonnas täitma nende

¹⁴¹ Arumäe, 1991, lk 1390.

¹⁴² Karjahärm, 2005, lk 10.

¹⁴³ Arumäe, 1991, lk 1390.

¹⁴⁴ Professor Hans Kruusi mälestused, 1993, lk 9.

¹⁴⁵ EISTP II kongressi protokoll, 1921. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 77, l. 128.

¹⁴⁶ Professor Hans Kruusi mälestused, 1993, lk 9.

meelepärast poliitikat ning hakkasid sillutama teed selleks, et muuta EISTP-d kommunistide legaalseks ripatsiks. 1921. aasta lõpul ning 1922. aasta alguses kõlasid juba kriitikanooled nimelt Kruusi ja „kruuslaste“ pihta, juba vahetusid liikmed erakonna riigikogu fraktsioonis ning erakonna III kongress avaldas Hans Kruusile valju laituse selle eest, et ta Kominterni kongressilt naastes ei informeerinud ei Eesti töörahvast ega partei liikmeidki kongressi tööde ja Nõukogude Venemaa seisukorra kohta.¹⁴⁷

Kuid miks nimetada ikkagi enda elu rikkumiseks kommunistide poolt? Ei järgnenud ju 1921. aasta sündmustele ei eesti rahvale ega Kruusile isiklikult sedavõrd dramaatilisi kannatusi nagu 1940. ja 1950. aastal, pigem oli otsus ülikooli naasta pigem kasulik nii Kruusile endale kui ka eestlaste ajalooteadusele. Vestluses Hans Kruusi kunagise õpilase ja kolleegi Heino Arumäega¹⁴⁸ selgus, et arvatavasti sai Moskvast käimisega Kruusile osaks suur pettumus – nii kommunistides, Kominternis kui ka sotsialismi arendamise perspektiivides. Seega mõistis Kruus, et kogu ta senine töö sotsialismi arendamisel, agar töötamine seatud eesmärkide saavutamiseks ühiskonnas oli olnud tühi ilmaasjata. See tähendas sisuliselt kogu ta senise ühiskondlik-poliitilise mõtte purunemist ning, eriti veel sellisele kõrge eneseuhkusega inimesele nagu seda Kruus oli, on seesugune ideaali põrmustumine kindlasti väga ränk kogemus.

¹⁴⁷ EISTP III kongressi protokoll, 1922. – ERAF f. 6495, n. 1, s. 110, l. 4.

¹⁴⁸ Intervjuu Heino Arumäega. 27.02.2013.

3. Hans Kruusi poliitilised vaated

Hans Kruus oli selgelt vasakpoolsete vaadete radikaalsema suuna esindaja. Seega soovis ta loomulikult mitmesuguseid sotsiaalseid tagatiseid, näiteks töölistele 8-tunnist tööpäeva, riigipoolset meditsiini-, puude- ja pensionikindlustust, arstiabi kättesaadavust, rasedus- ja emaduspuhkust. Võrdõiguslikkusele oli tema vaadetes oluline koht. Ta toetas üldist valimisõigust ning teiste kodanikuõiguste ja -vabaduste sisseadmist. Vaatlusaluse perioodi alguses eelistas ta autokraatliku korra kukutamist ning soovis, et selle asemel seataks sisse demokraatlik autonoomia, hiljem eelistas ta juba iseseisvat vabariiki. Olulisel kohal tema maailmapildis oli rahvuslik lähenemine, nõnda pidas ta tähtsaks rahvuslikku enesemääramisõigust. Alljärgnevalt on analüüsitud tema poliitiliste vaadete kujunemislugu ning analüüsitud tema vaadete seas olulisemaid valdkondi, millele ta ka ise on rohkem tähelepanu pööranud.

3.1. Kujunemine ühiskondlikuks mõtlejaks

Nõukogudeaegses kirjanduses on sageli rõhutatud Hans Kruusi maailmavaate kujunemisel tema vanemate sotsiaalse staatuse (algul linnatöölised, seejärel väiketalupidajad) rolli.¹⁴⁹ Kruusi mälestuste kohaselt olevat tema isa talle tunnistanud, et ta suurim soov oli olnud, et ta lapsed oleksid vabad „sakste orjusest“¹⁵⁰. Niisiis võis see ju tõepoolest olla seemnena Kruusi hilisematele seisukohtadele ühiskonnas esinevast ebavõrdsusest, töölisklassi seas ka maatöölise tähtsustamisest või koguni saksavaenulikkusest. Kõik see on aga esmajoonel ikkagi pelk spekulatsioon, mida täie kindlusega kinnitada aga ei saa.

Esimesed poisipõlve teadlikumad püüded erinevatest maailmavaadetest aru saada toimusid poliitiliselt äreval 1905. aastal. Ajalehe Uudised kaudu püüdis ta end maailma sündmuste ja mõttevooludega kursis hoida. Lehte lugedes puutus ta esmakordselt kokku terminitega nagu sotsiaaldemokraatia, sotsialism, kapitalism. Paraku jäi tollal veel teismelisele Kruusile nende mõistete sisuline tähendus ja olemus vaatamata poliitiliselt ärksa naabritüdruku Eevamuru Anna seletustele häguseks.¹⁵¹ Siiski võib täheldada, et 1905. aasta pöördelised sündmused nakatasid Kruusi ja ta eakaaslast Kursi kihelkonnakoolis jälgima riigis toimuvat ja rahva meelsust ning seetõttu ka märkama ühiskonnas valitsevat ebaõiglust ja mõtisklema poliitiliste ideede üle. Streikimise ideest vaimustununa üritasid koolipoisid

¹⁴⁹ Studia Historica in honorem Hans Kruus, 1971, lk 3.

¹⁵⁰ Kruus, 1964, lk 217.

¹⁵¹ Samas, lk 204.

korraldada oma streiki, mis seisnes koolitundidest puudumisest ning aiateivaste külge seotud punaste taskurätikute lehvitamises kõstri karjamaal. Tegemist on küll pigem naeruväärse ja vähetähtsa koolipoiste tembuga, ent on kõnekas, näitamaks mil määral sündmustele kaasa elati ning otsiti võimalusi oma õiguste kaitsmiseks.¹⁵²

Oluliseks sotsialistlikuks äratajaks olvad Kruusile olnud Saadjärve ministeeriumikoolis õppimise päevil õpetaja Aleksander Nelepko.¹⁵³ Ta tutvustas koolipoistele sotsialismi mõiste tähendust lähemalt ja seletas, kuidas on erinevad mõtlejad läbi aja unistanud sotsialistlikust ühiskonnakorraldusest ning milliseid väärtuseid ja põhimõtteid sellises ühiskonnas hinnatakse. Lisaks selgitas õpetaja, et kaasaegsest ühiskonnakorraldusest on vaja leida väljapääs sotsialismi näol ning selleks on tarvilik suur pingeline võitlus. Ta tutvustas õpilastele juhtmõttena sotsialismi jõudmiseks loosungit: „Võitluses omandad õiguse!“¹⁵⁴ – tegu on sotsialistide-revolutsionäärade juhtlausega.

Tartu Õpetajate seminaris õppides hakkas Hans Kruus ise sihikindlamalt oma maailmapilti avardama ning maailmavaadet kujundama. Selleks püüdis ta lugeda võimalikult mitmekülgset teemakohast kirjandust. Kruusist ja ta koolikaaslastest kujunes viiekuueliikmeline rühm, kes üritasid ligi pääseda erinevatele huvipakkuvatele raamatutele, mis erinevaid ideoloogiaid tutvustaksid. Nad püüdsid teadmisi aina enam laiendada ning saadud teavet omavahel jagada. Kaaslastele anti täpsemat infot loetud huvipakkuvate teemakohaste kirjandusteoste kohta ja tutvustati teisi sarnaste huvidega inimesi. Ühiselt arutati ilmavaatelistel küsimustel, näiteks sotsialismi ja ateismi üle. Tegemist ei olnud aga kindlalt piiritletud organisatsiooni ega huviringiga, vaid sarnaste huvidega sõpruskonnaga.¹⁵⁵

Kruusi ja ta kaaslaste lugemismaterjali sekka kuulusid mitmed utoopilise sotsialismi autorid, nagu Thomas More, Tommaso Campanella, Étienne Cabet – nende teosed olid õpilastele lihtsamini kättesaadavad. Vaatamata suurele huvile, ei õnnestunud esialgu lugeda „Kommunistliku partei manifesti“, hiljem aga, kui see erinevate vahendajate abil õnnestus, selgus, et tegu on liiga keeruka teosega. Hans Kruusi maailmavaadet kujundavas lugemisvaras olid olulisel kohal veel läänlasest kirjanduskriitiku Vissarion Belinski, revolutsiooniliste

¹⁵² Samas, lk 206–210.

¹⁵³ Hans Kruus. Elulookirjeldus 1940. – ERA f. 12, n. 2, s. 89, l. 4.

¹⁵⁴ Kruus, 1964, lk 236.

¹⁵⁵ Kruus, 1979, lk 56.

demokraatide Nikolai Tšernõševski ja Nikolai Dobroljubovi, radikaalse ühiskonnakriitiku Dmitri Pissarevi, humanistist kirjaniku Vladimir Korolenko jt teosed.¹⁵⁶

Tartu õpetajate seminari õpingute lõpuosas puutus Hans Kruus endisest enam kokku õpilastega väljastpoolt seminari. Kuigi kokkusaamiste eesmärgiks oli ühiselt küpsuseksamiteks ettevalmistumine, arutleti muuhulgas ka poliitiliste küsimuste üle. Nõnda kujuneski nende seas noorte sotsialistide-revolutsionääride rühmitus. Selle aktiivsemad liikmed olid Karl Freiberg, Erich Joonas, Jaan Treial, Rudolf Jaska ja Hans Kruus. Rühma liikmed imetlesid esseeride eelkäijate narodnikute vägitegusid, mille abil viimased võitlesid tsaarivõimu vastu. Otse loomulikult viidi end kurssi esseeride ideoloogia ja peamiste poliitiliste seisukohtadega.¹⁵⁷

Olulise tähendusega oli Hans Kruusi kujunemisel ühiskondlikuks mõtlejaks kokkupuude Noor-Eesti rühmituse, eeskätt selle ajakirja Vaba Sõnaga tegeleva ringkonnaga, kes arutles ühiskondlike küsimuste üle, lähenedes neile pahempoolsetelt seisukohtadelt. Lugejale tutvustati uusi teadus-, kirjandus ja kunstivoolusid, selgitati sotsialistlikku mõtet ja tegevust. Leht kritiseeris muuhulgas Jaan Tõnissoni ja tema lehe Postimehe mõõdukust. Tartu ülikooli ajalooõpingute teisel, 1915. aastal sai Hans Kruus Vaba Sõna tegevoimetajaks.¹⁵⁸ Hans Kruus avaldas ka ise ajakirjas arvukalt artikleid. Juba enne tema toimetajaks saamist oli ajakiri avaldanud Kruusi rahvusküsimust puudutavaid artikleid, näiteks „Sotsialism ja rahvusküsimus“¹⁵⁹, milles ta toonitas rahvuste enesmeääramisõiguse olulisust. Postimehe, Jaan Tõnissoni ja tema erakonna vastu olid suunatud artiklid „Meie rahvuslased „sirbi ja saha taga““¹⁶⁰ ja „Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded“¹⁶¹. Noor-Eesti tegutsemise 10. aastapäeva tähistas artikkel „Noorus ja vanadus“¹⁶². Kirjutis „Kultuuri loomas“¹⁶³ kõneles Euroopa kultuuri rollist Eestis. Kruusi tegevus ajakirja toimetajana lõppes 1916. aastal, mil ta pidi minema Odessasse lipnike kooli.

¹⁵⁶ Samas, lk 54, 56–57.

¹⁵⁷ Samas, lk 56.

¹⁵⁸ Karjahärm, 2005, lk 7–8.

¹⁵⁹ Hans Kruus. Sotsialism ja rahvusküsimus. – Vaba Sõna nr 6, 1915, lk 171–174.

¹⁶⁰ Hans Kruus. Meie rahvuslased „sirbi ja saha taga“. – Vaba Sõna nr 9, 1915, lk 247–250.

¹⁶¹ Hans Kruus. Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded. – Vaba Sõna nr 1/2, 1916, lk 1–5.

¹⁶² Hans Kruus. Noorus ja vanadus. – Vaba Sõna nr 10/11, 1915, lk 267–272.

¹⁶³ Hans Kruus. Kultuuri loomas. – Vaba Sõna nr 4/5, 1916, lk 89–97.

3.2. Riigikord

1917. aastal oli Kruusile selge, et riigi korraldus tuleb ümber teha. Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei esimesel kongressil arutles Kruus põhjalikult erinevate riigikordade tähenduse ja sisu üle. Kõnes rõhutas ta, et igal rahvusel on õigus enesemääramisele, ning analüüsis selle erinevaid vorme. Eesti iseseisvaks riigiks kuulutamist pidas ta ebaotstarbekaks, kuna rahvused on Vene impeeriumis üksteise keskel segi pillutatud ning kuna endisaegsed majanduslikud sidemed püsivad edasi, seega tuleks jääda ühe riigi piiridesse. Rahvaste laialipillutatatus teeb ka territoriaalse autonoomia eduka läbiviimise võimatuks, kuna igal territooriumil paikneks vähemusrahvusi, kellele domineeriv rahvus liiga teeks, ning igal domineerival rahvusel oleks rahvuskaaslasti mõnes teises piirkonnas, kus nad oleksid vähemuses ja seetõttu ka ohus. Seega ei saa rahvuslikke õigusi piirata maakonnapiiridega, niisiis oleks vajalik eksterritoriaalne rahvuskultuuriline autonoomia – iga rahvuse liikmed oleksid seotud ühendusse, ükskõik kui pillutatud nad ka on.

Kruus tõdes oma kõnes, et rahvusautonoomia ja territoriaalne autonoomia on teineteisele täienduseks, ning asus otsima sobivaimat viisi, kuidas need ühendada ja teostada. Ta leidis, et parim lahendus oleks föderatsioon, mis on „kõige täiuslikum, kõige vastavam ajanõuetele, /---/ kõige keerulisem, kõige peenema ehitusega mehhanism, mis võib igavesti käia, kui ta õnnestanut ja kauge ettenägemisega ehitatud, kuid mis samal ajal kõige pisemate ehitusvigade pärast rikki võib minna.“¹⁶⁴ Nõnda nõudiski esseeride erakond: „Eestimaa saagu autonoomiliseks osariigiks, mis Vene riigiga föderatiivistel alustel ühendud oleks“¹⁶⁵ Lisaks nõuti, et kuna suur osa eestlasti ei paikne kodumaal, ühendataks kõik riigis elavad eestlased rahvuslikuks ühiskoguks autonoomsetel alustel.

1917. aasta hilissügisel hakkas Kruusi seisukoht, et Eestist peaks saama osariik föderatiivses Vene riigis, vankuma. Erakonna keskkomitees arutati korduvalt küsimust Eesti iseseisvumise kohta ja detsembri lõpus võetigi võitlus Eesti iseseisvuse eest „oma kõige otsemaks päevaülesandeks“.¹⁶⁶ Oluline mõjutaja selle seisukohamuutuse suunas ja kallutaja nimelt iseseisvumise poole oli Gustav Suits. Teda on peetud üheks esimeseks poliitikuks, kes Eesti iseseisvumist propageeris.¹⁶⁷ Esialgu oli esseeride erakonna kujutus iseseisvast Eestist

¹⁶⁴ Hans Kruus. Rahvusautonoomia. Tartu: Eesti Üliõpilaste Poliitilist Kihutustööd Korraldav Toimekond, 1917, lk 37.

¹⁶⁵ Samas.

¹⁶⁶ Hans Kruus, 1933, lk 1033.

¹⁶⁷ Kuuli, 1999, lk 15.

pisut teistsugune kui teistel erakondadel, sest püüeldi Eesti töövabariigi rajamise poole. Kuigi ka Kruus seda seisukohta toetas ja arendada aitas, oli sellegi peamiseks kujundajaks Gustav Suits, kelle väljatöötatud projekt avaldati 5. jaanuaril 1918 ilmunud trükises „Eesti Töövabariik“.

Teadupärast Eesti iseseisvumisel töövabariigi ideega ei arvestatud ning riik iseseisvus teisiti, kui esseeride töövabariigi kavas ette pandi. Seetõttu olid Kruus ja ta erakonnakaaslased esialgu iseseisvunud Eesti riigi ja selle võimuinstantside suhtes pisut äraootaval seisukohal ega olnud alati koostööks teiste erakondadega. Siiski otsustati, et Ajutine Valitsus on „kõige vastuvõetavam“ võim, ehkki mõõndustega – esseerid leidsid, et Ajutist Valitsust tuleks toetada tinglikult, aga ka enamlaste loosung „Kogu võim nõukogudele“ poleks sobiv lahendus ning hoiatasid enamlasti, et katsed uuesti proletariaadi diktatuuri kehtestada nurjuksid.¹⁶⁸ Demokraatlikku Eesti vabariiki toetati sel määral, et Kruus ja ta erakond olid vastu „kodanlike“ erakondadega koos valitsuses olemisele ja kritiseerisid nende tegevust, aga olid nõus osa võtma Maanõukogu, Asutava Kogu ja Riigikogu tööst, samuti kohalikest omavalitsustest.

3.3. Maaküsimus

Oluline probleem, mis oli vaatlusalusel perioodil (õieti selle esimestel aastail) ühiskonnas ja poliitikas teravalt esil ning vajas lahendamist, oli maaküsimus. Hans Kruusi seisukoht selle küsimuse lahendamise osas poliitilistest peavoolust üksjagu lahknev. Kruus eelistas kaugeleulatuvamat ja suuremaid ümberkorraldusi tegevat maareformi. Tema arvates oli edukaim põllumajandusvorm väikepõllupidamine. Ühtlasi pidas ta maa eraomandust kahjulikuks, sest kui talupidaja peab maad kellegi käest rentima, siis ei saa ta oma põlluharimist piisaval määral edendada, kuna peab hoopis maaomanikule rendi maksmise pärast muretsema. Lisaks arvas ta, et põlluharijate hulk lähiajal suureneb ning juba seetõttu ei ole otstarbekas senine maajaotus, mis koosnes suurtest eraomandis olevatest maaomandustest. Seetõttu soovitas ta maa sotsialiseerida ehk anda kohalike omavalitsusasutuste hoole alla, aga mitte nende omanduseks. Maad ei võinud Kruusi arvates müüa, osta, pantida ega rentida, kuid kõigil, kes maad harida soovivad, pidi olema õigus seda saada.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Graf, 2000, lk 135.

¹⁶⁹ Hans Kruus. Sotsialistide-revolutsionääride partei agraarprogramm ja maaolud Eestis. Tallinn: E.S.-R.P. Kirjastuse Osühisus „Töö ja Võitlus“, 1917.

Oma põhiseisukohta, et maa tuleks teha kõigi kodanike ühisvaraks ehk sotsialiseerida ning keelata kõiksugused kaubatehingud maaga, toetas Kruus mitmete argumentidega. Ta rõhutas, et maa erineb teistest kapitali liikidest, kuna ta ei ole inimese loodud. Ehkki inimesed on oma tööga seda ümber kujundanud, ei ole maad ennast keegi teinud – maa on looduse and. Samas on maa kõigi inimeste elamise aluseks: „Maa on ainukene koht, mille pääl inimesed võivad elada ja tööd teha. /--/ Maa peab kogu rahva päralt olema. Ainult siis on kindlustatud rahva vabadus ja kodaniku õigused.“¹⁷⁰

Kruus toonitas, et arvestada tuleb, et maaomandeid on erinevaid ning esmajoones tuleks võõrandada sotsialiseerimiseks kõik riigimaad, rüütelkonna- ja eramõisad ning kirikumaad. Võõrandatavate maade eest tasu maksta ei olnud tema meelest vaja, kuna viis, kuidas senised suurmaavaldajad maa sajandite eest oma valdusse said, oli samuti ebaõiglane. „700 aastat tagasi oli maa vaba Eesti rahva käes. Kuid siis tulid raudrüütlid ja tule ja mõõgaga riisuti vabalt rahvalt maa ja vabadus.“¹⁷¹ Kruusi sõnul ei olnud maa sattumisel sakslaste kätte mingisugust õiguslikku alust, peale selle olid ülekohtused need tingimused, milles eestlased olid sunnitud elama. Seetõttu oligi maa eest kompensatsiooni tasumine ebavajalik: „Mõisnike maamonopol on ebaõiglane ning selle likvideerimine seega õiglane tegu.“¹⁷² Tema arvates ei tohtinuks isegi mõisasüdameid mõisnike kasutada jätta. Ta oli vastu Rahvaerakonna ettepanekule jätta mõisnikele alles 300 tiinu suurused valdused, pidades selliseid valdusi liiga suurteks.¹⁷³ Veelgi parem oluks aga mõisate hooned, aiad ja pargid anda ühiskondlikuks kasutamiseks. Ta leidis, et tuleb silmas pidada, et isegi kui käesoleval hetkel nii suurele hulgale hoonetele otstarvet ei leidu, võib olukord peagi muutuda.¹⁷⁴

Päriskohad, kandikohad ja renditalud pidid aga maa riigistamisel endiste omanike kätte jääma. Kantnikud ja rentnikud vabaneksid seejuures maamaksu kohustusest. Küll aga tuli maksustada see maa, mis ületas teatud kindlaksmääratud normi. Seega kui kellelgi oli normist suurem talu, tuli tal selle eest maksu maksta. Kuna paljudel saunikutel, kantnikel ja popsidel oli oma väike majapidamine sisse seatud suurte talude ääremail, arvas Kruus, et maatameestele jagamiseks võiks kuuluda ka osa talude maadest, kui nad ise selleks soovi

¹⁷⁰ Hans Kruus. Maa ja vabadus kõigele rahvale! – Töö Lipp nr 115, 4.11.1917, lk 1.

¹⁷¹ Samas.

¹⁷² Hans Kruus. Asutav Kogu ja maaküsimus. – Võitlus nr 42, 16.07.1919, lk 2.

¹⁷³ Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.08.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 976.

¹⁷⁴ Asutava Kogu protokoll nr 63, 23.09.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 1671–1672.

avaldavad. Maa jagamisel tuleks arvestada teatavat normi, mille suurune maalapp tuleks maasaajatele tagada, ent millest väiksem ei tohiks jääda ka endise omaniku valdus.¹⁷⁵

Väärrib märkimist, et kuigi Kruus kaitses agaralt väiketalupidajate õigusi, ei olnud ta otseselt suurmaapidamiste vastu, eeldusel, et neid majandatakse kollektiivselt. Ta tõdes, et kuigi väikemajapidamine oli tol hetkel suurmaapidamistest edukam, ei saa kindel olla, et see nii ka tulevikus on. Kruus tunnistas, et suurmaapidamine on majanduslikult otstarbekas, ehkki teatud piirides – liiga suur majapidamine võib jällegi kahjulikuks osutuda. Ta kinnitas ka, et kui tõepoolest toetada seesugust suurmaapidamist, võiks mõisad pigem anda töötajate ühingutele.¹⁷⁶

Asutav Kogu võttis Maaseaduse vastu 10. oktoobril 1919. See määras võõrandamiseks väheste eranditega kõik mõisad ja nende maad koos nende kinnisvara ja inventariga. Võõrandatava maa eest tasu maksmine tuli kindlaks määrata eriseaduses, kuid muu inventari eest tuli tasuda. Võõrandatud maa pidi minema riiklikuks maatagavaraks, mida anti põllumajanduseks põliseks, üksikisikutele lühiajaliseks rendiks või haridus-, omavalitsus-, kaubandus- ja tööstusasutustele ning ühistutele pikaajaliseks tarvitamiseks. Esimesena pidid seaduse järgi maad saama Vabadussõjas silmapaistnud või vigastatud sõdurid ja langenud sõdurite perekonnad. Niisiis ei olnud seadus sugugi nii radikaalne ja kaugeleulatuv, kui Kruus seda soovinuks. Seetõttu kritiseeris ta hiljem maareformi erinevates sõnavõttudes ja kirjutistes korduvalt ja teravalt.

3.4. Sõda ja suhted välisriikidega

Asutava Kogu liikmena võttis Hans Kruus korduvalt sõna sõja küsimustes.¹⁷⁷ Tema veendumus oli, et sõda tuleks lõpetada ja Eesti riik peaks Nõukogude Venemaaga astuma läbirääkimistesse, et sõlmitaks rahu. Sõjaga haakuvalt kritiseeris Kruus ägedalt ka nn valget terrorit, leides, et karistused on sageli ülekohtused ja subjektiivsed, ning nähes selles koguni klassivõitlust tööliste vastu.¹⁷⁸ Hans Kruusi avaldatud rahu propageeriva kirjutise „Vastu

¹⁷⁵ Hans Kruus. Asutav Kogu ja maaküsimus. – Võitlus nr 38, 11.07.1919, lk 2–3.

¹⁷⁶ Asutava Kogu protokoll nr 49, 22.08.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 977–980.

¹⁷⁷ Vt nt Asutava Kogu protokoll nr 28, 17.06.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 15–16.

¹⁷⁸ Hans Kruus. Eesti tööliste-revolutsionääride surmapõlgusest. – Tööraha Võitlus nr 3, 9.08.1919.

voolu rahu poole“ tõttu suleti isegi sotsialistide-revolutsionääride häälekandja Töörahva Võitlus.¹⁷⁹

Valitsusele sõja edasi kestmise kohta etteheiteid tehes väitis ta, et Eesti on iseseisvumise asemel sattunud sõltuvusse Lääne riikidest ning pelgalt nende käsu täitmiseks käiaksegi lääneliitlaste taktikepi järgi ning sõditakse enamlastega edasi, ehkki Eestil selleks otsest tarvidust enam pole. Kruusi arvates olid Euroopa riigid Eesti iseseisvuse *de facto* kinnitamise järel *de jure* kinnitamist edasi lükanud just sel eesmärgil, et Eestit endast sõltuvana hoida ja oma eesmärkide saavutamiseks ära kasutada.¹⁸⁰

Kruus süüdistas Lääneriike koguni siinsesse sisepoliitikasse sekkumise eest. Eriti selgelt seostas Kruus maareformi teostamise viisi parempoolsemate erakondade sooviga Läänele meelepäraselt käituda. Maareformi läbiviimise eel oli nimelt Otto Strandman Tööerakonna häälekandjas Vaba Maa avaldanud artikli, milles ta põhjendas mõisnikele maa võõrandamise eest tasu maksmise vajadust sellega, et vastasel korral oleks tegu enamliku pöördega. Et Eesti on enamlikule Venemaale lähedal, toonitas ta, et tuleb hoolikalt jälgida, et enamlusse ei kaldutaks, eriti mitte meie noort riiki jälgiva Euroopa silmis, vaid oma riik rajada Euroopa kultuuri vundamendile ja läänest tuge leida.¹⁸¹ Kruusi arvates oli vale seesuguseid otsuseid vastu võtta Euroopale meeldimise lootuses, seda enam, et Euroopagi ei ole homogeenne tervik, vaid seal on samuti töölisklass (kes tema vaadete kohaselt peagi võimule tõuseb), kes ei toeta mõisnikele tasu maksmist.¹⁸² Sarnasel moel tõi Kruus rahvusvahelised suhted etteheiteina teemaks teistegi sisepoliitiliste konfliktide puhul. Näiteks süüdistas Kruus valitsust hirmus Euroopa silmis liiga vasakpoolne või koguni enamlik välja paista, kui keelati tööliste huve kaitsvaid üritusi (meeleavaldusi) või arreteeriti vasakpoolseid aktiviste.

Kõneldes Kruusi seisukohtadest rahvusvaheliste suhete osas, väärrib märkimist sarnaselt teiste marksistidega tema vastuseis Eesti astumisse Rahvaste Liitu. Ta rõhutas, et Rahvaste Liidu loomine on seotud Versailles' rahulepinguga, milles aga peituvat tema meelest tulevaste sõdade eeldused ja ta ennustas liidu lagunemist. Kruus leidis, et liit ei kaitse mitte kõigi rahvaste, vaid ennekõike võitjariikide huve. Peale selle oli tema seisukoht, et

¹⁷⁹ Kirjutis, mille pärast „Töörahva Võitlus“ kinni pandi. – Töö ja Võitlus nr 10, 6.07.1920, lk 154–155.

¹⁸⁰ Asutava Kogu protokoll nr 9, 03.05.1919. – Asutava Kogu I istungjärk. Protokollid nr. 1–27. Tallinn: Täht, 1919, vg 321.

¹⁸¹ Otto Strandman. Kas tasuga või tasuta. – Vaba Maa nr 67, 21.03.1919, lk 2.

¹⁸² Hans Kruus. Asutav Kogu ja maaküsimus. – Võitlus nr 46, 21.07.1919, lk 2.

Rahvaste Liit on kahjulik ka seetõttu, et see on kaldu pigem kapitaliste soosima, jättes töölisklassi piisava toeta.¹⁸³

3.5. Töölisklassi kaitsmine

Tulihingelise sotsialistina oli Hans Kruusi vaadetes oluline koht tööliste olukorral ning sotsiaalse ebaõigluse kahandamisel. Kõneledes Kruusi arusaamadest seoses tööliste probleemidega, tuleb pöörata tähelepanu sellele, et tema jaoks oli „töölisklassi“ mõiste laiem, kui seda on klassikaline arusaam. Nimelt ei koosnenud Kruusi arvates töölisklass mitte üksnes vabriku- ja linnatöolisest, vaid nende sekka kuulusid ka põllutöölised ja väikemaapidajad. Kõigi maade, eriti aga nende, kus peamiselt tegeldakse põllumajandusega, sotsialistid pidid Kruusi meelest „tähelepanu pöörama nii vabriku- kui põllutöölise peale, neid ühendades üheks tööväeks vastukaaluks kapitali väele.“¹⁸⁴

Kruusi seisukoht oli, et et kuni kehtib kapitalistlik kord, on selle olemuslik osa tööliste kurnamine. Seetõttu peab proletariaat võitlema kehtiva korra kukutamise eest. Et aga kaasata rohkem töölisi, kes ei ole veel nii klassiteadlikud, ja kasvatada ühistunnet, tuleb võidelda nii-öelda maistemade asjade, nagu töö- ja palgatingimuste parandamise eest. Seeläbi õpitakse ühiselt võitlema suurte klassiliste ideaalide eest.¹⁸⁵ Samadel põhjustel pidas Kruus äärmiselt vajalikuks tööliste paremat organiseerumist. Tema arvates tuli luua rohkem tööliste ametiühinguid ning neile omakorda keskne organ, sest muidu puudub ametiühingute tegevuses ühtsus, plaanikindlus ja distsipliin. Sellegi juures toonitas ta linna- ja maaproletariaadi ühteliitmise tähtsust, millega „terve eesti töörahvas sulab üheks võimasaks tööväeks“¹⁸⁶

Ta arvas, et kogu maailmas areneb tööliste võitlus kapitalismi vastu ning töölisklass peab võimu enda kätte võtma, kapitalistliku korra kukutama ja sotsialistliku ühiskonna kehtestama. Seetõttu ei pea tööliste ametiühingud võitlema mitte üksnes paremate elu- ja töötingimuste eest, vaid ikkagi klassivõitlust pidama. „Kodanline ilmakord langeb ainult võidurikka töörahva vasara hoobi all. /--/ See on revolutsioonilise töörahva esimene ja

¹⁸³ Asutava Kogu protokoll nr 121, 15.04.1920. – Asutava Kogu IV istungjärk. Protokollid nr. 120–154. Tallinn: Täht, 1920, vg 58–62

¹⁸⁴ Hans Kruus (märgitud –s). Vabriku- ja põllutöölised sotsialismi kandejõuna. – Töö ja Võitlus nr 1, 1.05.1920, lk 12–14.

¹⁸⁵ Hans Kruus. Mis selgus? – Töö ja Võitlus nr 8, 18.06.1920, lk 113–114.

¹⁸⁶ Hans Kruus (märgitud –s). Eeloleva Ametiühisuste kongressi puhul. Võitlus nr 51, 26.07.1919, lk 2.

tähtsam päevapoliitiline peaülesanne praegusel silmapilgul.¹⁸⁷ Kruus leidis, et sotsialistlikud erakonnad ei tohiks „kodanlike“ erakondadega ühiselt valitsuses olla. Seetõttu kritiseeris ta teravalt sotsiaaldemokraate. Tema arvates ei toonud nende valitsusest osa võtmine tööliste mingit kasu toonud, kuna 8-tunnine tööpäev oleks nagunii kehtestatud ja maareformiks oli Eesti juba piisavalt küps, ka ei teinud sotsiaaldemokraadid midagi rahu heaks.

Tuleb siiski rõhutada, et Kruusi arvates ei pidanud ühiskonnakorda muutev revolutsioon saabuma lähiajal, pigem vastupidi – ta leidis, et tema kaasajal ei olnud ühiskond veel selliseks sammuks küps. Peale selle rõhutas ta korduvalt, et selline muudatus peaks toimuma muu Euroopaga samaaegselt. Enamik ta äärmuslikke seisukohti olid ajendatud soovist tööliste klassiteadlikkust suurendada ning igal võimalusel nende õigusi kaitsta. Kohati oli siiski kas liiga naiivne, radikaalne või migeid muid huvisid silmas pidav, kui pigistas silma kinni kommunistide rolli osas erinevate töörahva meeleavalduste, organisatsioonide või ürituste korraldamisel ning ründas valitsust, kes vastavalt ei saanud seesuguseid riigivastaseid üritusi toetada. Kui 31. augustil 1919 I ametiühisuste kongress laiali aeti laiali, 102 inimest arreteriti, kusjuures 25 neist lasti maha (nn Irboska veretöö), protesteeris Kruus selle vastu ägedalt. Isegi kui ta tunnistas, et kongressil valitses valitsusevaenulik õhkkond, kinnitas ta, et see ei olnud ometigi kavatsenud valitsust ega ammugi riiki kukutada. Ta leidis, et on põhjendamatu, miks just need inimesed välja saadeti, kuna nende hulgas ei olnud ainult kommunistid, ning pidas sedagi tööliste huvide tagakiusamiseks.¹⁸⁸

Seega paistavad Kruusi seisukohad olevat valdavalt marksistlikud, ometigi kritiseeris ka tema Marxi liiga äärmusliku ja tugevaid vastandeid kujutleva maailmapildi eest. Kruus vaidles vastu väitele, et klassivõitlus on ainus ajalugu loov jõud, ja leidis, et see on vaid üks ühiskondlike vastasseisude hulgas, mis ajaloo ja ühiskonna arengut mõjutab. Sellest järeldas ta, et kuna ühiskonnas valitseb palju erinevaid vastuolusid, ei saa neid lahendada ühe üleüldise abinõuga, vaid erinevaid probleeme tuleb lahendada erineval moel.¹⁸⁹ Siit võib oletada, et ta kuulus pigem marksismi rahumeelset arengut pooldava suuna sekka, kelle arvates vägivaldne revolutsioon, mäss sõna otseses mõttes ei ole ühiskondlike probleemide lahenduseks. Isegi 1921. aastal, kui taodeldi EISTP vastuvõtmist Kominterni, selgitas Kruus, et proletariaadi kasvatamisel ja organiseerimisel on vajalik kasutada legaalseid vahendeid.

¹⁸⁷ Asutava Kogu liikme Hans Kruusi kõned Esimesel Üleriiklise maatöölise ametiühisuste kongressil, 1920. – ERA f. 71, n. 1, s. 473, l. 9p–10.

¹⁸⁸ Asutava Kogu protokoll nr 54, 02.09.1919. – Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920, vg 1181.

¹⁸⁹ Hans Kruus. Sotsialism ja ühiskondlikud vastuolud. – Võitlus nr 35, 8.07.1919, lk 2.

Siiski tuleb tunnistada, et mitmetest hilisematest avaldustest võib välja lugeda märksa kommunistidele lähedasemaid vaateid.

3.6. Vaadete analüüs

Paistab, et vaatlusalusel perioodil oli Kruus oma vaadetega sattunud justkui kahe tule vahele. Suurema osa teiste erakondade kõrvaltvaatajate jaoks olid ta seisukohad liiga radikaalsed, kohati koguni enamlusele kalduvad. Samas ei soovinud ka kommunistid temaga siiski tõsiseltvõetavat koostööd teha, pidades teda liiga väheradikaalseks, kodanluse toetajaks ning heitlike seisukohtadega poliitikuks. Jääb mulje, et üldjoontes oli Kruus kommunistidega põhimõttelistes küsimustes enamasti ühel nõul ning erinevused seisnesid peamiselt spetsiifilistes detailides. Võib arvata, et tema arvamus kommunistide kohta antud perioodil ilmselt muutus ning peale selle võib erisuguste sõnavõtude taga oletada kohati mingisugust pragmaatilist lootust oma erakonna positsiooni parandamisele, aga teisalt võib temast uskuda ka põikpäisuse-segust naiivset usku oma ideaalidele, mis osaliselt kommunistidega kattusid.

Nii kommunistide kui Hans Kruusi vaadete aluseks on marksistlik seisukoht, et käimas on terav klassivõitlus, milles kapitalistid rõhuvad töölisklassi ning just viimased peavad võimu enda kätte haarama. Selle tõttu kritiseerisid mõlemad ägedalt ka „kodanlust“ ja „kodanlikku poliitikat“. Peale selle fundamentaalse ideaali, mis oli mõlemal sarnane, oli nii Kruusi kui kommunistide poliitilistes nõudmistes teisigi sarnasusi. Mõlemad olid vastu sellele, et maa võiks olla kellegi eraomand, ja nõudsid maa saamist kõigi kodanike ühisomandiks. Hans Kruus esines korduvalt selle eest, et sõda lõpetataks ja Venemaaga rahu sõlmitaks. Rahu propageerimine oli olulisel kohal ka kommunistide tegevuses ehkki nende jaoks oli selle eesmärk aidata Nõukogude Venemaad ja õhutada klassivõitlust Eestis. Kruusi erakonna EISTP seadmine III Kommunistliku Internatsionaali alusele oli kommunistlik samm.

Sellele vaatamata oli Kruusi poliitilistes seisukohtades mitmeid selliseidki punkte, millega kommunistid kuidagi nõustuda ei saanud. Kapitalismi kukutava ja sotsialistlikku ühiskonda kehtestava proletariaadi revolutsiooni osas arvas Kruus, et selle teostamiseks ei ole aeg Eestis veel küps. Seetõttu reageeris ta üpris pessimistlikult enamlaste riigipöördesse 1917. aastal. Ta leidis, et enamlased olid olnud liiga rutakad, nimetades nende korraldatud pööret „ülihädaohtlikuks katseks“, mis seadis ohtu kogu sotsialistliku liikumise ning revolutsiooni

elluviimise.¹⁹⁰ Nagu eelnevalt juba juttu on olnud, arvas Kruus, et eestlased ei peaks revolutsiooni sellisel kombel omaette läbi viima, vaid ikka seoses teiste Euroopa suuremate rahvastega ning üles tõusma alles siis, kui ka seal sotsialistlik pööre toimumas on. Ühtlasi leidis ta, et kui olukord on kogu Euroopas revolutsiooniks paras ja aeg on sealmaal, et töörahvas võimu enda kätte võtab, siis Kruusi arvates peab Eesti töörahvas seda tegema kahtlemata ise, mitte aga võõra sõjaväe abil.¹⁹¹

Kruusi ülaltoodud seisukohtades võib märgata vastuolu: ühest küljest ei tohi Eesti töölistel revolutsiooni alustada, enne kui ka teistes riikides olukord selleks sobiv on, sõltudes seega mingil määral sotsialistliku pöörde läbiviimisel teistest rahvastest, teisest küljest aga peavad Eesti töölistel võimu enda kätte võtma ise, ilma välise abita. Kruus uskus, et maailmarevolutsioon rullub üle kogu Euroopa (ja maailma), vastupidiselt kommunistide arvamusele, et revolutsioon võib alata ühes riigis ning sealt edasi levida. Seetõttu oli tema vaatekohast oluline, et revolutsiooni ei tehtaks enneaegselt, vaid ikka siis, kui kogu Euroopa tõespoolest pöördeks valmis on. Kõneledes välisest abist ja võõrast sõjaväest, pidas Kruus silmas idanaabrit Nõukogude Venemaad, kes oleks võinud Eesti töörahvale revolutsiooni elluviimiseks abiväge saata, kuid selle kaudu püüdnuks ka Eestit endast sõltuvaks teha.

Üks oluline aspekt revolutsiooni läbiviimise ja sotsialistliku maailmakorra kehtimapanemisel oli rahvusküsimus. Kommunistide silmis olid olulisimad väärtused klassiteadlikus ja -võitlus ning selles heitluses ei olnud proletaarlasel rahvast (sestap ka „kõigi maade proletaarlased, ühinege!“). Hans Kruusi meelest oli siiski ka rahvus oluline. Ülalpool on seda juba mainitud, kuidas poliitilise tegevuse algusest saadik võitles Kruus rahvusliku enesemääramise õiguse eest ja toonitas selle tähtsust. Kommunistide tõrjuv suhtumine iseseisva riigi loomisse oli esimene kord, kui Kruus pidi neis pettuma.

Korduvalt on juba kõne all olnud ka see, et Kruusi jaoks tähendas revolutsiooniline klass midagi muud, kui tavapärane kommunistlik arusaam seda ette nägi, kuna Kruus ja ta erakond pidasid tööliklassi hulgas väga tähtsaks maatöölise rolli. Märkimisväärne lahknevus oli Kruusi ja kommunistide seisukohtades maa kasutamise osas. Teadupärast toetasid kommunistid maa kasutamist ühisomandina ning selle kollektiivset harimist. Kruus ei olnud küll samuti sugugi ka ühismajapidamiste vastu, nähes seda ühe maakasutuse vormina.

¹⁹⁰ Hans Kruus. Uus riigipööre. – Eesti Sõjamees nr 38, 28.10.1917, lk 1.

¹⁹¹ Hans Kruus. Oinaad: siseminister Oinasest, kommunist Kingissepast, sots.-revolutsionäär Kärnerist ja Eesti sotsiaaldemokraatiast. Tallinn: Vasar, 1919, lk 18.

Tähtsaimaks pidas ta sellele vaatamata väiketalupidamist ja võitles selle eest, et kõik soovijad, näiteks senised maatöölised, saaksid endale oma maalapi, mida harida.

Üheks vaidlusküsimuseks Kruusi ja ta mõttekaaslaste ning kommunistide vahel oli legaalse ja mittelegaalse tegutsemise probleem. Kui Kruusi juhitud isesotside partei tegi kommunistidele ühinemissetpaneku, siis oli ühinemise tingimuseks see, et partei saaks legaalsena edasi tegutseda. Tunnistati küll ka, et põrandaalune tegevus on tähtis, kuid laiemate masside organiseerimiseks on parem tegutseda legaalses vormis ning sellest loobumine oleks äärmiselt kahjulik.¹⁹² Viktor Kingissepp heitis EISTP eelkäijale sotsialistidele-revolutsionääridele ette nende agarust „põrandapealsete“ organitega koostööd teha ja süüdistas neid Asutavasse Kogusse minemise pärast äraandlikus poliitikas. Kruus aga väitis, et Asutava Kogu valimiste boikoteerimine olnuks tarbetu, kuna see ei oleks kodanluse-töölisklassi võitluses midagi kaasa toonud ning esseeride erakonda nõrgana näidanud.¹⁹³

1917. aasta alguses oli Kruus oma poliitilistelt vaadetelt vägagi radikaalne. Kui enamlased viisid läbi oktoobripöörde, kritiseeris Kruus neid küll tormakuse ja vägivaldsuse eest, aga arvas, et töörahva revolutsioon ongi kätte jõudnud. Esseeride erakonna lõhenedes enamlastega koostöö tegemise asjus, kuulus Kruus radikaalsemasse ehk vasakesseeride tiiba ning talle tundus kohane ja kasulik astuda enamlastega koalitsiooni. Peagi selgus aga, et revolutsioon ei teostu ning koalitsioon enamlastega ei vasta samuti ootustele, kuna seisukoht eelistatud riigikorra osas oli muutunud. Aja möödudes ei propageeritud enam nii agaralt töövabariigi ideed, ent oli selge, et Kruusi vaadetes jäi endiselt püsivaks väärtuseks demokraatia ja iseseisva riigi toetamine. Tõik, et Kruus ei rõhutanud oma sõnavõttes proletariaadi diktatuuri kohta, missugune peaks olema selle riigivorm, sai hiljem aluseks kommunistidepoolsele kriitikale, kelle arvates oli ainsaks mõeldavaks vormiks nõukogude vabariik.

Esialgul oli Kruusi toetus „kodanlikule“ valitsusele ja riigile pigem tinglik. Kõigi vaatlusaluste aastate jooksul kritiseeris ta erinevaid võimalikult olnud valitsusi ja kapitalistlikku korda üleüldiselt. Teisalt oli ta ometigi nõus aktiivselt töötama erinevates riigi rahvuskogudes, mida tema kommunistidest koostööpartnerid eitasid ja kritiseerisid (viimane väide kehtib vaatlusaluse perioodi algusaastate kohta – 1920. aastal otsustasid ka kommunistid osaleda I Riigikogu valimistel, kuhu ametiühingute nimekirja kaudu pääsetigi). Samal ajal aga leppis

¹⁹² Vabadussõja Ajaloo Komitee kogutud artiklid. „Kirjutis kommunistliku organisatsiooni tegevusest“. – ERA f. 2124, n. 3, s. 1929, l. 35.

¹⁹³ Hans Kruus. Vastuseks Viktor Kingissepale. – Töö ja Võitlus nr 10, lk 155–157.

Kruus ka „kodanliku“ Eesti riigiga. Ta tunnistas 1919. aasta alguses, et võrreldes aastataguse ajaga on muutunud seisukohad demokraatia osas ja jõutud arusaamale, et just see on väärtus, mida töörahval kaitsta tuleb. Seda on tõlgendatud Eesti esseeride kaldumisega paremale, mis tegi nad teiste parteide jaoks tõsiseltvõetavamaks.¹⁹⁴ Erinevate sotsialistlike eesmärkide saavutamine, nagu klassiteadvuse kasvatamine, tööliste organiseerumine, sealhulgas maatöölise kaitse, pikas perspektiivis kodanliku korra kaotamine pidi Kruusi arvates kindlasti toimuma legaalse tegevuse kaudu. Koostöös kommunistidega võib tema poolt vaadatuna näha püüet tuua kommuniste samuti „põranda peale“. Legaalsest tegevusest loobumine ei olnud Kruusi arvates otstarbekohane

Vaatlusaluse perioodi alguses kuulus Kruus Vene esseeride erakonda, mis lootis sotsialistlikku ühiskonda jõudmisel niinimetatud kapitalistliku etapi vahele jätta ja saavutada seda külakogukondade toel. Kuigi ka Kruus tähtsustas maatöölisi, oli kapitalism Eestis märksa arenenum kui Venemaal ning talurahvakogukondi polnudki. See oli kaalukaks argumendiks 1917. aastal oma eraldiseisva erakonna, Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei rajamiseks. Aja jooksul lahkesid siinsed olud esseeride algsetest lähtepunktidest järjest enam. Samuti muutusid Kruusi vaated, on selge, et peagi hakkas ta toetama marksistlike seisukohti. Kuna vaated ja olud muutusid, polnud enam kohane kanda sotsialistide-revolutionääride nime, mis seostus narodnikliku ideoloogiaga. Uueks eeskujuks oli pigem Saksamaa Iseseisev Sotsiaaldemokraatlik Partei. Uue poliitilise organisatsiooni asutamine toimus 1920, mil rajati Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei. See marksistlik erakond hakkas lähenema kommunistidele.

Kuigi ametlikust koalitsioonist kommunistidega loobuti juba 1918. aasta alguses, ei tähenda see sugugi, et Kruus oleks võtnud kommunistide suhtes täiesti eitava hoiaku ega sedagi, et koostöö üleni lõppenud oleks. Radikaalse maareformi pooldamine, sõjavastasus ja eestkõnelemine Venemaaga rahu sõlmimise poolt, peaaegu paranoiline suhtumine Lääne riikidesse, uue erakonna seadmine Kominterni alusele jms tegid ta vaated küllaltki kommunistlikuks. Soosivat suhtumist kommunistidesse näitas seegi, et ta toetas kommunistide korraldatud ettevõtmisi, näiteks Eestimaa Ametiühisuste Kesknõukogu kaudu, isegi kui need laskusid valitsusvaenulikkusse tegevuseni. Kruusi erakonda finantseeriti põrandaaluste kommunistide ja Nõukogude Venemaa saatkonna kaudu.¹⁹⁵ EISTP tegi ettepaneku EKP-ga liituda ning selle tagasilükkamise järel soovis astuda Kommunistliku

¹⁹⁴ Graf, 2000, lk 138.

¹⁹⁵ Jaak Valge. Punased I. Raamatu käsikiri autori valduses.

Internatsionaali. Kommunistidepoolse tõrksuse tõttu nii Kruusi isiku kui ta erakonna poliitika suhtes ei õnnestunud koostöö sellisena, nagu oli loodetud, ning ühel või teisel põhjusel lõpetas seejärel peagi Kruus tegevuse poliitikuna. Jättes kõrvale mõned aspektid tema vaadetes, võib väita, et Kruusi vaated olid kommunismiga küllaltki lähedased ning võib-olla ei olekski erinevused seisukohtades takistanud nende koostööd, kui kommunistid ise ei oleks Kruusile vastu olnud. Arvestades, et enne Kominterni pääsemise katset oli ta selle 21 punkti vastuvõtmist kritiseerinud ning pärast Kominterni kongressil osalemist kiiresti poliitikast taandunud, võib oletada, et mingi osa kommunistide vaadetest või tegevusest oli talle vastumeelseks muutunud.

Mitmetest ülalkirjeldatud vaadetest Kruus taganes, kui ta üritas oma erakonda Kominterni liikmeks saada. Näiteks kinnitas Kruus augustis 1921 kommunistidele Moskvast, et erinevalt esseeridest on EISTP jaataval seisukohal „võõrale abile“. Kuna läbirääkimistes erakonna Kominterni astumise küsimustes loobus Kruus veel nii mõnestki teisest oma varasemast seisukohast ja lähendas niigi kommunismilähedasi vaateid veelgi kommunistlikumaks, tekitab see kahtlemata küsimusi. Kas ta oli oma vaateid selle ajani „ilustanud“ ja muutnud sobivamaks demokraatlikus vabariigis tegutsemiseks või moonutas ta oma seisukohti nüüd radikaalsemaks, et olla meelepärane kommunistidele ja tagada erakonna pääsemine Kominterni? On võimalikud ka variandid, et Kruus esitas mitte enda isiklikke, vaid EISTP keskkomitee (kuhu ta ise enam ei kuulunud) seisukohti, või et ta vaated kaldusidki sel perioodil veelgi kommunistidele lähemale. Siinkohal jäävad need küsimused paraku lahtiseks.

Nagu näha, olid Kruusi seisukohavõetud vaatlusalusel perioodil küllaltki muutlikud, kohati isegi vastandlikud ka muudes kontekstides – mitte üksnes Kominterni astumise läbirääkimistel ja mitte üksnes „võõra abi“ küsimuses. Ühest küljest võib arvata, et teatud aspektide osas tema vaated teisesidki, muutus ju Kruus ise küpsemaks poliitikuks ja kohanes ka ümbritsevate oludega. Teisalt paistab aga, et oma sõnavõtte puhul jälgis ta hoolikalt olukorda, milles ta neid esitas.

Kokkuvõte

1917. aastal, kui algas Kruusi poliitikukarjäär, ei mõelnud ta – nagu enamik eesti poliitikuid toona – veel iseseisvast Eesti riigist, vaid leidis, et Eestist peaks saama autonoomne osariik Vene föderatsioonis. Seejuures rõhutas ta rahvaste enesemääramisõiguse tähtsust. Õige pea ta seisukoht muutus ning ta asus toetama Eesti esseeride seisukohti iseseisvumise osas – Eesti Töövabariigi rajamist. Oma isesuguse vaate tõttu selles asjas eristus ta teistest peamistest erakondadest ning oli väljakuulutatud Eesti Vabariigi ja selle valitsuste suhtes skeptiline. Kuigi ta tõdes, et toetab Ajutist Valitsust vaid tinglikult ning kogu poliitilise tegevuse jooksul kritiseeris teisi, „kodanlikke“ erakondi ja valitsusi, võib väita, et iseseisev Eesti riik ja demokraatlik riigikord olid siiski väärtused, mida temagi hindas.

Hans Kruusi poliitilise tegevuse üheks esimeseks sammuks oli tegutsemine oma erakonna rajamise suunas. 1917. aasta varasuvel tutvustas ta Eesti esseeride eraldiseisva organisatsiooni loomise ideed Vene esseeride kongressil. Lõplikult saavutati see 1917 sügisel. Selleks ajaks oli Kruusist saanud Maanõukogu liige. Kruusi seisukoht enamlaste korraldatud riigipöördesse oktoobrikuus oli pigem pessimistlik, ent kui nende ettepanek koalitsiooni astuda esseeride erakonna lõhestas, kuulus Kruus vasakpoolsete esseeride sekka, kes koostööd toetas. See koostöö lõppes aga üsna kiirelt, kui selgus enamlaste hukkamõistev suhtumine. vastuseis Eesti iseseisvumisele.

Esseeride ideed Eesti töövabariigist tutvustas Kruus nii Eesti töörahva põllumajanduskongressil kui ka Moskvast, kohtumisel rahvasajade komissari Jossif Staliniga. Kruus oli kahtlev teiste erakondade seisukohtade suhtes Eesti riigist kui ka nende teostatud iseseisvumisest. Ta ei olnud küll otseselt vastu, aga siiski kõigest erapooletu Maanõukogu 15. novembri otsuse hääletamisel, sotsialistid-revolutsionärid jäid kõrvale 24. veebruaril 1918 Ajutisest Valitsusest, samuti ka Saksa okupatsiooni järel novembrikuus moodustatud Ajutisest Valitsusest. Selle ametisse kinnitamisel jäid esseerid järjekordselt erapooletuks. Siiski tõdeti, et antud olukorras on Ajutine Valitsus kõigist variantidest kõige sobilikum võim. Kruus kinnitas 1919. aasta alguses Maanõukogus, et demokraatia on ka töörahva jaoks oluline väärtus.

Kruusi radikaalsus tuli selgelt esile arutlustes maaküsimuse üle. Tema arvates ei tohtinud olla maa eraomandust, vaid see tuli teha rahvaühisomandiks ehk sotsialiseerida. Igasugused tehingud – maa ostmine, müümine, rentimine, pantimine tuli keelata, kuid kõigil, kes soovivad maad harida, pidi olema õigus seda saada. Eriti teravalt oli ta vastu mõisnike

suurtele maaomanditele ja seetõttu tuli võõrandada eeskätt just nende maad ning ta oli ägedalt vastu sellele, et võõrandamise eest mõisnikele tasu maksta. Kruus tähtsustas sageli maatöölisi ja püüdis võidelda eriti just nende õiguste eest, ka maareformi juures oli tema jaoks oluline kaitsta väiketalupidajate, ning maa rentnike huvisid. Kuna maareform korraldati sootuks leebem, kui Kruus seda soovinuks, kritiseeris ta järgnevail aastail seda teravalt.

Vabadussõja päevil oli Kruus üks rahu eestkõnelejaid. Ta leidis, et tuleks sõlmida rahu Nõukogude Venemaaga ja oli kriitiline Lääneriikide ja nende motiivide suhtes, peljates, et Eesti on sattunud nendest sõltuvusse. Ühtlasi oli ta vastu Rahvaste Liitu astumisele, leides, et liit kaitseb peamiselt võitjariikide huve ning laguneb peatselt.

Olulisel kohal Kruusi maailmavaates oli sotsiaalsete vastuolude vähendamine, mille lõppeesmärgina nägi ta kehtiva korra kukutamist ning sotsialistliku ühiskonna rajamist. Tuleb aga tähele panna, et sellise revolutsiooni toimumist pidas ta võimalikuks ainult kaugemas tulevikus ning samaaegselt teiste Euroopa riikidega. Ühtlasi tasub toonitada, et kuigi ta kõneles „revolutsioonist“, ei olnud see tema jaoks ilmingimata verine mäss (kuigi see ei olnud ka üleni välistatud), vaid võis ka tähendada ühiskonnakorra teisenemist, milleni jõutakse rahumeelsel teel ja legaalseid vahendeid kasutades. Klassivõitlus, sotsialistliku ühiskonnakorra maksmapanemine, kodanliku korra kukutamine, kapitalismi kriitika, revolutsiooni toimumine jms marksistlikud fraasid olid tema retoorikas olulisel kohal, kuid nagu ta ise väitis, ei kutsunud ta seeläbi töölisi üles mitte otsekohe valitsust ja võimu kukutama, vaid püüdis nimelt tööliste seas edendada teadlikkust ja üksmeelt oma õiguste kaitsmisel. Samal põhjusel pidas ta väga oluliseks tööliste organiseerumist – ametiühingute rajamist.

Toetus tööliste ja unistus sotsialistliku ühiskonnakorra kehtimahakkamisest viis Kruusi mitmel korral äärmuslike sõnavõttudeni. Korduvalt kritiseeris ta Asutava Kogu ees valitsust tööliklassi rõhumise ja põhjendamatu tagakiusamise eest, mis tema arvates toimus. Maatööliste ametiühingute kongressil mais 1920 esitatud sõnavõttud koosnesid tema tavapäraest loosungitest: põllutöölise klassiteadvuse kasvatamine, tööliklassi organiseerumise olulisus, proletariaadi huvide kaitse, kapitalistliku korra kukutamine ja sotsialistliku ühiskonna rajamine jne. Paraku tõlgendati seda üleskutsena riigikorra kukutamisele ning Kruusil tuli tõendada, et tegemist oli kõigest deklaratiivsete väljaütlemistega.

1920. aasta aprillis asutati uus erakond, Eesti Iseseisev Sotsialistlik Tööliste Partei, mille esimeheks Kruus sai. Erakonna tegevuse aluseks võeti Kommunistliku Internatsionaali

põhimõtted, kuid endiselt rõhutati, et sotsialistlik revolutsioon toimub alles kauges tulevikus. Sellega üritas erakond arendada koostööd kommunistidega. Kruusi vaadetes oli suur osa sellist, mis ühtis kommunistide seisukohtadega. Peamised lahknevused olid arusaamad revolutsiooni toimumise ajast, selle teostamise viisist ja järgnevast riigikorrast, klassiteadlikkuse edendamise ja sotsiaalse ebavõrdsuse vähendamise vormidest.

Kruus pidas kommunistide liidri Viktor Kingissepaga kirjavahetust ning kohtus temaga. Kingissepp üritas Kruusi käest saada informatsiooni ning „korrigeerida“ tema vaateid, arvustades tema erakondade tegevust ja seisukohti. Oma teisel kongressil otsustas EISTP vastu võtta 21 punkti, mis olid Kominterni astumise eeltingimuseks. Hans Kruus oli kongressil sõna võtnud punktide vastu võtmise vastu, eriti teravalt arvustas kommuniste legaalsest tegevusest loobumise eest ega tahtnud, et ka tema erakond üleni põranda alla minema peaks. Sellele vaatamata määrati Kruus erakonna saadikuks 1921 suvel toimuvale Kominterni kolmandale kongressile.

Pärast kongressil osalemist loobus Kruus üsna kiirelt poliitilisest tegevusest ning asus tagasi ülikooliõpingutele. Poliitikutegevuse ametlik lõpp oli 1922. aasta kevadel. Poliitikast taandumisele võib välja tuua erinevaid põhjuseid, näiteks tutvumine nõukogude reaalsusega, arusaamine, et tema ja ta erakonna püüdlustele seisavad vastu Eesti enda kommunistid, kes kasutavad selleks küllaltki alatuid vahendeid, tõdemus, et poliitiliste sihtide teostamine on väga raske, kui mitte võimatu, tema erakonna lõhestamine kommunistide poolt ning kommunistide üleolev suhtumine ja terav kriitika otseselt tema isiku suhtes.

Hans Kruus oli vasakpoolsete vaadetega poliitik. Kuigi vaatluseluse perioodi algul kuulus ta esseeride parteisse, mida on iseloomustatud kui mittemarksistlikku erakonda, võis peagi näha, et Kruusi vaated muutusid marksistlikeks. Kuigi ta üritas teha koostööd kommunistidega, kellega tal arvukalt vaateid ühtisid, võib teda pigem pidada marksismi selle suuna esindajaks, kes eelistas rahumeelse arengu teed. Sellele sotsiaaldemokraatlikule seisukohale vaatamata, ei olnud ta ise sotsiaaldemokraat. Nimetatud rahumeelses arenguski nägi ta märksa enam intriige ja vastuolusid, toonitades märksa enam klassivõitlust ja vastandades töölisrahvast „kodanlusele“, võitles agaramalt kapitalismiga, tähtsustas oma tegevuses mitte üksnes tööliste õiguste kaitset, vaid ka nende „klassiteadvuse“ äratamist jne. Niisiis oli ta vaadetelt sotsiaaldemokraatidest käretram, kuid mitte kõigi vaadete poolest nii äärmuslik kui kommunistid. Perioodi lõpuks hakkas ta nähtavasti kahtlema ka kommunistide seisukohtade ja organisatsiooni toetamises. Ta oli skeptiline Kominterni liigse tsentraliseerituse suhtes. Kuigi ta oli nõus koos kommunistidega arendama põrandaalust

tegevust, ei olnud ta nõus täielikult loobuma legaalsest tegevusest, nagu kommunistid seda nõudsid.

Hans Kruusi poliitiliste vaadete ja sellest lähtuvalt tema tegevuse analüüsimisel tuleb kindlasti tähelepanu pöörata tema seisukohtade muutlikkusele. Paistab, et nagu paljud teisedki poliitikud, muutis ta oma sõnavõtte vastavalt auditooriumile, olles seejuures märkimisväärselt „paindlik“. Seetõttu paistavad tema vaated ja tegevuse eesmärgid kord ühesugused, teisel aga sootuks teistsugused. Muidugi ei välista see tõdemus ka seda, et Kruusi vaated teatud aspektides tõepoolest arenesid ja muutusid. Sellegipoolest teeb see keerukaks arusaamise, millised tõekspidamised ja väljaütlemised olid talle rohkem meeltemööda ja tema tõelised uskumused ning millised need, mida ta ütles olude sunnil või püüdes kellelegi meele järele olla. Tema vaadete päris tuuma mõistmiseks tuleb aga eriti hoolikalt jälgida, missugused tahud tema seisukohtades jäid üldjoontes samaks. Nendena võib nimetada näiteks tema vaadete radikaalset vasakpoolsust, sellest tulenevalt töörahva õiguste kaitsmine, usk sotsialistliku ühiskonnakorra kehtestamisse ja vajadusse, et selle saavutamiseks tuleb teha aktiivselt tööd tööliklasside hulgas ning eelistus võimalusel mitte loobuda selle nimel legaalsest tegevusest.

Kommunismile lähedaste vaadetega poliitikuna tegeles Kruus erinevate seadusandlike kogude liikme ja kahe poliitilise partei liidrina vaatlusalusel perioodil palju tööliste küsimusega. Ühiskonna arengu kaugemaks sihiks pidas ta sotsialismi jõudmist ja sestap tähtsustas eriti tööliste organisatsioonide ja meeleavalduste korraldamist, et tööliklassi äratada. Et edukamalt poliitilisi sihte saavutada ja sel eesmärgil nii-öelda klassiteadvust arendada, arendas ta koostööd kommunistidega. Vaatlusaluse perioodi jooksul kujunes temast marksistlike vaadetega poliitik, kes asetus poliitilisel maastikul sotsiaaldemokraatide ja kommunistide vahelisele ahtale pinnale. Küllap just see teebki tema poliitilise maailmapildi mõistmise nii keerukaks, sest lihtne on näha tema vaadetes nii neid omadusi, mis välistavad tema sotsiaaldemokraadiks olemise – Eesti valitsuse ja kapitalismi kriitika, vastumeelsus koostööks teiste erakondadega, keda pidas „kõnanlikeks“, ühiskondliku klassivõitluse tähtsustamine, poliitilises retoorikas revolutsioonist kõnelemine jne – kui ka selliseid, mis eristavad teda kommunistidest: läbi aastate kõnelemine revolutsiooni toimumisest „kauges tulevikus“ ja samaaegselt muu Euroopaga, demokraatia hindamine, legaalse tegevuse tähtsustamine, vägivalla kriitika, rahvuslikud seisukohad jne. Ühtlasi võib leida (eriti kommunistidest eristuvate vaatepunktide osas) sõnavõtte, kust ta nimetatud seisukohti eitab. Küllap võibki teda pidada pigem pragmaatiliseks poliitikuks, kes üritas eesmärkide

saavutamiseks ära kasutada hetkeolukorra sobivamaid vahendeid, oma tegevust, seisukohti ja sõnavõtte just selle järgi kohandades. Sestap kinnitaski ta näiteks 1919 demokraatia tähtsust ja lubas mitte vastu töötada Ajutisele Valitsusele, aga teisel lubas koos kommunistidega arendada ka mittelegaalset tegevust ja eitas mitmeid varasemaid seisukohavõtte. Edaspidiste uurimuste küsimuseks jääb see, kui palju võttis Kruus oma maailmavaadetest kaasa ajalookäsitlusesse ning milliseks olid tema vaated kujunenud 1930. aastate lõpuks. Samuti vajab lähemat kaasaegset analüüsi tema tegevus Teise maailmasõja ajal ning järel.

Summary

Political views and activity of Hans Kruus in 1917–1922

Hans Kruus is a notable Estonian historian, however controversial as a politician. Current study focuses on the first period of his life as active politician, i. e. from 1917 until 1922. The purpose of the current study is to analyze his major political views and most significant actions as a politician that relate to them. The study attempts to position Kruus's place on the political landscape and how his views changed during the period in question.

At the beginning of the period Kruus was in favor of Estonia as an autonomous state in the Russian Federation. In addition to that, he stressed the importance of nations' right of self-determination. However, by the end of 1917, Kruus had begun to support independence for Estonia. His party had composed a plan for Estonia as worker's republic, which he endorsed. By doing this he separated himself from other parties and when Estonia was declared independent according to their plans, he seemed hesitant. Even though he criticized the government over the course of the period, he did approve of the independent Estonian state and democracy.

Kruus was a member of Estonian Provincial Assembly, Estonian Constituent Assembly and the first parliament Riigikogu. One of his first actions as a politician was forming an independent party, the Estonian Socialist Revolutionary Party. The party was divided in two by the question of coalition with Bolsheviks. When Bolsheviks took over the power in Russia, Kruus was critical about their actions, claiming that their revolution was too rushed. Nonetheless, he was among the left Esers who agreed to be in government with Bolsheviks. The coalition was short-lived, falling apart soon after it became apparent that Bolsheviks did not support the idea of independent Estonia and were hostile to other ideas beside their own.

Despite the hostility, Kruus introduced the idea of Work Republic at Estonian agrarian conference. After that he headed for Moscow to propose the idea to Josif Stalin. The meeting was scoreless and disappointing for Kruus. When the bourgeois parties declared the independence, Kruus remained neutral at several important votes in Provincial Assembly and at the forming of Provisional Governments. However, he admitted that the Provisional Government is the best candidate for power at the time.

When discussing agrarian reform in 1919, he favored it to be extremely radical. He believed that land should be socialized and not bought, sold, rented or leased. Kruus opposed

large land properties and demanded that the large estates (more precisely, manors) should be dispossessed without compensation. During War of Independence, Kruus spoke for peace and was skeptical about the motives of Western countries. He also opposed League of Nations.

In April 1920 he became the leader of a new party, the Estonian Independent Socialist Workers' Party. The party planned to work in accordance with Communist International and tried to collaborate with Estonian Communist Party. Hans Kruus had been in correspondence and had a few meetings with communist Viktor Kingissepp. He was eager to show the communists that their party is an equal partner. Be that as it may, at the second conference of his party, he opposed accepting the 21 conditions to the adherence to the Comintern. The party decided differently and Kruus was chosen as one of the representatives of the party to the Third Congress of Comintern.

Hans Kruus aspired to defeat social inequality and injustice with the long term revolutionary transition to socialism. However, he believed that the revolution can only take place in the distant future and simultaneously with other European countries. He wished the transition would happen gradually and by using legal methods. Even though he spoke in terms such as class struggle, criticism of capitalism, revolution of proletariat, overthrow of the bourgeois system etc., he claimed he used these terms only to raise awareness among workers so that they would unite, form trade unions and protect their rights.

His statements, which were supposed to be of declarative nature or raising the workers' awareness, were oftentimes extremely radical. He protected various laborers' actions, even when they were led by communists and were in essence aimed against the state. His talk at the first conference of agrarian workers' unions was interpreted as a call to overthrow the government. In September 1920 he declared that Estonian will know the perfect moment to establish Soviet power by revolutionary methods

Shortly after attending Comintern Congress, Kruus departed from politics. There may be several reasons for that, for example seeing the Soviet reality, realization that it is the Estonian communists who set back their aspirations, the despicable methods that the communists used, realization that it is difficult, if not impossible to achieve his political goals, or being condescended and criticized by the communists. By the spring 1922 he left from Riigikogu and his party.

All in all, Kruus was a politician with socialist views. Even though socialist-revolutionaries are thought to be non-marxist party, it was clear that Kruus adopted Marxist

views. He tried to be partners with communists, with whom many of his views coincided. However, unlike communists, he is more likely to be of the faction of Marxists who supports gradualist transformation, parliamentary democracy and the struggle against the bourgeoisie to take place in conditions of legality and equality, in a peaceful manner.

Allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Fond 12 EKP Tartumaa Komitee

Fond 25 Kominterni Eesti seksioon Leningradis

Fond 26 Kingissepp, Viktor

Fond 31 Riigikantselei

Fond 71 Kohtukoja Prokuratuur

Fond 2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

Fond 6495 Kominterni Eesti seksioon Moskvas

Publitseeritud allikad

Asutava Kogu I istungjärk. Protokollid nr. 1–27. Tallinn: Täht, 1919.

Asutava Kogu II istungjärk. Protokollid nr. 28–97. Tallinn: Täht, 1920.

Asutava Kogu IV istungjärk. Protokollid nr. 120–154. Tallinn: Täht, 1920.

Asutava Kogu V istungjärk. Protokollid nr. 155–170. Tallinn: Täht, 1920.

Eesti S.R.P. Keskkomitee resolutsion praeguse silmapilgu kohta. – Töö Lipp nr 116, 9.11.1917, lk 4.

Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei III. kongress Tallinnas 10. ja 11. dets. – Eesti Teataja nr 20, 15.12.1917, lk 1–2; Eesti Teataja nr 21, 16.12.1917, lk 1.

Eesti sots-rev. partei seisukoht. – Sotsiaaldemokraat nr 69, 23.11.1917, lk 4.

Esimene üleriikline maatöliste ametiühisuste kongress. – Sotsiaaldemokrat nr 109, 16.05.1920, lk 2; Sotsiaaldemokrat nr 110, 18.05.1920, lk 3.

I Riigikogu V istungjärk (9. märts – 8. aprill 1922). Protokollid nr. 91–116. Tallinn: Täht, 1922.

Kirjutis, mille pärast „Tööraha Võitlus“ kinni pandi. – Töö ja Võitlus nr 10, 6.07.1920, lk 154–155.

Hans Kruus. Asutav Kogu ja maaküsimus. – Võitlus nr 38, 11.07.1919, lk 2–3; Võitlus nr 42, 16.07.1919, lk 2; Võitlus nr 46, 21.07.1919, lk 2.

Hans Kruus (märgitud –s). Eeloleva Ametiühisuste kongressi puhul. Võitlus nr 51, 26.07.1919, lk 2.

Hans Kruus. Eesti tööliste-revolutsiooäärde surmapõlgusest. – Tööraha Võitlus nr 3, 9.08.1919.

Hans Kruus. Klassivõitlus sõjaringkonna kohtu ees.– Töö ja Võitlus nr 11, 9.07.1920, lk 164–165.

Hans Kruus. Kultuuri loomas. – Vaba Sõna nr 4/5, 1916, lk 89–97.

Hans Kruus. Maa ja vabadus kõigele rahvale! – Töö Lipp nr 115, 4.11.1917, lk 1.

Hans Kruus. Meie rahvuslased „sirbi ja saha taga“. – Vaba Sõna nr 9, 1915, lk 247–250.

Hans Kruus. Mis selgus? – Töö ja Võitlus nr 8, 18.06.1920, lk 113–114.

Hans Kruus. Noorus ja vanadus. – Vaba Sõna nr 10/11, 1915, lk 267–272.

Hans Kruus. Sotsialism ja rahvusküsimus. – Vaba Sõna nr 6, 1915, lk 171–174.

Hans Kruus. Sotsialism ja ühiskondlikud vastuolud. – Võitlus nr 35, 8.07.1919, lk 2.

Hans Kruus. Töörahas ja Ajutine Valitsus. – Võitlus nr 2, 16.11.1918, lk 2.

Hans Kruus. Uus riigipööre. – Eesti Sõjamees nr 38, 28.10.1917, lk 1.

Hans Kruus (märgitud –s). Vabriku- ja põllutöölised sotsialismi kandejõuna. – Töö ja Võitlus nr 1, 1.05.1920, lk 12–14.

Hans Kruus. Vastuseks Viktor Kingissepale. – Töö ja Võitlus nr 10, lk 155–157.

Hans Kruus. Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded. – Vaba Sõna nr 1/2, 1916, lk 1–5.

Jaan Kärner. Partei Eesti organisatsioonide 2. kongressi puhul. – Töö Lipp nr 95, 15.01.1917, lk 1–2.

Maanõukogu protokollid 1917–1919 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919. Tallinn: R. Tohver, 1935.

Meie seisukoht. – Eesti Teataja nr 8, 01.12.1917, lk 1.

Sots.-Rev. Partei Eesti Osakondade 2-ne kongress. – Töö Lipp nr 100, 21.09.1917, lk 1–2.

Sots.-rev. partei Tallinna organis. Eesti liikmete koosolek 7. juun. 1917. a. – Töö Lipp nr 21, 10.06.1917, lk 4.

Sots-Rev. partei Eesti osakondadele. – Töö Lipp nr 43, 17.07.1917, lk 4.

Otto Strandman. Kas tasuga või tasuta. – Vaba Maa nr 67, 21.03.1919, lk 2.

Jüri Vilms. Eesti sotsialistid-revolutsionäärid võimujahil. – Päevaleht nr 266, 27.11.1917, lk 1.

Intervjuu

Intervjuu Heino Arumäega. 27.02.2013.

Käsikiri

Jaak Valge. Punased I. Raamatu käsikiri autori valduses.

Kirjandus

Jüri Ant. Eesti 1920. Iseseisvuse esimene rahuaasta. Tallinn: Olion, 1990.

Heino Arumäe. Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitilisest naivismist. – Looming nr 10, 1991, lk 1381–1390.

Sarah Badcock. „We’re for the Muzhiks’ Party!“ Peasant Support for the Socialist Revolutionary Party During 1917. – Europe-Asia Studies. 01, 2001, nr 53 (issue 1), lk 133–149.

Sally A. Boniece. „Don Quixotes of the Revolution“? The Left SRs as a Mass Political Movement. – Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History, Volume 5, Number 1, 2004 (New Series), lk 185–194.

Archie Brown. Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011.

Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Vincent Geoghegan. Socialism. – Robert Eccleshall, Alan Finlayson, Vincent Geoghegan, Michale Kenny, Moya Lloyd, Iain MacKenzie, Rick Wilford. Political Ideologies: An

introduction: Third edition. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2003, lk 75–96.

John Gooding. *Socialism in Russia: Lenin and His Legacy, 1890–1991*. Gordonsville: Palgrave Macmillan, 2002.

Mati Graf. *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934 koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940)*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2000.

Gillis J. Harp. *Determinism or democracy? The Marxism of Eduard Bernstein and Sidney Hook*. – *History of European Ideas* 25 (1999), lk 243–250.

Ajaloo järskudel radadel. Toimetanud Juhan Kahk. Tallinn: Eesti Raamat, 1966.

Studia Historica in honorem Hans Kruus. Toimetanud Juhan Kahk ja Artur Vassar. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1971

Toomas Karjahärm. *Hans Kruus kaugvaates*. – Hans Kruus. *Eesti küsimus*. Koostajad Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 7–19.

Hans Kruus. *Personaalnimestik*. Koostaja Anne Klaassen. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1988.

Hans Kruus. *Ajaratta uutes ringides. Mälestusi 1907–1917*. Tallinn: Eesti Raamat, 1979.

Hans Kruus. *Eesti küsimus*. Koostajad Toomas Karjahärm, Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2005.

Hans Kruus. *Murdekuudel 1917–1918. Mälestusi ühenduses G. Suitsuga*. – *Looming* 9, 1933, lk 1026–1041.

Hans Kruus. *Oinaad: siseminister Oinasest, kommunist Kingissepast, sots.-revolutsionäär Kärnerist ja Eesti sotsiaaldemokraatiast*. Tallinn: Vasar, 1919.

Hans Kruus. *Peetlinnas ajaloo suurpäivil. Veebruar-märts 1917. Päevaraamatulised ülestähendused*. Tartu: Noor-Eesti, 1917.

Hans Kruus. *Personaalnimestik*. Koostaja Anne Klaassen. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1988.

Hans Kruus. *Rahvusautonoomia*. Tartu: Eesti Üliõpilaste Poliitilist Kihutustööd Korraldav Toimekond, 1917.

Hans Kruus. Sajand lõppes, teine algas. Mälestusi lapse- ja koolipõlvest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.

Hans Kruus. Sotsialistide-revolutsionääride partei agraarprogramm ja maaolud Eestis. Tallinn: E.S.-R.P. Kirjastuse Osühisus „Töö ja Võitlus“, 1917.

Hans Kruus. Ta seisis proletaarse võitluse komandopunktis. Mälestusi Viktor Kingissepast (1919–1920). – Elukutse – riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast (75. sünnipäevaks). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963.

Olaf Kuuli. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991. Tallinn: Olaf Kuuli, 1999.

The Cambridge history of Russia. Volume II Imperial Russia, 1689–1917. Toimetaja Dominic Lieven. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Eduard Laaman. Erakonnad Eestis. Sissejuhatus poliitikasse IV. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1934.

Allan Liim. Hans Kruus – Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostaja Sulev Vahtre. Tallinn: Olion, 1997, lk 202–203.

Albert S. Lindemann. A History of European Socialism. New Haven, London: Yale University Press, 1983.

Professor Hans Kruusi mälestused. Toimetanud Karl Martinson. – Ülikool. Tartu Ülikooli kvartalikirjandus Acta Publica Universitatis Tartuensis ½, lk 1–53.

Joshua Muravchik. Heaven on Earth. The Rise and Fall of Socialism. San Francisco: Encounter Books, 2002.

Ants Ruusmann. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Sisepoliitiline areng. Tallinn: TPÜ kirjastus, 1997.

Hans Rogger. Russia in the age of modernisation and revolution 1881–1917. London; New York: Longman, 1997.

Otto Rästas. Põrandaalused. Üks etapp Eestimaa Kommunistliku Partei põrandaalusest tööst. Tallinn: Eesti Riiklik kirjastus, 1961.

Donald Sassoon. One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century: New Edition. London, New York: I.B. Tauris, 2010.

Robert Service. Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Tallinn: Varrak, 2010.

Eesti Töövabariik. Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei märgukiri Eesti iseseisvuse küsimuses. Koostanud Gustav Suits. Tallinn: Töö ja Võitlus, 1918.

Mari-Leen Tammela. Kommunistlik töölisterühm I Riigikogus (1920-1923) – Riigikogu toimetised 19, 2009, <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=13747> (14.05.2014).

Tõnu Tannberg. „Kui Tallinna hakkab saabuma mitmesuguseid alaliselt siin resideerivaid diplomaate...” Dokumente Eesti NSV Välisministeeriumi algusaegadest 1944–1948. – Tuna 4/2009, lk 109–114.

Tõnu Tannberg. Miks Hans Kruusist ei saanud Eesti NSV välisasjade rahvakomissari juba 1944. aasta kevadel? – Tuna 3/2001, lk 72–87.

S. V. Titiukin. Where Were the Socialist Leading Russia in the Early Twentieth Century? – Russian Studies in History. Spring 2004, Vol. 42 Issue 4, lk 38–45.

Rein Toomla. Eesti Erakonnad. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999.

Lisa

Pilte Hans Kruusist ja tema tegemistest

Õpetajana Nieländeri erakoolis

(Kruus teises reas vasakult neljas.)

Foto: Betti Alveri Muuseum BAM _ 681 Aj 288 <http://www.muis.ee/museaalview/2001822>

Grupifoto Asutava Kogu liikmetest Estonia teatri rõdul mais 1919

Foto: Eesti Rahva Muuseum ERM Fk 2626:79, <http://muis.ee/museaalview/550196>

Hans Kruusi erakondade häälekandjaid

Aj. II 357

Wõitluses omandad sa oma õiguse!

Töö Lipp

Sotsialistlik ajaleht.

Ilmub Tartus, kolm korda nädalas.

№ 1. Reedel, 24 märtsil, 1917 a. № 1.

29236340

Telesõnumite hind

	Sõnumid	Tarve:
3 kuuks	120 kop.	165 kop.
2 " "	80 "	110 "
1 " "	40 "	55 "

Üksik number maksab 5 kop.

Tasumata ja teinud Tartus, Wene aul № 9. Teinud andnud sõltumata kella 12-1.

Reeglite aadress: Tartus, Wene aul № 9, „Töö Lipp“.

Aj. II 459

Wõitluses omandad oma õiguse!

Wõitlus

Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei häälekandja.

№ 1. Reijapäeval, 18. (31.) jaanuaril 1918. № 1.

29236340

Ilmub kolm korda nädalas, neljapäeval ja laupäeval.

Reeglite aadress: Tartus, Wene aul № 9.

Telesõnumite hind

	Sõnumid	Tarve:
3 kuuks	120 kop.	165 kop.
2 " "	80 "	110 "
1 " "	40 "	55 "

Üksik number maksab 20 kop.

Тööraшwa

Wõitluses omandad oma õiguse!

Wõitlus

Eesti Sotsialistide-Revolutionääride Partei häälekandja

№ 1. Tallinnas, neljapäeval, 7. augustil 1919. aastal. № 1.

29236340

Ilmub kolm korda nädalas

Reeglite aadress: Tartus, Wene aul № 9.

Telesõnumite hind

	Sõnumid	Tarve:
3 kuuks	120 kop.	165 kop.
2 " "	80 "	110 "
1 " "	40 "	55 "

Üksik number maksab 40 penni

Wõitluses omandad sa õiguse!

Kõigi waade ühtsised, ühingu!

Töö ja Wõitlus

Eesti Iseseiswa Sotsialistliku Ühiste Partei häälekandja

№ 1. Tallinnas, 1. mail 1920. № 1.

Pildide allikas: Digiteeritud Eesti ajalehed <http://dea.nlib.ee/> ning Rahvusraamatukogu digiarhiiv <http://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika/106035>

Hans Kruus 1924. aastal

Foto: TÜ muuseum ÜAMF 165:1 <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/22722>

Hans Kruus 1940 või 1941. aastal

TÜR fotokogu <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/22638>

Ajaloolane akadeemik Hans Kruus

Foto: Eesti Rahva Muuseum ERM Fk 2644:3627, <http://www.muis.ee/museaalview/1509594>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Made Sokk (sünnikuupäev: 23.02.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
magistritöö „Hans Kruusi poliitilised vaated ja tegevus 1917–1922“,
mille juhendaja on Jaak Valge,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 12.05.2014

.....
(allkiri)